

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**SOSIAL CƏHƏTDƏN HƏSSAS ƏHALİ QRUPUNUN
İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ YAXŞILAŞDIRILMASI
(MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN TİMSALINDA)**

İxtisas: 5308.01 – Ümumi iqtisadiyyat

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş

DİSSERTASIYA

İddiaçı: **Vəsilə Əhməd qızı Xəlilova**

Elmi rəhbər: t.e.d., prof., AMEA müxbir üzvü,
Məsumə Hüseyn qızı Məmmədova

BAKI – 2021

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
I FƏSİL. SOSIAL CƏHƏTDƏN HƏSSAS ƏHALİ QRUPLARININ İŞƏDÜZƏLMƏ PROSESİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsi sosial-iqtisadi proses kimi: nəzəri baxış	12
1.2. Məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarlar və metodoloji xüsusiyyətlər.....	25
1.3. Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması—onların sosial statusunun bərpasının əsas vasitəsi kimi.....	34
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN MƏŞĞULLUQ VƏZİYYƏTİNİN VƏ İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ TƏDQIQI	
2.1. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılmasının hüquqi aspektləri.....	49
2.2. Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin və məşğulluq vəziyyətinin təhlili.....	65
2.3. Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması istiqamətində dövlət orqanlarının rolu.....	79
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial statusunun gücləndirilməsi məsələləri (sosioloji sorğu əsasında).....	96
3.2. Yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yolları.....	112
NƏTİCƏ	132
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	144
ƏLAVƏLƏR	161

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Hər bir insanın layiqli həyat sürməsi və işləmək imkanlarının olması müasir dünyamızın bəşəri dəyərlərindəndir. Xüsusilə, sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işədüzəlmə imkanlarının diqqət mərkəzində saxlanması dövlətlərin sosial siyasətinin mühüm tərkib elementlərindən biri olmalıdır. Belə ki, insanların məcburi miqrasiyası minillik dövründə dünya ictimaiyyətinin qarşılaşdığı ən çətin problemlərdən biridir. Son illər dünyada müxtəlif səbəblərdən: münaqişə, müharibə, təbii fəlakətlər üzündən miqrasiya proseslərinin əhatə dairəsi sürətlə genişlənməmişdir və bunun nəticəsində öz ölkələrini tərk etməyə məcbur olan və ağılasıgmaz dəhşətlərə düşər olanların sayı ilbəil artmaqdadır. 2000-2020-ci illərdə dünyada qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı 3 dəfə artmışdır və hazırda 60 milyon nəfərdən artıqdır, onların 40 milyonunu məcburi köçkünlər təşkil edir.

Məcburi köçkünlər problemi ölkəmiz üçün də kifayət qədər taleyüklü məsələdir. Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında baş vermiş hadisələr nəticəsində bir milyondan çox insanın öz doğma yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalması keçmiş SSRİ ərazisində baş vermiş məcburi miqrasiya prosesinin ən böyük insanlıq faciəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Düzdür, bu dissertasiya işinin müzakirəsi dövrü Azərbaycan xalqı üçün tarixi hadisə baş verdi və 2020-ci il sentyabrın 27-dən başlayan 44 günlük müharibə Böyük Qarabağ zəfəri ilə nəticələndi. İşğalçı Ermənistan təslimçilik sazişini imzalamağa məcbur oldu və mənfur düşmən diz çökdü. Azərbaycan xalqının və Ali Baş Komandanın, rəşadətli ordumuzun bir yumruq kimi birləşməsi hiyləgər və xain düşmənin başını əzməklə nəticələndi, torpaqlarımız işğaldan azad olundu. Amma, bununla belə dissertasiya işinin mövzusu və baxılan problemlər öz aktuallığını itirməmişdir. Belə ki, I Qarabağ müharibəsinin təsirindən məcburi köçkün ailələrinin əksəriyyəti uzun illər ərzində müvəqqəti və qeyri-sabit şəkildə həyat yaşamışlar. Digər tərəfdən, məcburi köçkün əhali işsizlər arasında üstünlük təşkil edir ki, bu da əkinə yararlı olan münbit torpaqlarımızın, istehsal sahələrinin, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət ocaqlarının, əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu digər obyektlərin böyük bir qisminin 30 ilə yaxın müddətdə işğal altında olması və postişğal şəraitində isə minalardan təmizləməsi, müvafiq infrastrukturun və iş

yerlərinin yaradılması üçün uzun illərin, külli məbləğdə maliyyə vəsaitlərinin tələb olunmasıdır. Bu baxımdan, həmin qrupdan olan insanların digər problemləri ilə yanaşı, məşğulluq probleminin həll olunması da dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Ən ciddi problemlərdən biri isə uzun illər ərzində ölkəmizin insan kapitalına olan təhdidlər idi. Ona görə də Azərbaycanın bu ağır şəraitdə atdığı addımların əsas istiqamətlərindən biri məhz bu sərvətin qorunması və balanslaşdırılmış sosial-iqtisadi siyasətin ardıcıl olaraq həyata keçirilməsi olmuşdur.

Dövlət müstəqilliyinin əldə edilməsindən sonra Azərbaycanda həyata keçirilən sosial siyasət ölkədə etibarlı sosial müdafiə sisteminin formalaşmasına, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin, xüsusilə də aztəminatlı ailələrin və sosial-iqtisadi cəhətdən həssas insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaratmışdır. Dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan məşğulluq siyasətinin prioritet istiqamətləri sırasında əhalinin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması, əlverişli biznes mühitinin yaradılması, fəal əmək bazarı tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və səmərəliliyinin artırılması, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının əmək bazarına inteqrasiyasının dəstəklənməsi, əmək ehtiyatlarının və işçi qüvvəsinin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, qeyri-formal məşğulluğun azaldılması və məcburi əməyin aradan qaldırılması məsələləri önəmli yer tutur. Əmək bazarının inkişaf etdirilərək müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması, müxtəlif sosial cəhətdən zəif əhali qrupları, o cümlədən qaçqınlar və məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində davamlı olaraq tədbirlər həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, ölkə Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ndə də insan kapitalının inkişaf etdirilməsi potensial və prioritet inkişaf istiqaməti kimi qiymətləndirilir və bunlarla bağlı strateji hədəflər müəyyənləşdirilmişdir [27]. Hazırda həmin hədəflərin reallaşdırılması prosesləri intensiv fazaya keçmişdir. Bu qeyd olunanlarla bağlı, ölkədə gedən sosial-iqtisadi inkişafın tempinə və strateji hədəflərinə adekvat məcburi köçkün əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, işədüzəlmə imkanları əldə etmələrinə şəraitin

yaradılması üçün bu əhali qrupunun əmək potensialının və məşğulluğunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi üzrə fundamental elmi tədqiqatların aparılması zərurəti aktual olaraq qalmaqdadır. Məcburi köçkünlərin sosial-iqtisadi problemlərini əhatə edən kompleks tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi, optimal həlli yollarının işlənilib hazırlanması, alternativ vasitələrin tapılması vacib şərtlərdəndir. Bu problemlər üzrə nəzəri yanaşmaların müasir dövrün çağırışları kontekstində formalaşdırılması, məcburi köçkünlərin cəmiyyətə inteqrasiyası və əmək bazarına daha fəal şəkildə daxil olması probleminin həlli istiqamətində metodoloji-praktiki mexanizmlərin və alətlərin hazırlanaraq tətbiq olunması tələb olunur. Eyni zamanda, baxılan problemlərin iqtisadi-təşkilati, maliyyə və hüquqi aspektlərinin dərinlən öyrənilməsi, praktiki fəaliyyət proseslərində bunların nəzərə alınması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətlərdə fundamental tədqiqatın aparılmasında məcburi köçkünlər arasında sosioloji sorğuların keçirilməsi ciddi önəm daşımışdır. Sorğuların nəticələri rəsmi statistika orqanlarının məlumatları ilə birgə məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik cəhətlərinin, təhsil səviyyəsinin, peşə-ixtisas xüsusiyyətlərinin, əmək potensialının və məşğulluq imkanlarının daha dəqiq müəyyənləşdirilməsinə imkan verir.

Bütün bu qeyd olunanlar seçilən mövzunun aktuallığını şərtləndirmiş, məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı məsələlərin iqtisadi araşdırmalarda kifayət qədər işlənməməsi probleminin qoyuluşunu, məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Bazar iqtisadiyyatının mühüm tərkib hissəsi olan əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin elmi-nəzəri əsasları həm klassik, həm də müasir iqtisadçıların daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Əmək problemləri, məşğulluq və işsizliyin nəzəri məsələləri Azərbaycanlı alimlərdən akademik Z.Ə.Səmədzadə, Ş.M.Muradov, T.Ə.Quliyev, Ə.Q.Əlirzayev, A.Ş.Şəkərəliyev, F.P.Rəhmanov, R.K.İsgəndərov, Ş.T.Əliyev, G.A.Əzizova və başqalarının elmi əsərlərində yer almışdır. Azərbaycanda qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi statusu və sosial müdafiəsi ilə bağlı məsələlər M.H.Məmmədova, N.Q.Quliyeva və T.R.Mehdiyevin elmi əsərlərində tədqiq edilmişdir. Klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri daxil olmaqla, dünya iqtisadçı-alimlərindən A.Smit, D.Rikardo, C.Keyns, U.Rostou, R.Solou, P.Samuelson,

V.Nordhaus, T.Şults, N.Menkyu və başqaları tərəfindən əmək problemləri ilə bağlı nəzəriyyələr işlənmiş, sonralar isə neoklassiklər və monetaristlər tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Müasir dövrdə əmək ehtiyatlarının formalaşması, onların keyfiyyəti, həssas əhali qrupundan olan əhalinin işsizlik probleminin həll edilməsi və əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsi ilə bağlı araşdırmalar rus alimlərindən V.S.Bulanov, B.M.Qenkin, M.R.Yefimova, S.Q.Bıçkova, B.Q.Joqin, T.F.Maslova, V.K.Şapovalov, A.N.Kablov, A.A.Kaşepov, A.Y.Kibanov, L.P.Kurakov, A.P.Mazin, V.A.Morozov, A.Y.Naroqnova, S.S.Novikova, R.X.Parov, N.V.Prokuşeva, F.İ.Rofe, Q.Q.Rudenko, B.Ç.Murtozayev, A.V.Şarkova, N.P.Şukina, gürcü alimi İ.J.Kokoya və s. tərəfindən tədqiq olunmuşdur.

Lakin bu müəlliflərin tədqiqatları, əsasən, islahatların başlanğıc mərhələsində aparılmışdır və həmin tədqiqatlarda sosial cəhətdən həssas əhali qruplarından olan məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin bir sıra vacib aspektlərinə toxunulmamışdır. Bundan başqa, məcburi köçkünlərin problemlərinə həsr edilmiş nəşrlərin sayının çox olmasına baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, onlarda Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və məşğulluğ məsələləri, köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması məsələləri kompleks şəkildə tədqiq edilməsi və araşdırılması ilə bağlı əhəmiyyətli metodoloji problemlər yetərinə tədqiq edilməmişdir.

Dissertasiyada tədqiq edilən problemin mürəkkəbliyi, mübahisəli məsələlərin mövcudluğu, onların obyektiv elmi təhlilinin zəruriliyi Azərbaycan üçün aktual olan məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi üzrə elmi araşdırmaların daha fundamental şəkildə aparılmasının vacibliyinə dəlalət edir. Dissertasiya tədqiqatının mövzusunun, işin məqsədinin və vəzifələrinin seçimi məcburi köçkünlərin işə düzəlməsinin tədqiqi ilə bağlı praktiki məsələlərin həllinin xüsusi əhəmiyyəti ilə şərtlənmişdir. Bütün bunlar dissertasiya işinin aktuallığının özündə ehtiva edir.

Tədqiqatın obyektini Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlər təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti isə məcburi köçkünlərin işədüzəlmə məsələləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri - müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin işədüzəlməsinin sosial-iqtisadi aspektlərinin nəzəri-metodoloji əsaslarının tədqiqi əsasında, onların işədüzəlmə

imkanlarının yaxşılaşdırılması üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin və tövsiyələrin işlənməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli edilməsi vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur:

- məcburi köçkünlərin işədüzəlməsinin sosial-iqtisadi proses kimi tədqiqi və müəllif mövqeyinin formalaşdırılması;

- məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarların və amillərin müəyyənləşdirilməsi;

- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının onların sosial statusunun bərpasında mühüm vasitə olduğunun əsaslandırılması və işədüzəlmə yollarının tədqiq edilməsi;

- Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin və məşğulluğunun təmin olunması ilə bağlı fəaliyyətin qanunvericilik əsaslarının sistemli tədqiqi;

- məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin və mövcud məşğulluq vəziyyətinin rəsmi statistik məlumatlar əsasında təhlili;

- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması üzrə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin tədqiqi;

- sosioloji sorğu əsasında məcburi köçkünlərin sosial statusunun və işədüzəlmə potensialının tədqiqi;

- işğaldan azad olunmuş ərazilərdəki yeni reallıqlar nəzərə alınmaqla, məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarına praktiki baxışların formalaşdırılması

- müasir çağırışlar şəraitində Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Tədqiqat metodları. Aparılmış tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını AR Konstitusiyası, AR Prezidentinin Sərəncamları, AR Qanunları, Dövlət proqramları, qərarlar, qaydalar və təlimatlar, sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası, iqtisadi fəallığı, məşğulluğu və işədüzəlmə imkanlarına dair elmi-nəzəri yanaşmalar, məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin və məşğulluğunun tədqiqi sahəsində xarici və Azərbaycan alimlərinin elmi-tədqiqat işləri təşkil edir.

Dissertasiyada qoyulan nəzəri və əməli məsələlərin həlli üçün, elmi tədqiqat metodlarından da istifadə olunmuşdur: abstrakt-məntiq metodu və sistem-məqsədli təhlil metodları, statistik göstəricilərin cədvəl və qrafik təsviri. Tədqiqatın aparılması zamanı ümumi elmi prinsiplər və təhlil metodları, o cümlədən sistemli, struktur-funksional və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat iqtisadi-statistik və müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə üsullarına əsaslanır. Dissertasiyada empirik tədqiqat metodu kimi sosioloji sorğudan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar. Tədqiqat işində müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar bunlardır:

- müstəqilliyin bərpasından sonrakı dövrdə Ermənistanın hərbi təcavüzü və torpaqlarımızın işğalı nəticəsində məcburi köçkün həyatı yaşayanların timsalında sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və bu sahədə mövcud mexanizmlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə müasir elmi-praktiki baxışın formalaşdırılması zəruridir;
- məcburi köçkünlərin sosial statusunu bərpa etməklə, onların daha fəal şəkildə cəmiyyətə və əmək bazarına inteqrasiya etmələrində layiqli işlə təmin olunmaları, mənimsədikləri və təcrübə topladıqları ixtisaslar və peşələr üzrə işədüzəlmə imkanlarının formalaşdırılması tələb olunur;
- ölkəmizdə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və onların işədüzəlmələri ilə bağlı tənzimləyici normativ-hüquqi bazanın yenilənməsinə, beynəlxalq normalar səviyyəsinə qaldırılmasına və mövcud boşluqların ortadan götürülməsinə ciddi ehtiyac duyulur;
- mövcud empirik bazaya və analitik təhlilə, informasiyalara söykənməklə, həmçinin sosial-iqtisadi tədqiqatlar aparmaqla, məcburi köçkünlərin hazırkı sosial-demoqrafik və məşğulluq vəziyyəti xüsusi araşdırmanı tələb edir;
- müasir texnologiyalardan və yanaşmalardan bəhrələnməklə, məcburi köçkünlərin məşğulluq problemərinin həlli istiqamətində dövlət orqanlarının fəaliyyətinin adekvatlığı araşdırılmalı və qiymətləndirilməlidir;
- obyektiv reallıqlara və fundamental elmi tədqiqatın nəticələrinə əsasən məcburi köçkünlərin işsizlik problemlərinin daha intensiv həlli məqsədilə tələb olunan potensial

- imkanların müəyyənləşdirilməsi və reallaşdırılması aktual məsələ olaraq qalır;
- yeni şəraitdə – Qarabağ zəfərindən yaranan reallıqlar və işğaldan azad olunmuş ərazilərin sosial-iqtisadi reabilitasiyası, dirçəlişi proseslərində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının modelləşdirilməsi və bunlarla bağlı prioritet istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi elmi cəhətdən araşdırmaq və əsaslandırılmaq çox faydalı olar və səmərə verir;
 - müasir çağırışlar kontekstində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması problemlərinin adekvat həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi və əsaslandırılması, müvafiq mexanizmlərin və təkliflərin hazırlanması zərurət olaraq qalır və s.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin əsas elmi yeniliyi, ilk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması vasitələrinin və bu sahədə perspektiv istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Digər əsas elmi nəticələr bunlardan ibarətdir:

- məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası və əmək bazarının daha nüfuzlu segmentinə keçid edə bilməsi üçün onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının əsas vasitə olduğu elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;
- makrosəviyyədə əmək bazarına əhəmiyyətli səviyyədə təsir edən amillər və metodoloji xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilmişdir;
- bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi metodlarının blok-sxemi hazırlanmışdır;
- Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini və işədüzəlməsini tənzimləyən normativ-hüquqi sənədlər sistemləşdirilmiş, beynəlxalq normalara uyğunluq baxımından qiymətləndirilmiş və bu sənədlərdəki boşluqlar aşkarlanmışdır;
- rəsmi statistik məlumatlar və sosioloji tədqiqat əsasında məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri və mövcud məşğulluq vəziyyəti qiymətləndirilmişdir;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması üzrə dövlət orqanlarının fəaliyyəti tədqiq edilmişdir;
- simpleks-metod modeli əsasında onlayn rejimdə xüsusi servis texnologiyasından istifadə etməklə, konkret peşə üzrə işaxtaran məcburi köçkünlərin optimal işlə təmin olunması proqramının səmərəliliyi əsaslandırılmışdır;

- müəllif tədqiqatı əsasında məcburi köçkünlərin işsizliyinin real vəziyyəti, gələcək təhsil və iş planları, işədüzəlmə üçün mövcud və potensial imkanları müəyyənləşdirilmişdir;
- məcburi köçkünlərin müstəqil qaydada işədüzəlməsi zamanı işəgötürənlər tərəfindən onlara qarşı göstərilən ayrı-seçkilik halları və işədüzəltmənin optimallaşdırılması prinsipləri əsaslandırılmışdır;
- məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının strateji istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- işğaldan azad olunmuş ərazilər nəzərə alınmaqla, yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının əsaslandırılmış blok-sxemi hazırlanmışdır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunmasına dair dövlət siyasətinin formalaşması barədə nəzəri-metodik təsəvvürlərin daha da inkişaf etdirilməsindən və onun müasir mərhələdə reallaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətinə gəlincə isə, işin mühüm müddəaları və nəticələri əsasında işlənmiş konkret metodiki və praktiki tövsiyələr məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması prosesində istifadə edilməsi baxımından praktiki əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın nəticələri məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində hüquqi-normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsində, əhalinin sosial cəhətdən həssas əhali qrupları ilə işləyən dövlət idarəetmə orqanlarının mütəxəssisləri tərəfindən ərazi məşğulluq proqramlarının tərtibində və s. məqsədlərlə istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin nəticələri beynəlxalq və respublika elmi konfranslarında, o cümlədən “Əmək, məşğulluq və sosial müdafiənin aktual məsələləri” Beynəlxalq elmi-praktiki Konfransında (Bakı, 2017), “Azərbaycanda sosial müdafiə sisteminin inkişafı: dünən, bu gün və sabah” Beynəlxalq elmi-praktik konfransında (Bakı, 2019), Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzində məruzə edilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Dissertasiyanın əsas məzmunu 2-si xaricdə olmaqla, iddiaçının dərc olunmuş 10 elmi əsərində, o cümlədən 7 məqalədə (biri xaricdə)

və 3 tezisdə (biri xaricdə) öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya materialları «Azərbaycan iqtisadiyyatı», «Sosial işin təşkili», «Sosial sferanın təşkili və idarə edilməsi» və s. fənlərinin tədrisində ali məktəblərdə istifadə edilə bilər. Bu materiallar elmi-tədqiqat institutlarında həssas əhali qrupları ilə sosial işin təşkili üzrə təlim vəsaiti kimi də istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Giriş (17108 işarə), I fəsil (71961 işarə), II fəsil (81130 işarə), III fəsil (64742 işarə), nəticə (23171 işarə), ədəbiyyat siyahısı (177 adda) və əlavələrlə birlikdə 175 səhifə həcmindədir. Dissertasiyanın həcmi işarə sayı şəkillər, cədvəllər, qrafiklər, ədəbiyyat siyahısı və əlavələr istisna edilməklə 258111 işarədən ibarətdir.

I FƏSİL. SOSIAL CƏHƏTDƏN HƏSSAS ƏHALİ QRUPLARININ İŞƏDÜZƏMƏ PROSESİNİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işədüzəlməsi sosial-iqtisadi proses kimi: nəzəri baxış

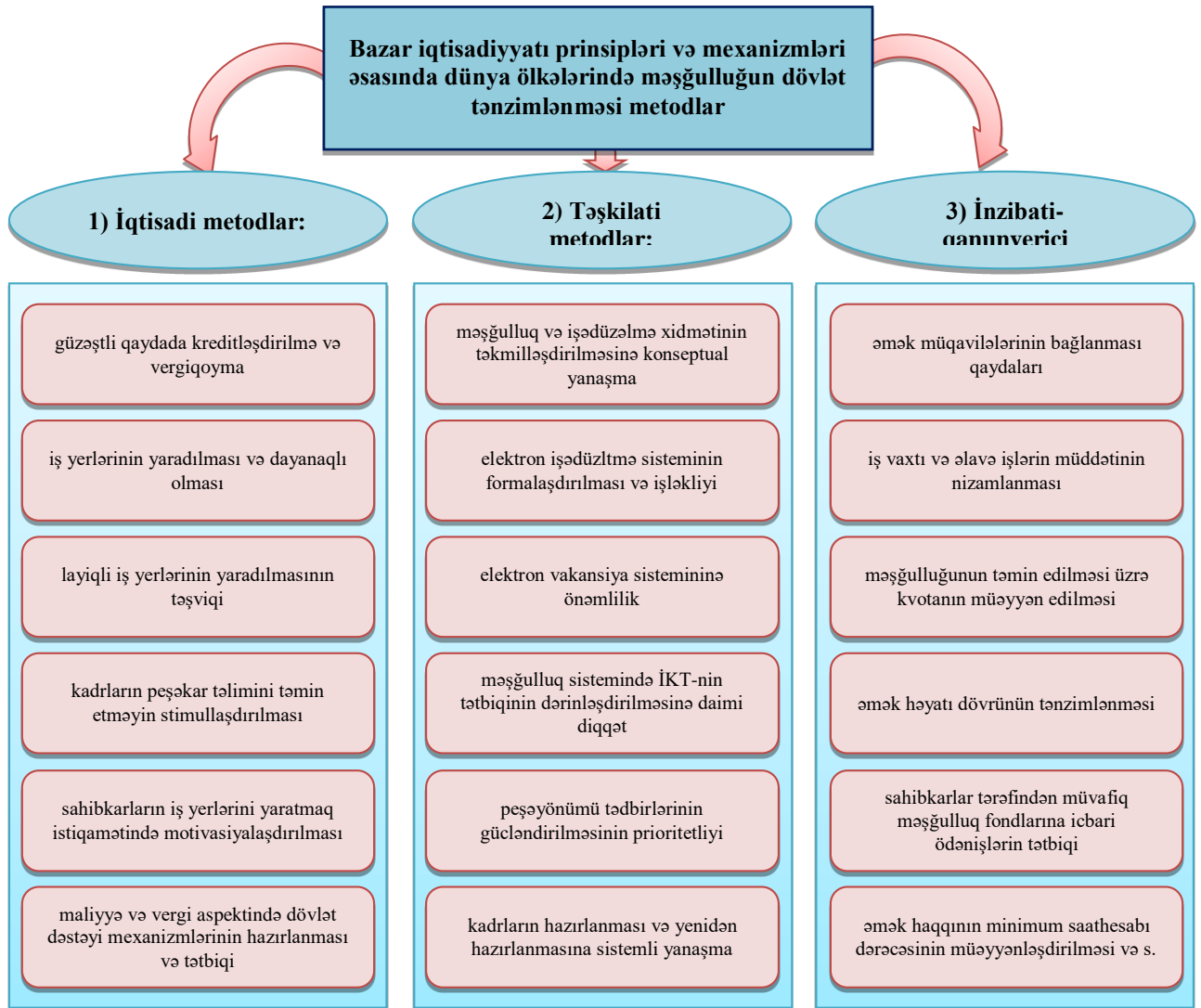
Əmək və bununla bağlı problemlər, yanaşmalar yeni mövzu deyildir, sivilizasiyanın bütün inkişaf mərhələlərində layiqli iş tapmaq, qazanc əldə etmək insanları ən çox düşündürən problemlərdən olmuşdur. Əmək hüquqlarının formalaşdırılması, əməyin təşkili, işsiz insanların əmək bazarına inteqrasiya olması, işədüzəlmə ilə bağlı məsələlər iqtisadi ədəbiyyatda mühüm tədqiqat istiqamətlərindən biridir. Bunlarla bağlı problemlər klassik iqtisadi məktəbin görkəmli nümayəndələrinin elmi baxışlarında və nəzəriyyələrində də yer almışdır. Klassik iqtisadi məktəbin banisi Adam Smit iqtisadiyyatda insan amilinin və əməyin roluna xüsusi önəm verilməsinin vacibliyini göstərmişdir və qeyd etmişdir ki, bazar mexanizmlərinin üstünlüklərinin reallaşması o zaman mümkün olur ki, insanın bacarıqlarının idarə edilməsi üçün müvafiq rəqabət şəraiti yaradılmış olsun [176]. Digər görkəmli iqtisadçı P.E.Samuelsən isə belə hesab edir: *“İqtisadiyyat elmi “nadir resursların istifadə edilməsi və ya tətbiqinin elə problemini tətqiq edir ki, o zaman cəmiyyətin məhdudiyətsiz tələbatları dolğun və ya maksimum ödənilmiş olsun”* [155, s. 361]. Bu proseslərdə insan və onun əməyi əsas amil kimi çıxış edir və məhz əmək resurslarının optimal yerləşdirilməsi nəticəsində ümumilikdə bütün resurslardan səmərəli istifadə üçün mühüm zəmin formalaşır. Professor T.Ə.Quliyevə görə isə: *“Əmək” ilk baxışda dar çərçivəli bir kateqoriya olmasına baxmayaraq, mühüm iqtisadi hadisələr, proseslər və kateqoriyalarla əlaqədardır*” [91, s. 65]. Təəssüf ki, müstəqilliyimizin bərpasının ilk illərində mənfur erməni işğalçıları tərəfindən torpaqlarımızın 20 % - ni işğal olunması yüz minlərlə əmək qabiliyyətli insanlarımızın daimi iş yerlərinin və doğma yurdlarının itirilməsi ilə nəticələndi və bu acınacaqlı hal – faciə - 30 ilə yaxın davam etdi.

Bu qeyd olunanlar kontekstindən işin strukturunda qoyulan məsələlərə və problemlərə baxmaq kifayət qədər mürəkkəbliyi ilə fərqlənmişdir, xüsusilə Böyük Qarabağ Zəfərindən sonra məcburi köçkünlərimizin daha layiqli işlə təmin olunması şəraitinin yaradılmasının mühüm və şərəfli bir vəzifə olduğu qənaətinə gəlməkdir.

Qeyd edək ki, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsi problemləri dünya səviyyəsində və beynəlxalq prizmada yüksək səviyyədə baxılır və dəyərləndirilir. Bəşəri yanaşmalar, insan hüquqları kontekstində bu qrupdan olan işaxtaranların sosial durumu ilə bağlı problemlər, bir tərəfdən dövlətin prioritet vəzifələri kimi baxılsa da, digər tərəfdən sosial məsuliyyət kimi vətəndaşlıq cəmiyyətlərində də daim diqqət mərkəzindədir. Qeyd edək ki, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsi problemləri və məsələləri beynəlxalq səviyyədə müəyyən mexanizmlərlə və sənədlərlə tənzimlənir. Belə ki, Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsində əmək hüququnun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bir sıra təminatların reallaşdırılmasının zəruriliyi vurğulanır. Bəyannamədə qeyd edilir ki, hər bir insan əmək, iş növünü sərbəst seçmək, ədalətli və əlverişli əmək şəraitində çalışmaq və işsizlikdən müdafiə olunmaq hüququna malikdir [108]. Başqa bir beynəlxalq sənəddə - BMT Baş Məclisinin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt”ında (16.12.1966-cı il tarixli 2200A (XXI) sayılı Qətnaməsi ilə qəbul edilmişdir) da tam məşğulluğa nail olunması reallıqda əmək hüququnun təmin edilməsi vasitəsi kimi nəzərdən keçirilir [65, maddə 6]. Dünya səviyyəsində və təcrübədə məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi problemi ən kəskin problemlərdən biri sayılır, çünki məhz əmək hüququnun təmin edilməsi əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasının zəruri şərtidir. Məşğulluğun təmin olunması işsizliklə mübarizə, bütün işləməyə istəyənlərin əmək hüququnun reallaşdırılması, işə düzəlmədə yardım göstərilməsi istiqamətində sosial-iqtisadi və hüquqi təminatların kompleks şəkildə həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir. Bu sahədə siyasət işaxtaran və işə başlamağa hazır olan bütün şəxslərin səmərəli işlə təmin olunmasına, habelə məşğulluq növünün seçim azadlığına, hər bir işləyən üçün peşə hazırlığı keçməyə, öz bacarıq və qabiliyyətindən iş yerində istifadə etmək üçün geniş imkanların yaradılmasına yönəldilməlidir.

Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində

məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi üç qrup metodları ehtiva edir və bunlar öz əksini şəkil 1.1.1-də tapmışdır.

Şəkil 1.1.1 Bazar iqtisadiyyatı prinsipləri və mexanizmləri əsasında dünya ölkələrində məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi metodlarının blok-sxemi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

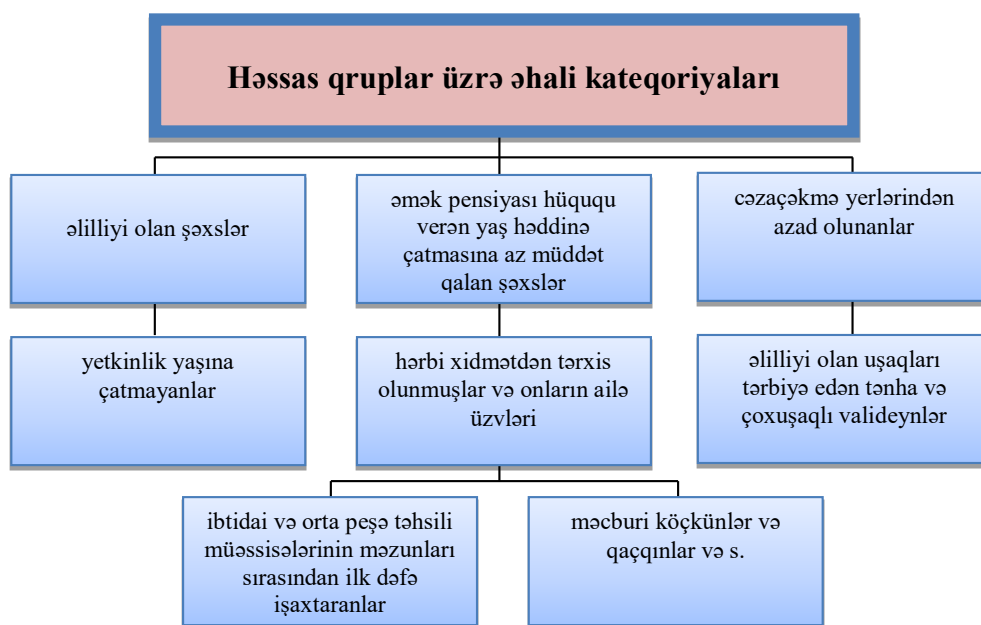
Qeyd edək ki, qanunvericilik əhalinin əmək hüquqlarının həyata keçirilməsinə təminat verir və bunlara daxildir: 1) məşğulluq növünün seçimi, o cümlədən müxtəlif əmək rejimində çalışmaq azadlığı; 2) əsassız səbəblərə görə işdən azad olmaqdan hüquqi müdafiə; 3) münasib iş axtarışında və işədüzəlməkdə pulsuz yardım; 4) işəgötürənlər tərəfindən münasib iş yerlərinin təqdim edilməsi və s. Səmərəli məşğulluğun təmin edilməsi istiqamətlərindən biri də işədüzəlmə formalarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi sayılır. İşədüzəlmə məşğulluq anlayışından daha məhdud məzmununa malikdir, eyni zamanda işlədüzəlmə məşğulluğu qabaqlayaraq onun başlıca zəmanəti kimi çıxış edir. İşədüzəlmə şəxsiyyətin məşğulluğunu təmin edir və onun

peşə hazırlığını, təkmilləşməsini, həmçinin yeni iş yerinə uyğunlaşmasını ehtiva edir. Digər tərəfdən, işədüzəlmə prosesinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o: a) vətəndaşlara əmək hüququnun həyata keçirilməsində, işədüzəlməsində yardım göstərir; b) işəgötürənlərə lazımi işçi qüvvəsinin seçimində kömək edir və c) yeni işin axtarışında iş vaxtının itkisini təxminən 3-4 dəfə azaldır. İşədüzəlmə prosesini işsizlərin təhsili, peşə hazırlığı, bacarığı, səriştəsi, əmək bazarının və işəgötürənlərin işçi qüvvəsinə olan tələbatlarına uyğun iş yerləri ilə təmin olunmasına yönəlmiş sosial fəaliyyətinin xüsusi növü kimi nəzərdən keçirmək olar. İşədüzəlmə - əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğulluğunun təmin olunmasına yönəldilmiş təşkilati, iqtisadi və hüquqi tədbirlər sistemidir. İşədüzəlmə dövlət orqanları və qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən əhaliyə onların meylinə, bacarığına, peşə hazırlığına, təhsilinə uyğun olaraq, ictimai ehtiyacları nəzərə alınmaqla iş axtarışı, işə göndərilməsi və düzəlməsi sahəsində yardım göstərmək məqsədilə həyata keçirilir.

Bunlarla yanaşı, dünya təcrübəsindən çıxış etsək, işədüzəlmə ümumi xarakter daşıyır və vətəndaşların subyektiv hüququdur. Bu hüquq onun sahibinin məşğulluq orqanına müraciəti vasitəsilə həyata keçirilir və onun reallaşdırılmasında dövlət məşğulluq xidməti, həmçinin iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələr həlledici rol oynayırlar. Bu sahədə dövlət məşğulluq xidmətinin aparıcı mövqeyi bir qrup amillərlə əsaslanır: 1) həmin orqanlar tərəfindən yerinə yetirilən funksiyaların əhaliyə və sahibkarlara münasibətdə vacib olması; 2) işçi qüvvəsinin təklif və tələbatının uyğunlaşdırılmasının təmin olunması; 3) əhalinin işədüzəlməsi; 4) məşğulluq orqanlarının şəbəkəsinin geniş olması, yəni praktiki olaraq onların fəaliyyəti ilə ölkənin bütün əhali və müəssisələrin əhatə olunması; 5) həyata keçirilən tədbirlərin və xidmət göstərən kontingentin geniş miqyaslı olması və s. İşədüzəlmə anlayışı geniş və məhdud mənalarda fərqlənir. Geniş mənada işədüzəlmə əmək fəaliyyətinin qanunvericiliyə zidd olmayan bütün formalarını, o cümlədən fərdi əmək fəaliyyətini, sahibkarlığı, fermerliyi, özünün müstəqil qaydada işlə təmin edilməsini birləşdirir. Məhdud mənada isə işədüzəlmə vətəndaşlara onların peşə hazırlığı, yenidən hazırlığı prosesi daxil olmaqla münasib iş axtarışı və işədüzəlməsi məqsədilə yardım göstərilməsi üzrə müvafiq dövlət orqanlarının və ya lisenziyalaşdırma əsasında qeyri-

dövlət təşkilatlarının köməyi ilə həyata keçirilən fəaliyyəti nəzərdə tutur [92, s. 15]. Məhdud mənada işədüzəlmə iki mərhələyə bölünür: 1) Birinci mərhələdə işaxtaranın məşğulluq xidmətinə müraciəti nəzərdə tutulur. Bu mərhələdə vətəndaş və işlə təmin edən orqanlar arasında hüquqi münasibətlər yaranır ki, münasib iş seçiminə ehtiyac duyan vətəndaş həmin qurumlara ya müvafiq iş yeri ilə təmin olunmaq, ya da iş olmadığı halda işsiz kimi qeydiyyatdan keçmək, peşə təliminə göndəriş almaq, işsizlik müavinəti əldə etmək üçün müraciət edir və 2) İkinci mərhələdə məşğulluq xidmətinin göndərişi əsasında əmək və ya təlim keçmək haqqında müqavilə bağlanır. [138, s. 3]. Bunlarla bərabər, qeyd etmək lazımdır ki, məhdud mənada işədüzəlmə prosesində əsasən əhalinin həssas qrupları iştirak edir.

Həssas qruplar dedikdə, əhalinin bu qəbildən olan kateqoriyaları nəzərdə tutulur və bunlar şəkil 1.1.2-də verilmişdir.

Şəkil 1.1.2. Həssas qruplar üzrə əhali kateqoriyaları
Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Əhalinin həssas qruplarının işədüzəlməsi sosial-iqtisadi baxımdan xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu tədqiqatın obyektini kimi çıxış edən iqtisadi cəhətdən fəal məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi onların sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması prizmasından daha böyük əhəmiyyət kəsb etməklə məsələyə kompleks yanaşmanı tələb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, digər əhali qruplarından fərqli olaraq məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin onların özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə kökündən dəyişməsi bu insanların cəmiyyətdə müvafiq sosial status əldə etməsini şərtləndirir.

Məcburi köçkünlər bir çox sosial, maddi və şəxsi problemlərlə üzləşirlər, çünki əvvəlki yaşayış yerləri ilə yanaşı, ixtisasını, sosial əhatəsini, maddi-məişət şəraitini, ünsiyyət dairəsini dəyişdirməyə məruz qalmışlar. Başqa sözlə, onların həyat tərzini tam şəkildə dəyişilmişdir. Ümumiyyətlə, bir sosial mühitdən digərinə keçid çox əziyyətli və bu səbəbdən köçkünlərin yeni şəraitə uyğunlaşma prosesi də uzun müddətli və çətin olur.

Məcburi köçkünlərin yeni yerdə yaşama müddəti bir çox hallarda onların məşğulluğunun xarakterini müəyyənləşdirir. İnsan məcburən köçürüldüyü və ya köçdüğü ərazidə nə qədər çox vaxt yaşayırsa, onun burada işə düzəlmək şansı daha çox olur və əksinə.

Məcburi köçkünləri, ümumiyyətlə, əhalinin aşağı yaşayış səviyyəsinə və cüzi gəlir mənbəyinə malik olan, daha az məşğul və sağlamlığı təhlükə altında olan ən həssas təbəqəsi kimi nəzərdən keçirmək olar. Belə ki, eyni zamanda məcburi köçkünlər əhalinin həssas qrupları hesab edilən qadınlar, azyaşlı uşaqlar, əlilliyi olan şəxslər, ahıllar və s. kimi çıxış edərək sosial müdafiəyə daha çox ehtiyac duyur. Məcburi köçkünlük ölkə üzrə daxili miqrasiyanın bir növü olaraq, bir neçə səbəbdən (millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi, siyasi ekstremizm, silahlı münaqişələr, hərbi təcavüz, hərbi əməliyyatlar, ərazilərin işğalı, təbii və texnogen fəlakətlər və s.) baş verə bilər. Beynəlxalq hüquqda məcburi miqrasiyanın qurbanları “qaçqın” və “köçürülmüş şəxslər” kimi müəyyən olunurlar. Bu terminlər hərbi əməliyyatların, sənaye qəzalarının, təbii fəlakətlərin (aclıq, daşqın, zəlzələ və s.) qurbanlarına münasibətdə də istifadə olunur [164, s. 283]. 1990-cı illərdən başlayaraq beynəlxalq humanitar lüğətə “daxili məcburi köçkün şəxslər” anlayışı əlavə edildi. Bu anlayış silahlı münaqişələr, daxili iğtişaş, insan hüquqlarının sistemətik pozulması, habelə təbii və ya insanın fəaliyyəti ilə bağlı qəzalar nəticəsində öz evini və ya yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olmuş, lakin dövlət sərhədlərini keçməyən (yəni öz ölkəsi daxilində) şəxslərin qeydiyyatı üçün istifadə edilir [150, s. 134].

Azərbaycanda məcburi miqrasiyanın bir kateqoriyası kimi yuxarıda adı çəkilən anlayışlar əvəzinə eyni anlamda “məcburi köçkünlər” terminindən istifadə olunur. Məcburi köçkün dedikdə, fəvqəladə hallar nəticəsində öz əvvəlki yaşayış yerini tərk etmək, ölkə daxilində sığınacaq axtarmaq məcburiyyətində qalan, stress vəziyyətində

olan və daha çox köməyə ehtiyacı olan vətəndaş nəzərdə tutulur [135, s. 667]. Keçmiş SSRİ ərazisində köçkünlərin və qaçqınların sayının artması ilə əlaqədar yaranmış böhranlı vəziyyəti nəzərə alaraq və bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi üçün Moskvada 24 sentyabr 1993-cü ildə Azərbaycan, Ermənistan, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan ölkələrinin dövlət başçıları “Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə yardım haqqında” Sazişi imzalamışlar. Bu Sazişə uyğun olaraq o şəxs məcburi köçkün sayılır ki: “Sığınacaq verən ölkənin vətəndaşı olaraq digər dövlətin ərazisində irqi, milli, dini, dili, müəyyən sosial qrupa mənsubiyyəti və siyasi məsləklər əlamətinə görə silahlı və millətlərarası münaqişələr ilə bağlı onun özünə və ya ailə üzvlərinə qarşı törədilmiş zorakılıq və ya başqa formalarda təqib nəticəsində öz daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalıb” [159, maddə 2]. Məcburi köçkün kimi qeydiyyatı üçün şəxs beynəlxalq təcrübədə işlənilib hazırlanmış dörd meyarla cavab verməlidir: 1) sığınacaq verən dövlətin vətəndaşı olmalıdır; 2) öz daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olmalıdır; 3) yaşayış yerini tərk etmək üçün səbəb kimi yalnız özünə deyil, həm də onun ailə üzvlərinə qarşı törədilmiş zorakılıq və başqa formalarda təqib ya real təhlükə çıxış etməlidir; 4) zorakılıq, ya təqib və ya real təhlükə ilə silahlı və millətlərarası münaqişələrin arasında əlaqə olmalıdır. Bütün bu göstərilən əlamətlər, meyarlar və səbəblər, ümumilikdə məcburi köçkünləri demək olar ki, eyni mənada nəzərdən keçirməyə imkan verir: hərbi, silahlı münaqişələrin nəticəsində özünün və ailə üzvlərinin həyatı real təhlükəyə məruz qalmış və məcburən yaşayış yerlərini tərk etmiş şəxslər. Analoji tərif Azərbaycan elmi ədəbiyyatında istifadə olunur: məcburi köçkün ölkə daxilində köçürülmüş hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub başqa yerə köçmüş şəxsdir [36, III cild, s.254].

Məcburi köçkünlər arasında həssaslığın artması müharibə zamanı onların ailə başçılarını itirməsi (ölüm və əlillik nəticəsində) ilə də əlaqədardır. Bu sosial cəhətdən müdafiəyə ehtiyac duyan əhali kateqoriyası uyğunlaşma strategiyalarının formalaşmasında marginallaşma kimi əlavə amil, yəni yaşayış yerlərinin məcburi dəyişdirilməsi ilə bağlı daha çox çətinlik çəkir. Buna görə də məcburi köçkünlərin uyğunlaşma strategiyalarının səmərəliliyi onları qəbul edən regionun şəraitindən

birbaşa asılı olur. Məskunlaşdığı ərazinin yüksək sosial-iqtisadi inkişaf templəri, əlverişli yaşama şəraiti, maddi sabitlik məcburi köçkünlərdə optimizm, özünə inam, sabaha ümid hisslərinin yaradaraq, onların sosial uyğunlaşmasına müsbət təsir göstərir [134, s. 283-284]. Eyni zamanda, məcburi köçkünlərin sosial uyğunlaşması üçün zəruri olan özünü təmin etmə vasitələri və işlə təmin olunması sahəsində iqtisadiyyatın qeyri-dövlət sektoru ciddi ehtiyatlara malikdir. Bir çox hallarda məcburi köçkünlərin yeni iqtisadi şəraitdə yaşamasının yeganə vasitəsi kimi kiçik sahibkarlıqla məşğul olma üsulu çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik biznes hər bir ölkənin iqtisadiyyatında mühüm yer tutur. Bu sektor istənilən inkişaf etmiş təsərrüfat sisteminin ayrılmaz və zəruri elementi sayılır ki, onsuz iqtisadiyyat və bütövlükdə cəmiyyət normal yaşaya və inkişaf edə bilməz. Kiçik və orta biznes sahəsində rəqabətin inkişafı, əlavə iş yerlərinin yaradılması, vergi bazasının genişləndirilməsi, ümumi daxili məhsulun artması üçün böyük potensial vardır. Lakin burada çox prioritet və qazanlı istiqamət kimi nəzərdən keçirilən elmi-texniki sahədə kiçik sahibkarlıq məcburi köçkünlər tərəfindən hələ ki mənimsənilməyib, başqa sözlə onların iştirakı ilə yaradılmış müvafiq müəssisələr az-çox əhəmiyyətli sayda müəyyən edilməyib. Çünki bu növ biznesin təşkilində sahibkarlar böyük sayda problemlərlə üzləşirlər: öz ixtiralarına patent almaq – bahalı, uzun və mürəkkəb prosesdir; vergi sisteminin mürəkkəbliyi və təkmil olmaması; öz vəsaitlərinin çatışmazlığı, həmçinin pul vəsaitlərinə olan ehtiyacını və bu ehtiyacı ödəyən maliyyə mənbələrini düzgün qiymətləndirə bilməməsi; maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsində çətinliklər, yüksək kredit dərəcələri; maddi bazasının çatışmazlığı, yəni avadanlıqların əldə edilməsində çətinliklər, istehsal və ofis sahələrinin bahalılığı; kadr təminatında problemlər; öz xərcini çıxartmağın uzun müddəti; məcburi köçkünlərdən olan sahibkarlara qarşı inamsızlıq; informasiya boşluğu; biznes sahədə təhsilin çatışmazlığı və s. Halbuki, böyük təhsil potensialına malik və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərdən ibarət olan məcburi köçkünlərin bir hissəsi bu fəaliyyətlə optimal şəkildə məşğul ola bilərdi.

Məcburi köçkünlərin mövcudluğu ayrı-ayrı ərazilərdə əhalinin məskunlaşma xəttini və strukturunu formalaşdırır, ərazinin əmək potensialına təsir edir, əhalinin

tərkibini dəyişdirir, ayrı-ayrı ərazilərin və bütövlükdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ölkə üzrə əhalinin və əmək ehtiyatlarının yenidən bölgüsünün təmin olunması, əmək qabiliyyətli əhalinin digər bölgələrə cəlb edilməsi sahəsində dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Bu, məcburi köçkünlərin əmək fəaliyyətinin yeni stimullaşdırma mexanizmlərinin, o cümlədən mənzil bazarının inkişafı, subsidiyaların verilməsi və vergi ödəmələrin azaldılması hesabına işlənməsini tələb edir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlərin içərisində işədüzəlmə prosesi aparıcı mövqeyə malikdir [143, s. 654]. Məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi sosial-iqtisadi proses olmaqla, eyni zamanda müəyyən xüsusiyyətlərlə səciyyələnir. Həmin kateqoriyadan olan insanların digər əhali qruplarından fərqli olaraq sosial, psixoloji, maddi, fiziki vəziyyəti bir çox hallarda ağırdır və onların problemlərinin həlli yalnız öz imkanları daxilində mümkün deyil. Bu da öz növbəsində onların işədüzəlməsində əlavə vaxt və vəsait tələb edir. Başqa sözlə, onlara göstərilən işədüzəlmə xidmətləri də bütün bu məsələləri nəzərə almaqla həyata keçirilməlidir. Müasir sosial-iqtisadi şəraitdə işədüzəlmə üzrə xidmətlər sistemi əmək bazarında əhalinin sosial müdafiəsinin mühüm elementidir. Bununla bağlı ictimai inkişafın müasir vəziyyətinə, həmin xidmətlərdən istifadə edənlərin mənafeələrinə və tələbatına müvafiq olaraq bu xidmətlərin sayının və keyfiyyətinin artırılmasına ehtiyac artır.

İşədüzəlmə xidmətləri - əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin olunması məqsədilə əmək bazarında tələb və təklifin nisbətinin optimallaşdırılması üzrə həyata keçirilən tədbirlərin kompleksi kimi çıxış edir. İşədüzəlmə xidmətlərinin səciyyəvi əlamətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar: xidmətin göstərilməsinin ünvanlılığı; lokal xarakteri; dayandırmağının mümkünsüzlüyü; funksional yönümlü, təşkilatı meyarları və formaları üzrə xidmətlərin müxtəlifliyi. İqtisadi ədəbiyyatda işədüzəlmə sahəsində həyata keçirilən fəaliyyətə aid iki anlayış mövcuddur: “işədüzəlmə xidmətləri” və “işədüzəlmə üzrə sosial xidmətlər”. Bunları fərqləndirmək üçün “işədüzəlmə üzrə sosial xidmətlər”in müəyyən edilməsi vacibdir. *“İşədüzəlmə üzrə sosial xidmətlər” dedikdə lisenziya əsasında fəaliyyət göstərən və müasir mürəkkəb sosial-iqtisadi şəraitdə əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə bağlı sosial əhəmiyyətli problemlərin həllinə yönələn xüsusi yaradılmış sosialmüəssisələri tərəfindən həyata keçirilən xidmətlər*

(fəaliyyətlər) başa düşülür [163, s. 84]. İşədüzəlmə üzrə sosial xidmətlərə elmi yanaşma bu xidmətin təqdim etmə xarakterinin müəyyən olunmasını nəzərdə tutur. Bu xidmətlər işəgötürənlər, mütəxəssislər və bu xidmətdən istifadə edənlər arasında qarşılıqlı sosial əlaqələrin xüsusi növü kimi başa düşülür və xidmətdən istifadə edənlərin sosial vəziyyətinin dəyişməsinə, sosial-iqtisadi mühitin və əmək bazarında vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlir. Qeyd olunan sosial qarşılıqlı əlaqənin subyektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- xidmətləri təqdim edənlər (iş yeri təklif edən işəgötürənlər və ya yeni iş yerlərinin yaradılmasına aidiyyəti olan digər şəxslər);
- xidmət vasitəçiləri (işsizlərin işlə təmin olunması və xidmətlərin göstərilməsi üzrə yardımçı işləri yerinə yetirən subyektlər);
- xidmətdən istifadə edənlər (sosial xidmətlə əhatə olunan şəxslər).

Məhz xidmət vasitəçilərinin (mütəxəssislərin) köməyi ilə yuxarıda sözü gedən sosial qarşılıqlı əlaqə prosesi mütəşəkkil xarakter alır ki, bu da öz növbəsində həm işəgötürənlər, həm də işsizlər üçün müsbət əhəmiyyətə malikdir. İşədüzəlmə zamanı sosial xidmətlər vasitəçisi, bir tərəfdən, istifadəçi üçün əlverişli şərait yaradır ki, o, işəgötürənin təklifindən yaralana bilsin, digər tərəfdən, işəgötürən üçün də keyfiyyətli işçi qüvvəsinə olan tələbatının ödənilməsinə yardımçı olur. Nəticədə əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi kimi ictimai əhəmiyyətli probleminin həlli üçün şərait yaranır. Son nəticənin qənaətbəxş alınması işədüzəlmə üzrə sosial xidmətlərin göstərilməsi prosesinin özünün səmərəliliyindən asılıdır. Sosial xidmətlərin göstərilməsi vahid proses kimi müəyyən olunur. Bu xidmətlərin spesifikliyi onların vasitəçilik xarakteri ilə bağlı fasiləsizliyindən ibarətdir. Bu prosesə daxildirlər: 1) xidmətdən istifadə edən üçün ən əlverişli şəraitin yaradılması; 2) xidmətin onun istifadəçisinə birbaşa çatdırılması və 3) xidmətdən fərdi şəkildə istifadəsinin təmin edilməsi. Eyni zamanda, sosial xidmətlərin özünüməxsusluğu bu xidmətlərin iş yeri olmayan, iş yerinə düzəlmək arzusunda olan, lakin əmək bazarında bərabər rəqabət aparmaq iqtidarında olmayan şəxslərin rəqabətqabiliyyətlilik səviyyəsinin artırılmasına yönəldilməsində də əks olunur. Başqa sözlə, burada əsas xidmət – münasib iş yeri tapmaq və əlavə xidmətlər kimi şəxslərin həyat potensialının gücləndirilməsi:

məsləhət, psixoloji dəstək, əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşma, axtarış situasiyasında müvafiq davranışa öyrətmə, daxili potensialının fəallaşdırılması, özünü işəgötürənə təqdim edilməsinə öyrətmə, təlim testlərində iştiraka hazırlıq və s. ibarətdir. Bütün bunlar məcburi köçkünlərin işədüzlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki məhz bu kateqoriyadan olan insanlar əmək bazarında bərabər rəqabət aparmaqda çətinlik çəkirlər. Məcburi köçkünlərin işədüzlənməsinin bir neçə üsulu mövcuddur:

Birinci üsul – onların təşkilatlarının köməyi ilə, yəni bu təşkilatların yanında fəaliyyət göstərən istehsal və qeyri-istehsal müəssisələrində, lakin bu müəssisələrdə əsasən ixtisasız, aşağı səviyyədə ödənilən iş növləri təklif olunur və burada mövcud olan əmək şəraiti, bir qayda olaraq, az sayda insanları qane edə bilər.

İkinci üsul – yaşayış yeri üzrə əhalinin məşğulluq mərkəzi vasitəsilə iş tapmaq.

Üçüncü üsul – müstəqil qaydada və ya tanışların vasitəsilə iş axtarışı. Lakin bu, yalnız yüksək ixtisaslı, özünə əmin olan şəxslər üçün mümkündür, onların da sayı çox deyil. Çünki hər kəs işəgötürənə izah edə bilmir ki, o, peşəkarlıq baxımından digər əhali qruplarından aşağı səviyyədə deyil, hətta yuxarıdır və onun problemləri yaxşı təchiz edilmiş və əlverişli əmək şəraitinə malik olan iş yerinin olması şərt ilə onun əməyinin səmərəliliyinə və məhsuldarlığına qətiyyət təsir etmir. Bu üsulun çatışmayan cəhətlərinə: əmək bazarında məcburi köçkünlərin rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyəsi, xüsusilə zəif ünsiyyət bacarığı, özünü işəgötürənə düzgün təqdim edə bilməməsi, yeni peşəyə yiyələnmək imkanlarının məhdudluğu və s. aiddir.

Bununla yanaşı, məcburi köçkünlərin işədüzlənməsinə yardım növləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

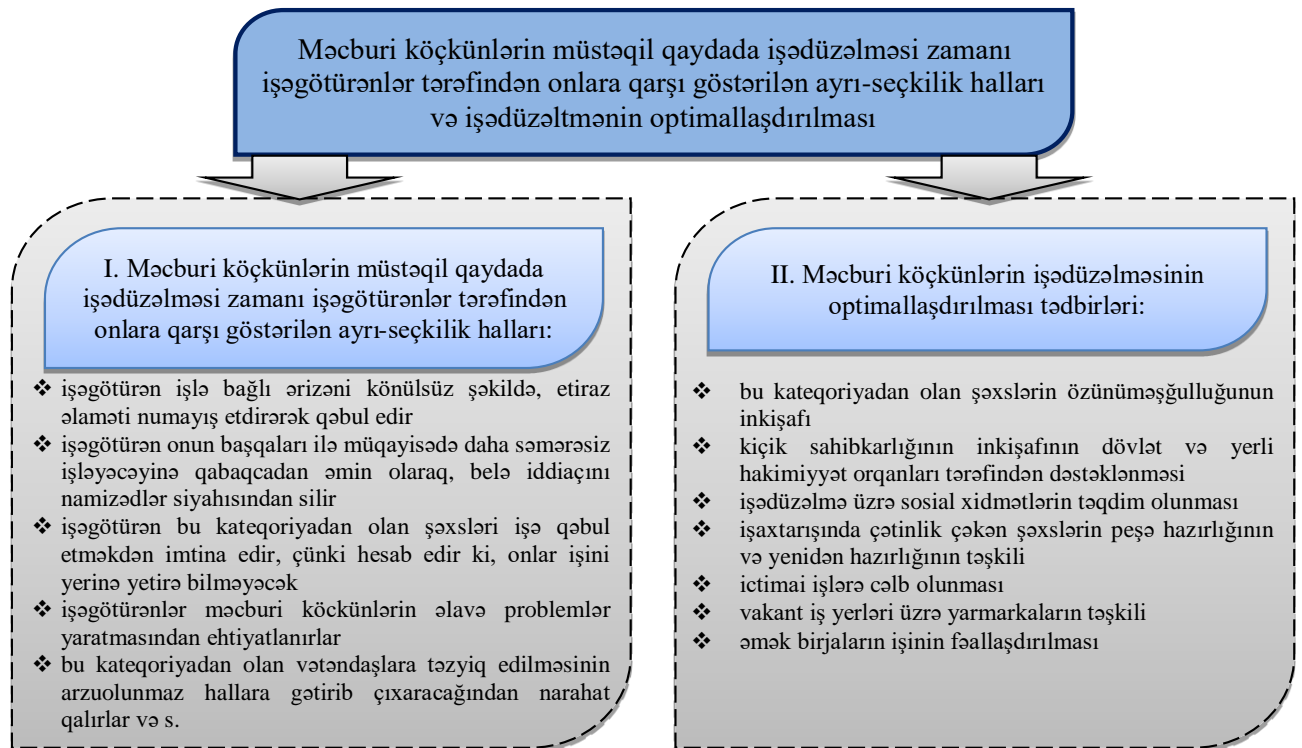
- vakant iş yerləri üzrə yarmarkaların təşkili və keçirilməsi. Burada iştirak edən işaxtaranlar üçün münasib iş tapmaq, əmək bazarındakı real vəziyyət ilə tanış olmaq, şəxsi söhbətlərdə işəgötürənlərin tələblərini aşkar etmək imkanı yaranır;

- şəxsi biznesin açılmasında dövlət tərəfindən yardım göstərilməsi.

Təcrübə göstərir ki, məcburi köçkünlərin işlə təmin olunmasının ən səmərəli üsullarından biri məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən həyata keçirilən və daimi işlə təmin olunmasına yönələn xüsusi proqramlardır. Xüsusi proqramlar bu kateqoriyadan

olan əhali qrupunun işədüzəlməsinə sosial təminat verir, bu sahədə sosial xidmətlərin ünvanlılığını təmin edir. İşəgötürən üçün bu proqramlarda iştirak böyük imkanlar açır: əvəzsiz və qaytarılmaz qaydada konkret iş yerləri üçün lazımi avadanlığın əldə edilməsi məqsədilə vəsait almaq, cəmiyyət qarşısında sosial məsuliyyəti nümayiş etdirmək, ixtisaslı və məsuliyyətli mütəxəssisi işə götürmək və s. Öz növbəsində məburi köçkünlərin əmək bazarına cəlb edilməsi onların arasında olan himayəçilik psixologiyasından imtina etmək və iqtisadi fəallığı artırmaq, peşəkar vərdişlərini reallaşdırmaq, əməyin təklifinin artırılmasına və sosial fondlara ödənişlərinin keçirilməsinə imkan verəcək [126, s. 45].

Şəkil 1.1.3 –də məburi köçkünlərin müstəqil qaydada işədüzəlməsi zamanı işəgötürənlər tərəfindən onlara qarşı göstərilən ayrı-seçkilik halları və işədüzəltmənin optimallaşdırılmasının blok-sxemi verilmişdir.

Şəkil 1.1.3 Məburi köçkünlərin müstəqil qaydada işədüzəlməsi zamanı işəgötürənlər tərəfindən onlara qarşı göstərilən ayrı-seçkilik halları və işədüzəltmənin optimallaşdırılmasının blok-sxemi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Bizim fikrimizcə, məburi köçkünlərin məskunlaşdığı ərazilərdə məşğulluq siyasətinin daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün bir sıra tədbirlər məqsəduyğun olardı:

- “Qaynar xəttin” təşkili – telefon vasitəsilə informasiya xidmətlərinin mütəxəssisləri tərəfindən vətəndaşlara iş yerləri barəsində operativ məlumatın, operativ psixoloji

yardımın, ya da məsləhətin göstərilməsi;

- işaxtarışı ilə bağlı əsas problemlər üzrə informasiya bloklarının məlumat nəşrlərində, müvafiq telefon kitabçalarında, bukletlərdə yerləşdirilməsi;
- işsizlik problemlərinin həllinə, rayon məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinə həsr olunmuş müntəzəm qaydada mətbuat konfranslarının, brifinqlərin, seminarların keçirilməsi;
- işaxtaranlara dair məlumatların müəssisə və təşkilatların kadr xidmətlərinə göndərilməsi;
- əmək qabiliyyətinə malik olan məcburi köçkünlər arasında mütəmadi şəkildə representativ sosioloji sorğuların keçirilməsi.

Yerli icra hakimiyyəti orqanları öz regionunun ərazisində fəaliyyət göstərən əmək bazarındakı vəziyyətə daimi nəzarəti təmin etməlidirlər. Burada bir neçə fəaliyyət növlərinin əlaqəli şəkildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- işədüzəlmə, peşəkar konsultasiya, psixoloji dəstək sahəsində ixtisaslaşmış dövlət və qeyri-dövlət institutlarının lazımi miqdarda təşkilinə şəraitin yaradılması;
- dövlət məşğulluq xidməti və əmək birjasının fəaliyyətinə nəzarətin təşkili, eyni zamanda lazımi maliyyə yardımı və təşkilati-hüquqi dəstəyin göstərilməsi;
- firmaların kadr potensialının formalaşmasında müəssisələr və fərdi sahibkarlar tərəfindən gənc mütəxəssislərin sayının artırılması üzrə fəaliyyətinin stimullaşdırılması.

Məcburi köçkünlərin məskunlaşdığı ərazilərdə işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması bir qrup istiqamətlərin reallaşdırılmasını nəzərdə tutur:

- müvafiq regionların inzibati orqanları tərəfindən sərəncam, qərar layihələrinin hazırlanması daxil olmaqla məşğulluq sahəsində normativ-hüquqi bazanın optimallaşdırılması;
- əhalinin məşğulluq proqramının yerinə yetirilməsinin təmin olunması ilə bağlı yerli işgötürənlərin, regionun inzibati orqanlarının, ictimai birliklərin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi, sosial tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- işədüzəlmə üzrə sosial xidmətlərin səmərəliliyinin artırılması və uzunmüddətli işsizliyin azaldılması məqsədi ilə işsiz vətəndaşların yönəldilməsi üzrə xüsusi

tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- yerli əmək bazarının fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması, o cümlədən əmək bazarında işçi qüvvəsinin təklifi və vakansiyalar haqqında vətəndaşların və işəgötürənlərin məlumatlandırılması sisteminin, işsiz və qeyri-məşğul əhali arasında peşəyönümü fəaliyyətinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, vətəndaşların ayrı-ayrı kateqoriyalarının məşğulluğunun təmin edilməsi üzrə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi, sosial cəhətdən həssas əhali qrupundan olan şəxslərin işədüzəlməsinin subsidiyalaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi və s.;
- iş tapmaqda çətinlik çəkən vətəndaşların sosial uyğunlaşmasını təmin edən sosial inteqrasiya tədbirlərinin və onlara dəstək fəaliyyətinin reallaşdırılması;
- işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, kadrların ixtisasının artırılması, o cümlədən işsiz vətəndaşların əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması və tezliklə işədüzəlməsi məqsədilə onların peşə maarifləndirilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- fəal əmək bazarı siyasətinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə işədüzəlmədə çətinlik çəkən məcburi köçkünlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının, o cümlədən əməkqabiliyyətli yaşda olan qadınların, ixtisası olmayan gənclərin, qismən əmək qabiliyyətinə malik olan şəxslərin müxtəlif məşğulluq proqramları ilə əhatə olunması, onlar üçün yeni peşə əldə etmək məqsədilə xüsusi qısamüddətli təlim kurslarının təşkili, onlara xüsusi və ya çevik əmək rejimli iş yerlərinin təqdim edilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün əlverişli şəraitin yaradılması və s.

1.2. Məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarlar və metodoloji xüsusiyyətlər

Hər bir sivil ölkə məşğulluğun müəyyən səviyyəsini saxlamağa çalışır. Məlumdur ki, bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər hər bir dövlətin milli xüsusiyyətlərindən asılıdır. Ölkəmizdə vətəndaşların əmək hüququ Azərbaycan Respublikasının

Konstitusiyasının 35-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Burada göstərilir ki, dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlardan istifadə edir [20]. Bu hüququn reallaşması bazar sisteminin bütövlüklə və xüsusən də onun əsas ünsürlərindən olan əmək bazarının fəaliyyətilə birbaşa əlaqədardır. İqtisadi münasibətlər sistemində əmək bazarı mühüm yer tutur. Bu bazarda əmək qabiliyyətli insanların və dövlət, bələdiyyə, ictimai və özəl təşkilatları təmsil edən işəgötürənlərin maraqları toqquşur. Əmək bazarında formalaşan münasibətlər aydın ifadə edilmiş sosial-iqtisadi xarakter daşımaqla müvafiq sənədlərdə (qanunverici aktlar, müqavilələr, sazişlər və s.-də) geniş şəkildə əks olunur. Onlar ölkə əhalisinin əksəriyyətinin mövcud tələbatlarına toxunur.

Əmək bazarında məhsul yox, əmək qabiliyyəti alınır, satılır. Əmək bazarında iş qüvvəsinin dəyəri qiymətləndirilir, əmək şəraiti, əməkhaqqının kəmiyyəti, təhsil almaq imkanları, məşğulluğun təminatı və əmək fəaliyyətinin reallaşdırılması ilə bağlı digər məsələlər də müəyyənləşdirilir. Əmək bazarı işçi qüvvəsinin alqı-satqısını, məşğulluq dinamikasının əsas tendensiyalarını özündə əks etdirir. Əmək bazarı işaxtaranlara öz imkanlarına, bacarıqlarına və tələblərinə uyğun iş tapmaq, işəgötürənlərə isə öz fəaliyyətlərini təmin etmək üçün müvafiq işçi qüvvəsini tapmağa imkan verən ictimai mexanizm kimi çıxış edir. Əmək bazarı yalnız iş qüvvəsinin alqı-satqısı, qazanc əldə etmə motivi deyil, bu bazara daxil olan insan öz əmək qabiliyyətini həyata keçirmək üçün müəyyən imkan əldə edir və burada adi əmtəə kimi deyil, bərabər olmayan müxtəlif dəyərlərin mübadilə prosesi baş verir. Daha dəqiq desək, sövdələşmə (müqavilə, kontrakt, saziş, razılaşma və s.) zamanı işəgötürənin təklif etdiyi iş yeri və işaxtaranın təklif etdiyi iş qüvvəsi satılmır, bunlardan istifadə etmək hüququ bir tərəfdən digər tərəfə keçir. Belə ki, iş qüvvəsini satan əməkhaqqı əldə etmək, işəgötürən isə işçi qüvvəsindən istifadə etmək hüququna malik olur.

Əmək bazarının əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, burada məşğulluğun sabit olmasına bütünlüklə zəmanət vermək mümkün deyil. Əmək bazarında insanın əmək qabiliyyəti kontrakt əsasında digər istehsal amillərlə yanaşı, sahibkarın sərəncamına müəyyən müddətə verilir. Əmək bazarının fəaliyyəti, digər bazar növlərində olduğu kimi, iqtisadi qanunların, o cümlədən tələb və təklif qanununun təsiri altında həyata keçirilir [96, s. 79]. Əmək bazarının müasir vəziyyəti izafi məşğulluq, natamam

məşğulluq və s. bu kimi formalarında əks olunan yüksək səviyyədə gizli işsizliklə səciyyələnir ki, bu da öz növbəsində yalnız işçinin və onun ailəsinin həyat səviyyəsinin azalmasına deyil, həm də bütövlükdə onun əmək potensialının tənəzzülünə səbəb olur. Bu zaman işsiz olmaq riski əhalinin müxtəlif sosial-demoqrafik qrupları üçün fərqlidir. Müasir dövrdə məşğulluq sahəsində daha zəif olan insanların böyük hissəsi əvvəlki peşəkar fəaliyyətindən imtina etməli olur, ya onların işlə təmin olunması olduqca mürəkkəbləşir. İşsizlərin tərkibi, xüsusiyyətləri və regional əmək bazarlarının strukturunda mövcud olan sosial-iqtisadi fərqlər əmək bazarının çağırışlarına qeyri-məşğul əhalinin sosial-iqtisadi uyğunlaşmasının prosedurlarını və texnologiyalarını, ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qruplarına fərqli yanaşmalarını şərtləndirir. Əmək bazarında iş qüvvəsinin təklifini əhalinin ümumi sayı, əhalinin ümumi sayında iqtisadi fəal əhalinin payı, bir işçi tərəfindən il ərində işlənmiş saatların orta miqdarı, əməyin kəmiyyəti, keyfiyyəti və işçinin ixtisası kimi göstəricilər müəyyən edir. İş qüvvəsinin təklifinin artmasına əmək ehtiyatlarının sayını müəyyən edən demoqrafik amillər, əmək ehtiyatlarına daxil olan müxtəlif demoqrafik və etnik qrupların iqtisadi fəallıq səviyyəsi, əmək qabiliyyətli əhalinin miqrasiyası, məşğulluq növünün dəyişilməsində mobillik, əhalinin əmək qabiliyyəti, peşə və ixtisası, pul gəlirlərinin səviyyəsi, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi kimi amillər təsir göstərir [129, s. 132]. Öz növbəsində iş qüvvəsinə olan tələbat istehsal edilən əmtəə və xidmətlərə olan tələbatın həcmi, əməkhaqqının səviyyəsi, istehsal prosesində texniki vasitələrin və iş qüvvəsinin bir-birini əvəz etmə dərəcəsi, iqtisadi tsiklin fazası kimi amillər təsir göstərir.

Bazar fəaliyyətinin sosial əhəmiyyətli olduğunu və onun daxili tənzimləyicilərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, əmək bazarının xüsusi tənzimlənməsinə ehtiyac yaranır. Əmək bazarı mexanizmi vasitəsilə əhalinin məşğulluq və əməkhaqqı səviyyələri müəyyən edilir. Məşğulluğun təminatında dövlət böyük rol oynayır. Dövlətin təsiri əlaməti üzrə əmək bazarı tənzimlənən bazar kimi fəaliyyət göstərir. Əmək bazarının tənzimlənməsində müəssisənin də iştirakı var, çünki o, iş qüvvəsinə tələbatı formalaşdırır. Əmək bazarının tənzimlənməsinin ən mühüm şərti işəgötürənlərlə işaxtaranların maraqlarının və tələblərinin üst-üstə düşməsi, uzlaşdırılmasıdır.

Əmək bazarında baş verən proseslərin uğurlu olmasını həyata keçirilən dövlət məşğulluq siyasəti nəticəsində müəyyən etmək olar, çünki bu siyasət qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün əmək bazarına dövlətin birbaşa və dolayı yollarla təsir tədbirlərinin sistemli şəkildə icrasını nəzərdə tutur [131, s. 74]. Əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin dörd əsas istiqamətini göstərmək olar: 1) ölkə üzrə məşğulluğun stimullaşdırılması və iş yerlərinin sayının artırılması; 2) işçi qüvvəsinin hazırlığı, yenidən hazırlığı və ixtisasının artırılması; 3) işçi qüvvəsinin işə düzəlməsinə yardım göstərilməsi və 4) işsizlikdən sosial sığorta.

Əmək bazarının fəaliyyəti onun inkişaf meyllərinə təsir göstərən müxtəlif amillərin təsiri altında həyata keçirilir. Bu amillər əmək bazarına öz təsir istiqamətləri, dərəcəsi, xarakteri və fəaliyyət səviyyəsi üzrə fərqlənir və 3 səviyyədə nəzərə alınır: makrosəviyyə, regional səviyyə və mikrosəviyyə.

Qeyd edək ki, makrosəviyyədə əmək bazarının fəaliyyəti nəticəsində mühüm vəzifələr həll olunur: məşğulluq siyasətinin məqsəd və prioritetlərinin iqtisadi, sosial, demoqrafik, miqrasiya, investisiya, maliyyə-kredit, xarici iqtisadi siyasətləri ilə uzlaşdırılması və əlaqələndirilməsi; qeyri-məşğul əhalinin işlə təmin olunma və sosial dəstək siyasətinin həyata keçirilməsi. Regional səviyyənin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, makrosəviyyədə təsir göstərən amillərin bir çoxu regional əmək bazarının fəaliyyətinə də təsir göstərir [157, s. 71]. Eyni zamanda, bu səviyyədə regionun coğrafi mövqeyi, təbii iqlim şəraiti, iqtisadiyyatın əsas sahələrinin inkişafı və onların ixtisaslaşması, regionun investisiya siyasəti, diversifikasiya səviyyəsini səciyyələndirən iqtisadiyyatın sahə strukturu, regionun demoqrafik vəziyyəti, regional komplekslərin (məsələn, ərazi-sənaye) inkişafı və bu kimi s. amillərin rolu əhəmiyyətlidir.

Makrosəviyyədə əmək bazarına əhəmiyyətli səviyyədə təsir edən amillər və metodoloji xüsusiyyətlərin blok-sxemi şəkil 1.2.1-də verilmişdir.

Şəkil 1.2.1 Makrosəviyyədə əmək bazarına əhəmiyyətli səviyyədə təsir edən amillər və metodoloji xüsusiyyətlərin blok-sxemi

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Ümumilikdə, regional əmək bazarının fəaliyyəti bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olan müxtəlif amillərdən asılıdır və bunlara, ilk növbədə aiddirlər:

- istehlak bazarının və əmək bazarının inkişafına təsir göstərən demoqrafik amillər;
- regional əmək bazarının fəaliyyət variantlarının böyük diapazonunu təşkil edən, bazarın formalaşmasının vacib parametrləri kimi onun strukturunu, tutumu və hərəkət sxemlərini xeyli dərəcədə formalaşdıran iqlim və təbii ehtiyat amilləri;
- regionun təsərrüfat, sahə ixtisaslaşmasını, iqtisadi strukturunu, investisiya fəallığını, nəqliyyat və digər kommunikasiyalarını şərtləndirən təsərrüfat-iqtisadi amillər.

Praktikadan yanaşsaq, regional səviyyədə işədüzəlmə ilə bağlı mövcud problemlərin həllində bu məsələlərə daha çox üstünlük verilir:

- işçi qüvvəsinin (ilk növbədə müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblərdən öz işini itirmiş müvəqqəti olaraq qeyri-məşğul əhalinin) hazırlığı və yenidən hazırlığı sisteminin inkişafı;
- əmək bazarında tələb və təklif üzrə informasiya təminatının təkmilləşdirilməsi;
- işçilərin işdən azad olunma hallarının minimuma endirilməsi üçün iş yerlərinin məqsədli dəstəklənməsi;
- işsizlərin qeydiyyatının təkmilləşdirilməsi, işədüzəlmənin və sosial dəstəyin səmərəliliyinin artırılması;
- əmək bazarında gənclərin, yeniyetmələrin, uzunmüddətli işsizlərin, qadınların, qaçqın və məcburi köçkünlərin, əmək qabiliyyəti məhdud olanların və sosial cəhətdən digər həssas əhali qruplarının dəstəklənməsi;
- müvəqqəti və ictimai işlərin təşkili;
- məşğulluq mərkəzlərinin hazırlıqlı kadrlarla və müvafiq iş şəraitilə təmin edilməsi və s.

Regionlar sosial-iqtisadi siyasətinin reallaşdırılması zamanı əsas prioritetlər sırasına məşğulluğa yardım göstərilməsini mütləq şəkildə daxil edirlər və öz səlahiyyətləri çərçivəsində bu fəaliyyəti icra edirlər, çünki regional səviyyədə kiçik və orta biznesin dəstəklənməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi həmin regiona məxsus olan iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə daha çox səmərə verir, nəinki ümumdövlət səviyyəsində. Belə ki, makrosəviyyədə bu tədbirlərin bütün sahələrə şamil edilməsi eyni dərəcədə səmərəli olmaya də bilər. Mikrosəviyyədə isə ayrı-ayrı müəssisələrin (təşkilatların) daxili əmək bazarının fəaliyyəti mühüm rol oynayır. Burada bir qrup əsas amilləri fərqləndirmək olar:

- texniki-texnoloji amillər (əsas istehsal fondlarının vəziyyəti, əməyin mexanikləşdirilməsi və avtomatlaşdırılması dərəcəsi, iş yerlərinin texnoloji təchizat səviyyəsi və keyfiyyəti, texnoloji avadanlığın sayı və ondan istifadə dərəcəsi və s.);
- təşkilati-iqtisadi amillər (müəssisənin maliyyə vəziyyəti, əməyin, istehsalın və idarəetmənin təşkili formalarının mütərəqqilik səviyyəsi, işçilərin peşə hazırlığı, əməyin ödənilməsi səviyyəsi və s.);
- əmək şəraiti və əməyin mühafizəsi amilləri (travmatizm və peşə xəstələri halları,

- əməyin sanitar-gigiyenik şəraiti, məzmunu, xarakteri və s.);
- psixoloji amillər (əməkdən məmnun olma səviyyəsi, əmək kollektivində mənəvi-psixoloji iqlim, şəxslərin, sosial qrupların davranışı və s.).

Mikrosəviyyədə təhsil, işlə təmin olunma, müavinətlərin ödənilməsi üzrə bütün praktiki işlər aparılır. Məhz bu səviyyədə əhalinin müxtəlif sosial-iqtisadi qruplarının işədüzəlmə prosesi həyata keçirilir.

Öz növbəsində əmək bazarında müstəqil işçi qüvvəsi kimi məcburi köçkünlərin iştirakı bir qrup amillərlə şərtləndirilir və əsaslandırılır:

1. İşçi qüvvəsinə tələb və təklifin uyğunsuzluğu–belə vəziyyət işəgötürənlər tərəfindən kadrlara qarşı irəli sürülən tələblərinin məcburi köçkünlərdən olan işsizlərin peşə və yaş-cins strukturuna zidd olması nəticəsində yaranır.

2. Ümumdünya iqtisadi böhranı nəticəsində ölkənin sosial-iqtisadi vəziyyətinin dəyişməsi.

3. Məcburi köçkünlərin sırasında gənc nəslin ali və peşə-ixtisas təhsili almasının sosial-iqtisadi cəhətdən kəskin dərəcədə çətinləşməsi.

4. Məcburi köçkünlərdən yüksək və orta ixtisaslı mütəxəssislərin əksəriyyətinin əməkqabiliyyətli yaşdan yuxarı olması və işçi qüvvəsi sırasından çıxması.

5. Yüksək peşəkar əməyinin nüfuzunun aşağı düşməsi.

6. Mütəxəssislərin peşə hazırlığı problemləri.

7. Əmək bazarında işaxtaranların özünütəqdim etmə və müvafiq davranış vərdişlərinin olmaması.

Ümumiyyətlə, əhalinin (ilk növbədə, iqtisadi cəhətdən fəal) daxili miqrasiyası milli əmək bazarının fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, sosial-demoqrafik, iqtisadi, siyasi və digər şəraitin dəyişməsinə cavab olaraq regionlar arasında əhalinin yenidən bölgüsünü şərtləndirir. Qeyd etmək lazımdır ki, daxili miqrasiya nəticəsində yeni sosial-iqtisadi mühitə düşmüş məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını bir sıra maneələr çətinləşdirir. Bunlardan ən mühüm sədlər kimi təhsilin lazımı səviyyədə olmaması, konkret peşələr üzrə onların sayının qənaətbəxş olmaması və ya onların işədüzəlməsində müəyyən məhdudiyyətlərin qoyulmasını göstərmək olar. Bir tərəfdən, bu maneələr əmək bazarına çıxan insanların bu bazarın

çağırışlarına uyğun olmasına zəmanət verilməsilə bağlıdır, digər tərəfdən isə, bunlar əmək bazarında rəqabətin azalmasına səbəb olur. Buna görə də əmək bazarında bəzi sahələr üzrə peşəkarların əlavə dəyər effekti yaranır və bir çox vaxtlarda yüksək əməkhaqqı almaq yalnız yerli əhali üçün mümkündür. Məcburi köçkünlərdən rəqabətə davamlı olan mütəxəssislərin sayı isə xeyli azdır. Digər tərəfdən, nəzərə almaq lazımdır ki, əmək bazarının ilkin və ikinci seqmentləri mövcuddur:

- ilkin seqment yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə, yüksək əməkhaqqına, əlverişli işşəraitinə və sosial zəmanətlərə malik olan işçiləri əhatə edir;
- ikinci seqment daimi və müvəqqəti cəlb edilmiş işçilərdən ibarətdir, adətən burada aşağı səviyyədə və ya ixtisasız iş qüvvəsi fəaliyyət göstərir, eyni zamanda iş yerlərinin azaldılması da müşahidə olunur.

Əmək bazarının hərbi seqmentinin fəaliyyətində işçilərin təhsili, ixtisası, etnik xüsusiyyətləri, cinsi və yaş qrupları xüsusi rol oynayır. Eyni zamanda rəqabət mühitinin yaradılması, bazarda alqı-satqı prosesində iştirak edən çoxsaylı subyektlərin mövcudluğu və onların fəaliyyətinin sərbəstliyi (bazara sərbəst daxilolma və çıxma imkanları) və s. əmək bazarının fəaliyyətində, onun səmərəliliyinin yüksəlməsində ciddi əhəmiyyət kəsb edir [172, s. 61].

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək bazarının bir seqmentindən digərinə keçid son dərəcə çətinidir, xüsusən də ikinci seqmentdən ilkin seqmentə. Burada əsas maneə iş yerlərinin say məhdudluğu ilə bağlıdır. Əmək bazarının ikinci seqmentinə daxil olan şəxs öz potensial imkanlarından asılı olmayaraq bu seqmentin girovuna çevrilir və onun daha yüksək əlamətlərlə seçilən ilkin seqmentə keçidi əksər hallarda demək olar ki, mümkün deyildir. Həmin seqmentdə çalışanların əhəmiyyətli hissəsini irqi və milli azlıqlar, həmçinin məcburi köçkünlər təşkil edir [147, s. 64]. İnkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində müasir əmək bazarının strukturunda beş seqment seçilir: 1) Yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin əmək bazarı. Burada iş yerləri nüfuzlu və yüksək ödənişlidir, gəlirlərin artımı inflyasiyadan çoxdur, əmək məzmunlu və maraqlıdır, məşğulluq sabitdir; 2) İxtisaslı kadrların bazarı. Burada məşğulluq və əmək gəlirlərin səviyyəsi nisbətən sabitdir. Qiymətlərin inflyasiya artımı gəlirlərin artımı ilə kompensasiya edilir; 3) Fəhlələrin əmək bazarı. Əməkhaqqının artım tempi inflyasiya tempindən geridir; 4) Aşağı

ixtisaslı fəhlələrin və xidmət sahəsinin işçilərinin əmək bazarı. Bir qayda olaraq, bu seqmentdə əməyin təklifi ona olan tələbi üstələyir, gəlirlər və məşğulluq zamanətləri yüksək deyil, onlar daha da azalmağa meyli olur və 5) Qalıq əmək bazarı. Burada əhalinin ən həssas kateqoriyaları, o cümlədən məcburi köçkünlər üstünlük təşkil edir [162, s. 67]. Tədqiqatçı A. Kaşepovun fikrincə, əmək bazarının üç seqmenti mövcuddur: *“1) Yüksək əməkhaqqı olan müasir iş yerlərini təqdim edən “elitar” əmək bazarı; 2) Sənaye və digər sahələrdə, o cümlədən büdcə sahəsində iş yerlərinin əksəriyyətini əhatə edən “əsas” əmək bazarı və 3) Aşağı əməkhaqqı olan ən əlverişsiz iş yerlərini təqdim edən “marginal” əmək bazarı”* [131, s. 84]. Əmək bazarının “elitar” seqmentində idarəetmə, marketinq, mühasibat və hüquq sahələrində çalışan gənc mütəxəssislər üstünlük təşkil edir, “marginal” seqmentində isə - xarici fəhlələr və məcburi köçkünlər.

Əmək bazarının bu və ya digər seqmentinin seçilməsinin qiymətləndirmə üsulu kimi müxtəlif meyarlar çıxış edirlər. Məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını marginallaşma meyarları şərtləndirir. Əmək bazarında marginallaşma meyarları müxtəlifdir. Əhalinin ayrı-ayrı sosial-demoqrafik qruplarından, bir qayda olaraq, marginal qrupları kimi gənclər, qadınlar, pensiya yaşına az qalan şəxslər, əlilliyi olan insanlar, qaçqın və məcburi köçkünlər nəzərdən keçirilir. Bu qrupların marginallaşması onların sosial-iqtisadi xüsusiyyətlərində əks olunan demoqrafik xarakteristikaları ilə müəyyən edilir. Göstərilən qruplar daxilində də marginallaşma dərəcəsinə görə diferensiaslaşma mövcuddur. Ümumiyyətlə, əmək bazarında elə marginal qruplar var ki, onların rəqabət qabiliyyətinin aşağı səviyyəsi sosial-siyasi səbəbləri ilə şərtlənir. Bu marginal qruplarına, ilk növbədə qaçqınlar və məcburi köçkünlər aiddir. Onların statusunun və həyat tərzinin dəyişdirilməsi cəmiyyətdə baş verən sosial-siyasi proseslərlə bağlıdır.

Əmək bazarının inkişafı nəticəsində digər marginallaşma meyarı kimi peşənin (ixtisasın) rəqabət qabiliyyətliliyinin əhəmiyyəti artır. Rəqabət qabiliyyətinin peşəkar aspekti işçi qüvvəsinə tələb və təklifin nisbətinin dinamikası ilə bağlıdır və ictimai istehsalın strukturunun dəyişməsindən asılıdır. Ayrı-ayrı peşə qruplarının rəqabət qabiliyyətlilik dərəcəsi sabit kəmiyyət kimi çıxış etmir. Marginal peşəkar qruplar müxtəlif tərkibli olur və onlar həm əmək bazarında yaranmış vəziyyətə uyğunlaşa (sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olma, təkmilləşmə kurslarından keçmə, ixtisaslarının

artırılması yolu ilə və s.) biləcək insanları, həm də iş yerləri uğrunda mübarizəyə hazır olmayan şəxsləri ehtiva edir. İkinci kateqoriyadan olan şəxslərin rəqabət qabiliyyətliliyinin aşağı səviyyədə olması digər səbəblərdən (sosial, demoqrafik, psixofizioloji və s.) də asılıdır.

Məcburi köçkünlər əsasən əmək bazarının əlamətlərinə görə ən əlverişsiz seqmentində iştirak edirlər ki, bunun da əsas səbəblərindən biri sosial statusun tam və ya qismən itirilməsidir. Odur ki, məcburi köçkünlərin əmək bazarının daha nüfuzlu seqmentinə keçid edə bilməsi üçün digər şərtlərlə yanaşı onların sosial statusunun bərpası da zəruridir. Bunun üçün isə dövlət tərəfindən kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Başqa sözlə, məcburi köçkünlərə münasibətdə əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən birini onların əmək bazarının ilkin seqmentinə keçidinə əlverişli şəraitin yaradılması təşkil etməlidir.

1.3. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması—onların sosial statusunun bərpasının əsas vasitəsi kimi

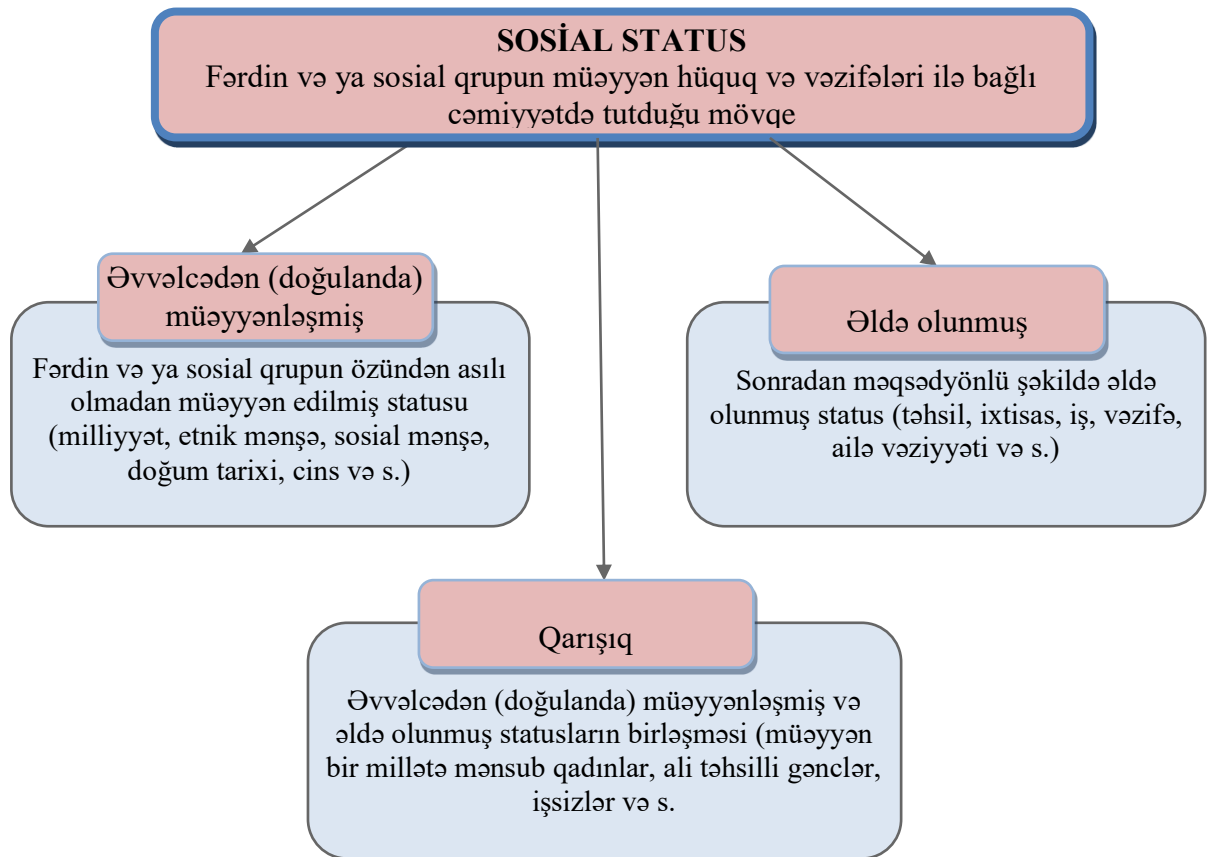
Müasir dövrdə əmək hüququnun layiqli şəkildə reallaşdırılması və bununla bağlı meyarların, qanunların, beynəlxalq tələblərin qorunması vacib şərtlərdəndir. İrqiindən, milliyyətdən, cinsindən, sosial mənşəyindən, siyasi və dini baxışlarından, təhsil səviyyəsindən asılı olmayaraq, hər bir insanın əsas hüquqlarından biri əmək hüququdur. Bu hüququn reallaşdırılmasına şəraitin yaradılması dövlətin əsas funksiyalarından hesab olunur. Bunun üçün isə sosial siyasətin mühüm tərkib hissəsi olan fəal məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu bir həqiqətdir ki, dövlətin sosial sahədə məqsədləri həyata keçirilərkən dövlət quruluşu təcrübəsinə və cəmiyyətin mentalitetinə daha çox uyğun olan sosial dövlət nəzəriyyəsindən ilk növbədə istifadə olunur. Sosial dövlət nəzəriyyəsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət qeyri-sinfi olur, əhalinin bütün təbəqələrinin marağını ifadə edir, ona firavan həyatı təmin edir. Sosial problemlərin həlli dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmaqla, ictimai həyatın ayrılmaz hissəsidir. Sosial sahəyə iqtisadiyyatın həm

qeyri-istehsal (təhsil, elm, səhiyyə, mədəniyyət və sosial müdafiə), həm də istehsal sahələrinin bir çox aspektləri daxildir. Bunlardan iş gününün müddətini, minimum əməkhaqqını, əməyin mühafizəsinin müəyyən olunmasını və s. göstərmək olar.

Ölkəmizin də qoşulduğu BƏT-in 1964-cü ildə qəbul etdiyi “Məşğulluq sahəsində siyasət haqqında” 122 №-li Konvensiyada göstərilir ki, məşğulluq siyasəti: *“iqtisadi inkişafın mərhələsini, səviyyəsini və məşğulluq sahəsindəki məqsədlərlə başqa iqtisadi və sosial məqsədlər arasındakı qarşılıqlı əlaqəni lazımi qaydada nəzərə alır və o, milli şərtlərə və təcrübəyə uyğun gələn metodların köməkliyi ilə həyata keçirilir”* [107, maddə I]. Eyni zamanda, 122 №-li Tövsiyədə deyilir: “İqtisadi fəallıq səviyyəsinin enib-qalxması və ya struktur dəyişiklikləri və xüsusilə fəallığın qeyri-kafi səviyyəsi nəticəsində ortaya çıxan məşğulluq problemlərini ayrı-ayrı əməkçilərin və ya əməkçi kateqoriyalarının məşğulluğu ilə bilavasitə əlaqədar olan xüsusi tədbirlər vasitəsilə həll etmək lazımdır”. Həmin Tövsiyədə daha sonra qeyd edilir ki, struktur dəyişiklikləri nəticəsində və ya başqa səbəblər üzündən çətinliklərlə üzləşən xüsusi kateqoriya şəxslərin, məsələn yaşlı əməkçilərin, əlillərin və yaşayış yerini və məşğuliyyətini dəyişməkdə xüsusilə çətinliyi olan başqa əməkçilərin onlara xas olan ehtiyaclarının ödənilməsi üçün səy göstərilməlidir [107, bənd 8].

İqtisadiyyatın bazar modelinə keçildiyi müasir dövrdə məşğulluğun və əmək bazarının tənzimlənməsinin xeyli dərəcədə çətinləşməsi, ziddiyyətli xarakter alması aktiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsini zəruri edir ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın prioritet sahələrində iş yerlərinin yaradılmasını, yeni istehsal və xidmət sahələrinin inkişafına şərait yaradılmasını və s. tədbirləri nəzərdə tutur. Mühüm sosial-iqtisadi kateqoriya olan məşğulluğu vətəndaşların ictimai və şəxsi tələbatları ödəmək və qazanc əldə etməklə bağlı ictimai faydalı fəaliyyəti kimi xarakterizə etmək olar [95, s. 102]. Məşğulluq insanların gəlir mənbəyi olmaqla yanaşı, həm də onların əmək qabiliyyətinin və potensialının reallaşması prosesidir. Məşğulluq həm iqtisadi, həm də sosial təbiətə malikdir. Məşğulluğun sosial təbiətini əhalinin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi təşkil edir. İnsanlar cəmiyyət həyatında tək-cə istehsal amili kimi deyil, həm də ictimai inkişafın məqsədi kimi çıxış edirlər. Bütün insanlar kimi özlərindən asılı olmayan səbəblərdən daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalan əhali

qrupu – məcburi köçkünlər də üzvü olduğu cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir. Bu hüquqların həyata keçirilməsi üçün onların sosial statusunun bərpa olunmasına şərait yaradılmalıdır. “Sosial status” (social position) termini ilk dəfə ingilis filosofu, tarixçi və hüquqşünası G.Meyn tərəfindən işlədilmişdir [171, s. 305]. Qədim Romada bu termini hüquqi şəxsin hüquqi statusu kimi istifadə edirdilər. Hazırda bu termin sosioloqlar tərəfindən iki əsas mənada istifadə olunur: a) fərdin və ya qrupun sosial sistemdə sosial mövqeyi; b) bu mövqeyin rütbəsi və nüfuzu. Dar mənada sosial status – fərdin və ya sosial qrupun müəyyən hüquq və vəzifələri ilə bağlı cəmiyyətdə tutduğu mövqe başa düşülür. Geniş mənada sosial status – fərdin yaş, cins, mənşə, peşə, ailə vəziyyəti və s. xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq cəmiyyətdə tutduğu mövqeyidir [146, s. 136]. Müasir sənaye cəmiyyətində əldə olunmuş statusun üstünlüyü daha xarakterikdir. Belə ki, əldə olunmuş status şəxsin fərdi xüsusiyyətlərinə, bacarıqlarına, səriştəsinə, peşəkarlığına uyğun olaraq cəmiyyətdə daha ədalətli şəkildə yer tutmasına imkan verir [120, s. 225]. Sosial status, ilk növbədə fərdin davranışına təsir göstərir. İnsanın sosial statusunu bilərək, onun əsas keyfiyyətlərini, habelə müəyyən şəraitdə özünü necə aparacağını asanlıqla müəyyənləşdirmək olar. Sosial statusun əvvəlcədən, doğulanda özündən asılı olmadan müəyyən edilmiş (milliyyət, etnik mənşə, sosial mənşə, doğum tarixi, cins və s.), sonradan məqsədyönlü şəkildə əldə olunmuş (təhsil, ixtisas, iş, vəzifə, ailə vəziyyəti və s.) və qarışıq – özündən asılı olmadan müəyyən edilmiş və sonradan əldə olunmuş statusların əlamətlərini özündə birləşdirən (iş yerinin itirilməsi nəticəsində işsiz qalanlar, müəyyən bir ixtisasa malik qadınlar və ya təhsil səviyyəsinə malik gənclər) formaları vardır (şəkil 1.3.1).

Şəkil 1.3.1. Sosial statusun əsas formaları.
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən sosial statusun tam və ya qismən itirilməsi maddi çətinliklərlə yanaşı, həyatdan küsmə, stres, depressiya və s. kimi psixoloji problemlər də yaradır. Belə insanların cəmiyyətə tam inteqrasiyası üçün onların sosial mühitdə fəaliyyət göstərmə bacarığının, fərdi və peşə statusunun bərpasına yönəlmiş kompleks proqramların və tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edək ki, müasir dövrdə təbii və texnogen fəlakətlər, millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi, siyasi ekstremizm, silahlı münaqişələr, hərbi əməliyyatlar, ərazilərin işğalı və s. səbəblərdən daimi yaşayış yerini tərk etməyə və başqa yerə köçməyə məcbur olan insanların – məcburi köçkünlərin itirdikləri sosial statusun bərpası, onların cəmiyyətə inteqrasiyası və ölkədə sosial-iqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması baxımından zəruridir. Sosial cəhətdən həssas və işədüzəlmə imkanları zəif olan insanların digər kateqoriyaları ilə yanaşı, məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması onların sosial statusunun bərpası və

cəmiyyətdə sosial-iqtisadi münasibətlərə inteqrasiyasının əsas vasitələrindən biridir. Məcburi köçkünlər əhalinin sosial cəhətdən müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan təbəqəsidir. Çünki, doğma torpaqlarından, ev-eşiklərindən ayrı düşən bu insanlar daha zəif, həssas əhali qrupuna çevrilirlər. Onlardan qadınlar və uşaqlar daha həssas qrup hesab edilirlər [61, s. 259]. Ümumilikdə, inteqrasiya dedikdə yalnız fərdin cəmiyyətə daxil olması və uyğunlaşması deyil, eyni zamanda cəmiyyətin də ayrı seçkiliyə yol vermədən, sosial ədalət prinsipi əsasında fərdin cəmiyyətə uyğunlaşması üçün zəruri addımlar atmasının vacibliyi nəzərdə tutulur. Elmi ədəbiyyatda inteqrasiyaya fərdlər və cəmiyyət arasında nisbi muxtariyyət prinsipinə əsaslanan nizamlanmış qarşılıqlı münasibətlər kimi tərif verilir [169, s. 63]. Sosial statusunu itirmiş şəxslərə münasibətdə bu prinsiplərin reallaşdırılması belə şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyası prosesinin səmərəliliyini təmin edir.

Sosial statusun bərpası və bu statusu itirmiş şəxslərin cəmiyyətə inteqrasiyasının mühüm mərhələsi işədüzəlmədir. Belə ki, işədüzəlmə ilə onların yalnız maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması məsələsi həll olunmur. İstər müzdla, istər özünüməşğulluq formasında əmək fəaliyyəti ilə məşğul olma faktının özü insanları özünü və ailəsini maddi cəhətdən təmin edə bilən, sosial statusu daha yüksək olan cəmiyyət üzvlərinə çevirir ki, bu da həmin insanların və dolayısı ilə bütövlükdə cəmiyyətin sosial əhval-ruhiyyəsinə müsbət təsir edir. Məcburi köçkünlərin əmək potensialı onların cəmiyyətə inteqrasiyası, özünü və ailəsini dolandırmaq üçün kifayət qədər gəlir əldə etməsi və itirilmiş sosial statusun bərpası üçün imkan yaradır. Müşahidələr göstərir ki, əmək qabiliyyətli məcburi köçkünlər əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaqda maraqlıdırlar. Ona görə də onların hərbi təcavüzlə bağlı zəifləmiş və yaxud itirilmiş funksiyalarının və peşə qabiliyyətinin qaytarılmasına və işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına, başqa sözlə potensial imkanlarının tam istifadəsinə və işədüzəlməsinə şərait yaradılması vacibdir. Bu şəraitin yaradılması dövlətin sosial siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır.

Məcburi köçkünlər işədüzəlmədə bir sıra əngəllərlə qarşılaşırlar. Bunlardan cəmiyyətdə baş verən siyasi, mədəni, sosial və digər dəyişikliklər nəticəsində əlverişsiz şəraitin yaranmasını, yaşayış və iş yerlərinin itirilməsi ilə bağlı psixoloji vəziyyətin

pisləşməsinə, kənd yerlərində yaşamış şəxslərin şəhər yerində və əksinə, şəhər yerlərində yaşamış şəxslərin kənd yerlərində məskunlaşması ilə bağlı problemləri, məskunlaşma yerində əmək bazarında yaranan gərginliyi və s. göstərmək olar. Odur ki, məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmini üçün bu əngəllər aradan qaldırılmalı və müxtəlif məşğulluq formalarından istifadə olunmalıdır. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin məşğulluğunun bir qrup növləri daha çox praktikada rast gəlinir: 1) standart məşğulluq; 2) özünüməşğulluq; 3) müvəqqəti və mövsümi məşğulluq; 4) haqqı ödənilən ictimai işlər; 5) evdə iş; 6) gizli məşğulluq və s.

Məşğulluğun standart forması qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş iş vaxtı, əmək yükü və əməkhaqqı ilə səciyyələnən iş yerində məşğulluğu ifadə edir. Adətən sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan insanların əmək bazarında iştirak səviyyəsi digər insanlarla müqaisədə aşağı olur. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Məsələn, işləyən zaman sosial müavinətdən məhrum olma riski insanları əmək fəaliyyətindən çəkindirən amillərdən biridir. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslərin məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədilə fəal əmək bazarı siyasəti həyata keçirilməlidir. Belə siyasətin yollarını qruplaşdırmışıq: 1) peşə təhsili, yenidən hazırlıq və işə düzəlmə ilə bağlı müxtəlif proqramların həyata keçirilməsi; 2) məşğulluğun təmin olunmasında məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi; 3) işə götürənlərin maraqlandırılması və 4) kvota sisteminin tətbiqinə nəzarətin gücləndirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə tədbirlərin səmərəli olması üçün çox vaxt özünü doğrultmayan xeyli maliyyə vəsaiti sərf olunur. İnsanların özləri də çox vaxt işləmək üçün təşəbbüskarlıq göstərmirlər. Özünüməşğulluq – insanın maddə deyil, özü və ailəsi üçün, öz müəssisəsində əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmasıdır. Məsələn, kiçik bir yer kirayə götürüb dərzilik edir. Özünüməşğullar iş vaxtını sərbəst olaraq özləri müəyyən edir, əməyinin məhsulunu satmaq üçün alıcını özləri tapır, vergilərin və sosial ödənişlərin məsuliyyətini özləri daşıyır, iş yerinin təhlükəsizliyinə özləri cavabdeh olurlar. Özünüməşğulluq üçün maliyyə vəsaiti, müvafiq avadanlıq və xammal, müəyyən bilik və bacarıqlar tələb olunur. Lakin adətən sosial müdafiəyə xüsusi

ehtiyacı olan şəxslərin belə imkanları olmur. Odur ki, bu insanların özünüməşğulluğuna dövlət tərəfindən dəstək verilməlidir. Bu dəstək aşağıdakı istiqamətlərdə həyata keçirilə bilər:

- fərdi sahibkarlıq və biznes üzrə təlimlərin təşkil edilməsi;
- hüquqi və təşkilati məsələlərlə bağlı maarifləndirmə;
- biznes planın işlənməsinə yardım göstərilməsi;
- avadanlıq və xammal alınması üçün maliyyə vəsaitlərinin ayrılması.

Özünüməşğulluq məcburi köçkünlərin də işə düzəlməsi istiqamətində atılan mühüm addımdır. Bu proqram vasitəsilə onların bir qismi öz şəxsi bizneslərini qurmaq imkanı əldə edirlər. Xırda biznesdən başlanan bu yol onların gələcəkdə böyük bizneslərinin də təməlini qoymalarına bir vasitə ola bilər. Ölkəmizdə də bu sahədə artıq müsbət addımlar atılmışdır.

Müvəqqəti məşğulluq – müəyyən vaxt ərzində bağlanmış müqavilələrlə işləmək deməkdir [95, s. 80]. Bu növ məşğulluq zamanı işə götürənlər maddəli işçilərin sayını artırıb-azaltmaq, müvəqqəti müqavilələr üzrə çalışanlara az əməkhaqqı vermək hesabına müəssisənin xərclərini azaltmaq, daimi işə götürmək üçün keyfiyyətli işçilər qazanmaq imkanı əldə edirlər. Bir çox ölkələrdə əhəlinin müvəqqəti məşğulluğunun təşkil edilməsi üçün işə düzəltmə büroları fəaliyyət göstərir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən əmək birjalari ehtiyacı olan şəxslərin müvəqqəti işlərlə təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, müxtəlif peşələrə malik iş axtaranlar haqqında məlumat bazası yaradılmış əmək birjalari işə götürənlərlə iş axtaranlar arasında müxtəlif növ xidmətlər (təmir-tikinti, yaşıllaşdırma, ev işləri və s.) üzrə müvəqqəti işlərin yerinə yetirilməsi üçün vasitəçilik edir. Bu zaman sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxslərə, o cümlədən məcburi köçkünlərə üstünlük verilir [38]. Müvəqqəti məşğulluğun mühüm növləri kimi – kənd və meşə təsərrüfatında, tikintidə, turizm müəssisələrində, balıqçılıqda və digər mövsümi fəaliyyət sahələrində məşğulluqdur [68, s. 226-227].

Haqqı ödənilən ictimai işlər – işə axtaran və işsiz vətəndaşların xüsusi peşə hazırlığı tələb etməyən müvəqqəti əmək fəaliyyəti olub, onların yaş və başqa xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla təşkil edilir. Bu tədbirlərin əsas əhəmiyyəti iş axtaranın əmək

vərdislərini itirməməsini təmin etməkdən ibarətdir [38]. İctimai işlərin bir sıra növlərini qeyd etmək mümkündür:

- ərazinin, küçə, park və meydanların abadlaşdırılması;
- yaşayış əraziləri, xəstəxana, məktəb, məktəbəqədər uşaq müəssisələri, yataqxana və pansionatlar, qocalar və əlillər üçün internat evləri, habelə sosial sferanın digər obyektlərində tikinti və təmir işləri;
- yol və körpülərin, istilik və qazanxana sistemlərinin təmiri və tikintisi;
- kənd təsərrüfatı müəssisələrinə köməklik göstərilməsi ilə əlaqədar işlər;
- təbii fəlakətlərin nəticələrinin aradan qaldırılması işləri;
- qocalara və əlilliyi olan şəxslərə qulluq;
- digər sosial əhəmiyyətli işlər.

Evdə iş – müxtəlif təşkilatlardan və ya firmalardan sifariş əsasında işlərin yerinə yetirilməsi və vaxtaşırı hazır məhsulun təhvil verilməsidir. Bu zaman işin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan avadanlıqlar, xammal və materiallar sifarişçi tərəfindən verilir. Evdə iş rejiminə maraq göstərənlər əsasən qadınlar və əlilliyi olan şəxslərdir. Belə ki, bu məşğulluq növündə işçilər iş vaxtını və işin həcmi sərbəst olaraq müəyyənləşdirdiklərinə görə, eyni zamanda uşaqlarına qulluq etmək və öz ev təsərrüfatlarını idarə etmək imkanı əldə edirlər [95, s. 81].

Gizli məşğulluq – rəsmi qeydiyyatdan keçməyən və vergi ödəməyən məşğulluq növüdür. Bu məşğulluq növünə gizli iqtisadiyyat və ya onun qeyri-formal sektoru – qeyri-leqal məhsul istehsalı, tikinti işləri, məişət xidməti sahəsi (mənzillərin və məişət texnikasının təmiri, fərdi təhsil vermə, tibbi xidmət, paltar tikilişi və s.), xırda alver və s. aiddir [153]. Qeyri-formal iqtisadiyyatda məşğulluğun bir mənbəyi qaçqınlar və məcburi köçkünlərdir. Müharibə və millətlərarası münaqişələrin qurbanı olan insanlar əsas etibarilə qeyri-formal iqtisadiyyatda iş yerləri tapırlar [68, s. 245].

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən etibarən Azərbaycan iqtisadiyyatında geniş əhatəli qeyri-formal sektorun yaranması bütövlükdə sosial-iqtisadi şəraitlə, o cümlədən erməni təcavüzü nəticəsində ölkədə geniş miqyasda qaçqın və məcburi köçkün əhalinin daimi iş yerlərini itirməsi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün yeni hadisə olan qeyri-formal məşğulluğun ayrı-ayrı formaları (dərziçilik, dayəlik, repetitorluq,

təmir-tikinti işləri və s.) əvvəllər də mövcud olsa da, bazar münasibətlərinə keçid dövründə daha da artmışdır, bu gün də geniş şəkildə mövcuddur və hələ uzun müddət mövcud olacaqdır. Formal sektorda işədüzəlmə imkanlarının genişlənməsi və cəzbedici olması, əhalini qeyri-formal sektorda çalışmağa sövq edən amillərin aradan qaldırılması qeyri-formal məşğulluğun azaldılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpasında mühüm rol oynayan işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün bir qrup üsullardan istifadə daha geniş yayılmışdır (bax: şəkil 1.3.1).

Şəkil 1.3.1. Məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpasında mühüm rol oynayan işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üsulları

Mənbə: praktiki materiallar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Məşğulluq xidməti məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün peşəyönümü, peşə təhsili, işədüzəltmə və digər məşğulluq xidmətlərinin təşkil edilməsi istiqamətlərində tədbirlər görürlər. Məcburi köçkünlərin məskunlaşdıqları regionun əmək bazarının tələblərinə uyğun peşəyönümü, peşə təlimi, yenidən hazırlanma və ya ixtisasın təkmilləşdirilməsi xidmətləri ilə təmin olunması

onların işədüzəlməsinin asanlaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Məcburi köçkünlərin işlə təmin olunması məqsədilə işə götürənlərə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi (məşğulluğun subsidiyalaşdırılması və stimullaşdırıcı tədbirlər üçün dotasiyaların verilməsi) müsbət nəticələr verir. Məşğulluğun subsidiyalaşdırılması özünüməşğulluğun təşviqi və işədüzəlmədə çətinliyi olan əhali qruplarını işə götürən və ya işdən çıxarmayan işə götürənlərə subsidiyaların verilməsidir [154, s. 269]. Stimullaşdırıcı tədbirlərə misal olaraq təlim xərclərinin kompensasiya edilməsini, vergi güzəştlərini, sosial cəhətdən zəif olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslər, o cümlədən məcburi köçkünlər üçün sosial sığorta ödənişlərinin azaldılmasını və s. göstərmək olar.

Bir çox ölkələrdə, o cümlədən Azərbaycanda tətbiq olunan kvota sistemi işə götürənlər üçün sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən digər həssas əhali qrupları ilə yanaşı, məcburi köçkünlərin də işə götürülməsini məcburi edir. Kvotaya əməl etməyən işə götürənlər cərimələnir və bu cərimələr işsizlərin və iş axtaranların peşə hazırlığına yönəldilir.

Məcburi köçkünlərin sahibkarlıq fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün yeni salınan qəsəbələrdə onlara təsərrüfat fəaliyyəti üçün müvafiq torpaq sahələrinin ayrılması, heyvandarlığın, quşçuluğun və emal müəssisələrinin yaradılması və onların inkişafına dəstək verilməsi, xüsusən yeni salınan qəsəbələrdə və məcburi köçkünlərin digər yığcam məskunlaşma obyektlərində onların məşğulluğunun artırılması məqsədilə mikrokredit layihələrinin genişləndirilməsi, məcburi köçkün gənclərin təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, onlar üçün rəqabətqabiliyyətli peşə və ixtisaslar üzrə peşə təlimi kurslarının açılması və s. kimi tədbirlər həyata keçirilə bilər [86].

İşsiz və işaxtaran vətəndaşların peşə və ixtisasına müvafiq işlə təmin olunması məqsədi ilə həyata keçirilən mühüm aktiv əmək bazarı tədbirləri olan Əmək Yarmarkalarında işə götürənlər və iş axtaran vətəndaşların birbaşa görüşü təşkil edilir ki, bu da bir tərəfdən işə götürənlərin əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisasa, peşəkarlığa və səriştəyə malik kadr seçiminə, digər tərəfdən isə işsiz və iş axtaran vətəndaşların boş iş yerləri haqqında məlumat əldə etmələrinə və işlə təmin olunmalarına imkan yaradır [38]. Adətən əmək yarmarkaları müəyyən bir ərazidə

(rayonda, şəhərdə) bütün işsiz və işaxtaran vətəndaşlar üçün təşkil olunur. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən şəxslər, o cümlədən məcburi köçkünlər üçün belə yarmarkaların keçirilməsi onların işədüzəlməsinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Əgər iş yerlərini itirən məcburi köçkünlər yeni işlə təmin olunmurlarsa, işsizliyə görə kompensasiyaların və müavinətlərin ödənilməsi onların yaşayışını az da olsa təmin edə bilər. İşsizlik müavinəti işsiz vətəndaşın əvvəlki iş yerində aldığı əməkhaqqının müəyyən faizi və ya minimum əməkhaqqı miqdarında ödənilə bilər. Bu zaman ölkə üzrə mövcud olan orta aylıq və minimum əmək haqlarının artım tendensiyaları da nəzərə alınır. Müavinətlər himayədə olan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslərə görə əlavə pul vəsaiti, habelə ərzaq və digər gündəlik zəruri məişət mallarının, xüsusi yeməxanalarda ucuz yeməklərin verilməsi və s. şəklində ola bilər.

Ərazi məşğulluq proqramlarının hazırlanması və həyata keçirilməsi də məşğulluğa dəstək məqsədilə həyata keçirilən aktiv əmək bazarı tədbiri kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu proqramlar 2, 3 və ya 5 illik dövrü əhatə etməklə, sosial-iqtisadi, təşkilati, hüquqi-normativ və digər tədbirlər kompleksi olub, maliyyə resursları, təşkilatçılar, yerinə yetirilmə müddəti kimi parametrlərin qarşılıqlı münasibətini ifadə edir [153].

Ayrı-seçkilik əleyhinə qanunvericilik Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT), Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) və s. beynəlxalq təşkilatların ölkə tərəfindən konvensiya və tövsiyələri və hər bir ölkənin bunlara uyğunlaşdırılmış qanunlarından ibarət olub, məcburi köçkünlərin əmək və yaşayış hüquqlarının qorunmasının konseptual əsaslarını müəyyənləşdirir.

Peşəyönümü üzrə məsləhət vermə, müasir peşələr, onlara tələbat və peşə seçiminə dair interaktiv informasiya resurslarının, peşəyönümü üzrə səyyar və distant məlumat-məsləhət xidmətlərinin yaradılması, xüsusən məcburi köçkün ailələrində yetişməkdə olan gənc nəslin peşə istiqamətinin düzgün seçilməsi onların işədüzəlməsinin asanlaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Qeyd edək ki, müasir dövrdə peşə seçimi ən başlıca problemlərdən birinə çevrilmişdir. Peşə seçimi düzgün aparılmadıqda bəzi peşələr üzrə işçi artıqlığı, digər

peşələr üzrə isə çatışmazlıq yaranır, bir peşə üzrə yüksək, digərləri üzrə isə aşağı məşğulluq səviyyəsi müşahidə olunur. Peşə seçimindəki nöqsanlar istər işçilər, istərsə də cəmiyyət üçün sosial-iqtisadi itkilərə səbəb olur, bəzi peşə sahələrini seçənlərin 60-70 faizi öz peşəsi üzrə deyil, başqa sahələrdə işləməli olurlar [92, s. 15]. Məcburi köçkünlər arasında peşəsi və ixtisası olmayan, yaxud malik olduqları ixtisaslar üzrə iş yerləri məhdudiyət təşkil edən şəxslərin əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşə və ixtisaslar üzrə hazırlığa cəlb edilməsi də əsas şərtlərdəndir. Bu kurslar Məşğulluq xidməti orqanları vasitəsilə təşkil edilərkən təhsil aldıkları dövrdə onlar təqaüd və yol pulu ilə də təmin olunurlar.

Məcburi köçkünlərin işədüzəlməsinin yaxşılaşdırılması üçün onların sayının və sosial-demoqrafik tərkibinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi əsas şərtlərdən biridir. Bunun üçün isə dərin tədqiqatların aparılması zəruridir. Belə ki, mövcud məşğulluq vəziyyətinin və işədüzəlmə imkanlarının qiymətləndirilməsi aparılmadan, öz yurdlarına qaytarılması ilə bağlı real motivlərini və niyyətlərini bilmədən onların məşğulluq problemlərinin həll olunması mümkün deyil. Məlumatlandırma, monitoring və qiymətləndirmə məsələləri ilə əsasən dövlət təşkilatları və işəgötürənlərin birlikləri məşğul olurlar. Bu məqsədlə seminarlar keçirilir, kütləvi informasiya vasitələri, o cümlədən qəzet, jurnal, radio-televiziya, internet vasitəsi ilə məlumatlandırıcı materiallar və elanlar verilir.

Məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi müxtəlif amillərdən asılı olduğuna və problemin həllində çətinliklər yaşandığına görə onların işədüzəlməsinin optimallaşdırılması, başqa sözlə işlə təmin olunmasının optimal variantının tapılması aktual bir məsələ kimi qarşıya çıxır ki, bu da özlüyündə daha mükəmməl və müasir üsulların, o cümlədən prosesin iqtisadi-riyazi modelləşdirilməsini və kompüter proqramlarının tətbiqini zəruri edir. Bu məqsədlə xətti proqramlaşdırma məsələsi qoyula bilər [137, s. 51-55]. Məchulun optimallaşması üçün riyazi modellərdən istifadə etmək məqsədə müvafiq olar. Məsələnin iqtisadi-riyazi qoyuluşu: Məhdud iş yerləri və işçi qüvvəsi şərti ilə faydalı məşğulluğu maksimallaşdırmaq tələb olunur. Burada faydalı məşğulluq dedikdə işaxtaranın peşəsinə uyğun maksimum əmək haqqı ilə işədüzəlməsi və eyni zamanda işəgötürənin tələblərini ödəyən peşəyə malik işçinin

minimum əmək haqqı ilə işə götürülməsi başa düşülür. Modelləşdirmə üçün aşağıdakı şərti işarələri qəbul edək:

i - işçi qüvvəsini təklif edən məşğulluq orqanı: $i = 1, 2, \dots, m$

j - iş yeri təklif edən işəgötürənlər: $j = 1, 2, \dots, n$

p -peşələr: $p = 1, 2, \dots, P$

X_i^p - i -ci məşğulluq orqanına müraciət etmiş p -peşəsinə malik işçi qüvvəsi, nəfər;

Y_j^p - j -ci işəgötürənin p -peşəsi üzrə təklif etdiyi iş yerlərinin sayı, nəfər;

d_{ij}^p - i -ci məşğulluq orqanına müraciət etmiş p -peşəsinə malik işçi qüvvəsinin j -ci işəgötürənin təklif etdiyi iş yerindən tələb etdiyi əmək haqqı, manat;

k_{ij}^p - i -ci məşğulluq orqanına müraciət etmiş p -peşəsinə malik bir işçi qüvvəsinə j -ci işəgötürən tərəfindən təklif edilən əmək haqqı, manat;

K_j^p - j -ci işəgötürən tərəfindən p -peşəsi üzrə iş yerlərinin tutulması üçün ayrılan ümumi əmək haqqı limiti, manat;

x_{ij}^p - i -ci məşğulluq orqanına müraciət etmiş p -peşəsinə malik işçi qüvvəsinin j -ci işəgötürən tərəfindən təklif edilən iş yerində işlə təmin edilib-edilməməsi:

$$x_{ij}^p = \begin{cases} 1, & \text{təmin edilmişdir} \\ 0, & \text{təmin edilməmişdir} \end{cases} ;$$

c_{ij}^p - i -ci məşğulluq orqanına müraciət etmiş p -peşəsinə malik işçi qüvvəsinin j -ci işəgötürən tərəfindən təklif edilən iş yerindən gözlədiyi real gəlir, manat;

$c_{ij}^p = k_{ij}^p - d_{ij}^p \geq 0$ olduqda, təklif edilən iş qaneedicidir, əks halda qaneedicidir deyil:

$$c_{ij}^p : \begin{cases} \geq 0, & \text{qaneedicidir} \\ < 0, & \text{qaneedicidir deyil} \end{cases} ;$$

Məsələnin iqtisadi-riyazi qoyuluşundan çıxış edərək məqsəd funksiyası reallaşdırılmalıdır. Məqsəd funksiyası:

Bütün peşələr üzrə işlə təmin edilənlərin gözlədikləri məcmu real gəlirlər maksimum olmalıdır:

$$Z(x) = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n \sum_{p=1}^P c_{ij}^p \cdot x_{ij}^p \Rightarrow \max \quad (1.3.1)$$

Məqsəd funksiyasının reallaşdırılması üçün bəzi məhdudiyyət şərtləri

ödənilməlidir. Məhdudiyyət şərtləri:

1. Peşələr üzrə iş axtaranların sayı müvafiq sərbəst işçi qüvvəsi ehtiyatlarından çox ola bilməz:

$$\sum_{j=1}^n x_{ij}^p \leq X_i^p; \quad i=1,2,\dots,m; \quad p=1,2,\dots,P \quad (1.3.2)$$

2. Peşələr üzrə təklif edilən iş yerlərinin sayı müvafiq boş iş yerlərinin maksimal sayından çox ola bilməz:

$$\sum_{i=1}^m x_{ij}^p \leq Y_j^p; \quad j=1,2,\dots,n; \quad p=1,2,\dots,P \quad (1.3.3)$$

3. Peşələr üzrə təklif edilən məcmu əmək haqqı iş yerlərinin tutulması üçün ayrılan ümumi əmək haqqı limitindən çox ola bilməz:

$$\sum_{i=1}^m k_{ij}^p \cdot x_{ij}^p \leq K_j^p; \quad j=1,2,\dots,n; \quad p=1,2,\dots,P \quad (1.3.4)$$

4. Məchullar mənfi ola bilməz:

$$x_{ij}^p \geq 0.$$

Beləliklə, məcburi köçkünlərin işə düzəlməsinin optimallaşdırılması məsələsi xətti proqramlaşdırma məsələsi kimi reallaşdırıla bilər. Məsələnin həlli nəticəsində konkret peşə üzrə iş axtaran məcburi köçkünlərin maksimal qaneədicisi (optimal) işlə təmin olunması variantı təyin edilə bilər.

Təklif edilən modeli ənənəvi üsulla – simpleks-metodla həll etmək olar. Bunun üçün isə online rejimdə xüsusi servis proqramlarından istifadə etmək mümkündür [156].

Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının işə düzəlməsi ilə bağlı sosial-iqtisadi amillərin yetərinə dəyərləndirilməsi, məcburi köçkünlərin əmək bazarına çıxışını şərtləndirən meyarların dərinədən öyrənilməsi və nəzərə alınması, son nəticədə məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və onların sosial statusunun möhkəmləndirilməsi məqsədilə bir sıra məsələlər konseptual səviyyədə baxılmalı, dərk edilməli və praktiki fəaliyyət proseslərində diqqətdən kənar qalmamalıdır:

1. Bütün insanlar kimi özlərindən asılı olmayan səbəblərdən daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalan əhali qrupu – məcburi köçkünlər də üzvü olduğu cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək, o cümlədən çalışmaq hüququna malikdir.

2. Müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən sosial statusunu tam və ya qismən itirmiş insanların cəmiyyətə tam inteqrasiyası üçün onların sosial mühitdə fəaliyyət göstərmə bacarığının, fərdi və peşə statusunun bərpasına yönəlmiş kompleks proqramların və tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.
3. Müşahidələr göstərir ki, əmək qabiliyyətli məcburi köçkünlər əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağa həvəslidirlər. Buna görə də onların itirilmiş peşə qabiliyyətinin qaytarılması, hərbi təcavüzlə bağlı zəifləmiş və yaxud itirilmiş funksiyalarının reabilitasiyası və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, fiziki imkanlarına və peşə xüsusiyyətlərinə uyğun məşğulluqlarının təmin edilməsi, başqa sözlə məcburi köçkünlərin sosial adaptasiyası və sosial statusunun yüksəldilməsinə şərait yaradılması sahəsində məqsədyönlü işlərin görülməsi zəruridir. Dövlətin bu istiqamətdə apardığı siyasətin əsas məqsədi bu insanların potensial imkanlarından tam istifadəsinə və işədüzəlməsinə lazimi şərait yaratmaqdır.
4. Respublikamızda məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və sağlamlılıqlarının bərpasına hər zaman xüsusi diqqət yetirilir. Eyni zamanda onların sosial statusunun bərpası və cəmiyyətə inteqrasiyasının təmin edilməsi üçün sosial, psixoloji, peşəyönümü və işədüzəlmə üzrə kompleks xidmətlər göstərilir. Bu xidmətlərin daha da gücləndirilməsi məqsədmüvafiq olar.

Bu qeyd olunan amillər, prinsip və meyarlar, konseptual yanaşmalar prizmasından baxmaqla, Azərbaycanda məcburi köçkünlərin məşğulluq vəziyyətinin və işədüzəlmə imkanlarının tədqiqi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və növbəti fəsildə həmin məsələlər üzrə araşdırmaların və təhlillərin aparılmasına nəzərdə tutmuşuq.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN MƏŞĞULLUQ VƏZİYYƏTİNİN VƏ İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ TƏDQIQI

2.1. Azərbaycanca məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılmasının hüquqi aspektləri

XXI əsrin əvvəllərində keçmiş Sovetlər İttifaqı məkanında əhalinin kütləvi yerdəyişməsi və onun sosial cəhətdən ən kəskin növlərindən biri kimi məcburi yerdəyişmə problemləri son dərəcə kəskinləşmiş və böyük əhəmiyyət qazanmışdı. Məcburi miqrasiya problemi SSRİ-nin dağılmasından bir neçə il əvvəl, 80-ci illərin sonlarından başlayaraq bir sıra müttəfiq respublikalarda millətlərarası münasibətlərin kəskinləşməsi ilə əlaqədar xüsusilə ağır formada təzahür etmiş, daha sonra, yeni müstəqil dövlətlərdə Sovet İttifaqının dağılması, etno-siyasi və regional münaqişə ocaqlarının yaranması, siyasi qeyri-sabitlik və yeni yaranmış müstəqil dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması ilə əlaqədar məcburi köçkünlüyün əhəmiyyətli artımı müşahidə olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq bir çox ölkələrin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının miqrasiya proseslərinin yüksək keyfiyyətlə tənzimlənməsi üçün hazır olmadığı ortaya çıxdı [141, s. 13].

Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına hərbi təcavüzü nəticəsində daimi yaşayış məskənlərindən köçmək məcburiyyətində qalmış qaçqın və məcburi köçkün insanların demək olar ki, bütün fundamental hüquq və azadlıqları – maddi və əqli mülkiyyət, təhsil, əmək, istirahət, sağlamlığın qorunması, ərzaq təhlükəsizliyi, mənzil toxunulmazlığı və s. hüquqları pozulmuşdur [40] Bir milyondan artıq qaçqının və məcburi köçkünün olması Respublikada dövlət müstəqilliyi əldə edildikdən sonra yaranmış mürəkkəb və çətin sosial-iqtisadi vəziyyəti daha da gərginləşdirmiş, onların qarşılaşdığı müxtəlif xarakterli problemlərin həll olunması təxirəsalınmaz tədbirlərin görülməsini zəruri etmiş, qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının qorunması və sosial müdafiəsi, o cümlədən məşğulluğunun təmini dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

Bu gün Azərbaycan Respublikası əhalisinin hər 10 nəfərindən biri qaçqın və məcburi köçkündür ki, bu da bütün dünyada əhali nisbətinə olan qaçqın və ya məcburi köçkünlərin sayına görə ən yüksək göstəricidir. Qaçqın və məcburi köçkünlərin hüquqlarının səmərəli müdafiəsinin təmin olunması məqsədilə kompleks hüquqi-iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, bir sıra mühüm qanunlar, dövlət proqramları qəbul edilmiş və uğurla icra edilməkdədir [76, s. 3]. Respublikamız qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının qorunması ilə bağlı bir sıra beynəlxalq müqavilələrə, o cümlədən BƏT və BMT Konvensiya və Təvsiyələrinə tərəfdar çıxmış və qanunvericilikdə beynəlxalq normaların əsas müddəaları nəzərə alınmışdır. Məcburi köçkün statusunda olan insanların sosial müdafiəsini və məşğulluğunu tənzimləyən qanunlar, normativlər, təlimatlar və başqa hüquqi aktlardan ibarət mövcud qanunvericilik sənədlərini əhatə dairəsinə görə şərti olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Milliyyətindən, irqindən, yaşayış yerindən, müəyyən sosial qrupa mənsubluğundan və sosial-iqtisadi vəziyyətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquqlarını əks etdirən sənədlər.

2. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən sənədlər.

3. Bilavasitə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini və məşğulluğunu tənzimləyən sənədlər.

4. Strateji və proqram xarakterli sənədlər [165, s. 116].

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hər bir ölkə vətəndaşı kimi məcburi köçkünlərin sərbəst olaraq özünə yaşayış yeri seçmək və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ təsbit edilmişdir. Belə ki, Konstitusiyaya görə qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər, hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır [20, 1, mad. 28 və mad. 35]. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsində Azərbaycan Respublikasında qaçqın statusu almış əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasından getməsi və Azərbaycan Respublikasına gəlməsi, qeydiyyatı, iş icazəsinin alınması qaydaları müəyyənləşdirilmişdir [20, mad.

15.5., 21.6. və 64.0]. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsində əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin və qaçqınların prosesual hüquq və fəaliyyət qabiliyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi qaydaları öz əksini tapmışdır [20, mad. 439 və 441].

Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi əmək münasibətlərində vətəndaşlıq vəziyyətinə, milliyyətinə, yaşayış yerinə, cinsinə, yaşına, ailə vəziyyətinə və digər amillərə görə işçilər arasında hər hansı ayrı-seçkiliyə yol verilməsini, həmin amillər zəminində bilavasitə və ya dolayısı ilə imtiyazların və güzəştlərin müəyyən edilməsini, habelə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasını qəti qadağan edir. Eyni zamanda, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan şəxslərə əmək münasibətlərində güzəştlərin, imtiyazların və əlavə təminatların müəyyən edilməsi ayrı-seçkilik hesab edilmir [19, mad. 16]. Məcəllədə göstərilir ki, əmək müqaviləsinin bağlanması işçinin müvafiq yaşayış məntəqəsində qeydiyyatının olub-olmaması ilə şərtləndirilə bilməz. Məcburi köçkünlərin işə qəbul zamanı əmək kitabçaları təqdim etməsi məcburi deyil. Belə ki, məcburi köçkün, onlara bərabər tutulan şəxs və ya qaçqın statusu olan şəxslərlə əmək kitabçası tələb edilmədən əmək müqaviləsi bağlanıla bilər [19, mad. 48]. Bir vəzifədə (peşədə) beş ildən az müddətdə çalışan məcburi köçkün və qaçqın statusu olan işçilərin attestasiyası keçirilmir. Xüsusi məcburi köçkün, onlara bərabər tutulan şəxs və qaçqın statusu olan şəxslər idarə, müəssisə və təşkilatlarda ştatların və ya işçilərin sayının ixtisarı zamanı işdə saxlanmağa üstünlüyü olan şəxslər siyahısına daxil edilmişdir [19, mad. 66 və 78].

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda bu qanunun qüvvəyə mindiyi günədək (30 sentyabr 1998-ci il) Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığında olmuş və həmin günədək Azərbaycan Respublikasında yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olan şəxslər, habelə 1988-ci il yanvarın birindən 1992-ci il 1992-ci il yanvarın birinədək Azərbaycan Respublikasının ərazisində məskunlaşmış qaçqınlar Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sayılırlar [30, mad. 5].

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikası ərazisində müvəqqəti və ya daimi yaşamaları və müvəqqəti

olmaları qaydaları, onların hüquqları, o cümlədən əmək, investisiya və sahibkarlıq fəaliyyəti, sosial təminat və təhsil hüququ, azadlıqları, vəzifələri və məsuliyyəti müəyyənləşdirilir [41, fəsil 2 və 3].

Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası vətəndaşının ölkədən getmək və ölkəyə gəlmək hüququna təminat verilir, xaricə daimi yaşayış üçün gedən vətəndaşların hüquqi vəziyyəti, əcnəbilərin Azərbaycan Respublikasına gəlməsi və Azərbaycan Respublikasından getməsi qaydaları təsbit olunur [111].

Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda əcnəbilərin yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyatı məsələləri öz hüquqi həllini tapmışdır [119, mad. 6 və 11].

Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu əhalinin məşğulluğu sahəsində dövlət siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarını, habelə əmək və işsizlərin sosial müdafiəsi sahəsində dövlət təminatlarını müəyyən edir. Qanunda sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşların müxtəlif kateqoriyalarına, o cümlədən məcburi köçkünlər üçün ərazi əmək bazarındakı vəziyyət nəzərə alınmaqla, müəssisələrdəki işçilərin orta siyahı sayının 5 faizindən çox olmamaq şərti ilə kvota müəyyən edilir [106, mad. 9; 17].

Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan vətəndaşların məşğulluğu üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən müəssisə, idarə və təşkilatlarda kvota müəyyən edilməsi və kvota şamil edilməyən müəssisələrin siyahısı müvafiq qaydalarla tənzimlənir [115].

Tədqiqat göstərir ki, sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin işə düzəlməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan “Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın həyata keçirilməsində bəzi boşluqlar mövcuddur. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxsləri, o cümlədən məcburi köçkünləri işlə təmin etmək məqsədi ilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş kvotaların yerinə yetirilməsində və əlavə iş yerlərinin yaradılmasında işəgötürənlərin

həvəsləndirilməsi mexanizmi zəifdir;

- məcburi köçkünlərin işə düzəldilməsi üçün nəzərdə tutulan kvotanı təmin etməyən və ya onları işə qəbul etməkdən imtina edən idarə, müəssisə və təşkilatlara qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət növlərinin tətbiq edilməsi qənaətbəxş deyildir.

İkinci qrup sənədlərdən ən vacibi 29 sentyabr 1992-ci il də qəbul olunmuş “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu və “Qaçqın” statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması Qaydalarıdır [74]. Qeyd etmək lazımdır ki, adı çəkilən Qanuna 21 may 1999-cu ildə yenidən baxılmış və maddələrin sayı 12-dən 21-ə çatdırılaraq “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu kimi təsdiq edilmişdir [74].

Qanunda “qaçqın” və “məcburi köçkün” anlayışlarının mənası açıqlanır. Belə ki, milliyyətinə, dini etiqadına, müəyyən sosial qrupa mənsubluğuna, siyasi əqidəsinə görə vətəndaşı olduğu və ya adətən yaşadığı ölkədən kənar qalan, ehtiyat üzündən oraya qayıda bilməyən və ya qayıtmaq istəməyən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan şəxs qaçqın hesab edilir [14, mad. 1.]. Məcburi köçkün (ölkə daxilində köçürülmüş şəxs) isə Azərbaycan Respublikası ərazisində hərbi təcavüz, təbii və texnogen fəlakət nəticəsində daimi yaşayış yerini tərk etməyə məcbur olub başqa yerə köçmüş şəxs kimi ifadə edilmişdir [14, mad. 6.]. Başqa ölkədəki daimi yaşayış yerini yuxarıda göstərilən əsaslara görə tərk etməyə məcbur olub Azərbaycan Respublikasına gəlmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşına da məcburi köçkün statusu verilə bilər. Qanunda qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquq və vəzifələri müəyyənləşdirilmişdir.

Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) işə düzəlməsi ilə bağlı maddədə göstərilir ki, müvafiq icra hakimiyyəti orqanları qaçqınlara və məcburi köçkünlərə iş yeri seçməkdə kömək göstərməlidirlər. Fasiləsiz iş stajının bərpası qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada yeni iş yerində həyata keçirilir. Qaçqının və məcburi köçkünün ixtisasını artırması və ya yeni peşə öyrənməsi ilə əlaqədar istehsalatdan ayrıldığı dövrdə ona yeni iş yerində yeni ixtisası üzrə orta

əmək haqqı ödənilir. Qanunda qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış yerləri ilə təmin olunması məsələsi də təsbit olunmuşdur [14, mad. 16 və 17].

Ermənistanda aparılan etnik təmizləmə nəticəsində öz tarixi yaşayış yerlərindən qovulmuş azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 avqust 2001-ci il tarixli, 562 №-li Fərmanı və “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin məsələləri ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 1993-cü il tarixli, 32 №-li Qərarı bu kateqoriyadan olan insanların yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır [14; 84]. Bilavasitə məcburi köçkünlərin hüquqlarının qorunması və sosial müdafiəsi məqsədilə 1992-2019-cu illər ərzində bir sıra qanunlar qəbul olunmuş, Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən fərman və sərəncamlar imzalanmış, Nazirlər Kabinetinin qərarları olmuşdur. Dövlət tərəfindən məcburi köçkünlərin məşğulluqlarının təmin edilməsinə əsasən iki formada dəstək göstərilir: 1) məcburi köçkünlərin əlverişli işlə təmin edilmələri yaxşılaşdırılır, onlar üçün yeni iş yerləri açılır və 2) müəyyən səbəblərdən iş yerlərini itirən məcburi köçkünlərə işsizliyə görə müvafiq kompensasiyaların və müavinətlərin ödənilməsi həyata keçirilir. 1999-cu il mayın 21-də qəbul edilmiş “Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin (bundan sonra “məcburi köçkünlər” adlandırılacaq) məskunlaşdırılması, sosial müdafiəsi tədbirləri və bununla əlaqədar dövlət orqanlarının vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsi məsələləri öz hüquqi həllini tapmışdır [102].

Qanunda göstərilir ki, xarici hərbi təcavüz, ərazilərin işğalı və ya mütəmadi atəş altında saxlanması nəticəsində Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayış yerlərini tərk etməyə məcbur olub ölkə hüdudlarında başqa yerə köçmüş şəxslər məcburi köçkün, Ermənistanda və başqa dövlətlərdə aparılan etnik təmizləmə nəticəsində daimi yaşayış yerlərini tərk edib Azərbaycan gəlmiş və daimi məskunlaşmış şəxslərisə məcburi köçkünlərə bərabər tutulan şəxslər hesab edilir [102, mad. 2]. Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərə (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərə) “məcburi köçkün” statusunun, onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsi və bu

statusdan məhrumetmə məsələləri “Məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsinə dair Qaydalar”la tənzimlənir [14].

Adı çəkilən sənəddə “məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsi üçün təqdim edilməli olan sənədlər, bu statusu almaq hüququna malik şəxslər, statusu almaq hüququndan məhrumetməni şərtləndirən hallar, statusu almaq üçün müraciətə baxılması və s. məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi qaydaları müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu qaydaların bəzi maddələri ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi arasında uyğunsuzluqlar mövcuddur. Belə ki, Qaydalarda “Məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilmədiyi şəxslər siyahısına “Məcburi köçkünlüyü yaradan hallardan əvvəl işğal olunmamış şəhər (rayon) sakini ilə nikahda olmuş, lakin sakini olduğu işğal olunmuş rayondan pasport qeydiyyatından çıxmayan qadınlar və onların uşaqları” daxil edilmişdir [14]. Halbuki, Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsinə görə analıq, atalıq, uşaqların tərbiyəsi və təhsili, eləcə də ailənin digər məsələləri ər-arvadın hüquq bərabərliyi prinsiplərinə uyğun olaraq birgə həll edilir və ər (arvad) özünə məşğuliyyət, sənət və yaşayış yeri seçməkdə azaddır [17, mad. 29.2. və 29.3]. Valideynlərin bu hüququnun uşağın həmin Məcəllədə “Valideynlərinin nikahının pozulması və ya etibarsız sayılması, valideynlərinin ayrı yaşaması uşağın hüquqlarına təsir etmir” və “Valideynlər öz uşaqları barəsində bərabər hüquq və vəzifələrə malikdirlər” maddələri ilə təsbit edilmiş hüquqlarının pozulmasına səbəb olur [17, mad. 56.1. və 50.2.]. Fikrimizcə, qanunvericilikdəki bu boşluqlar aradan qaldırılmalı və zəruri tədbirlər keçirilməlidir. Digər tərəfdən, “məcburi köçkün” statusu olmayıb, “məcburi köçkün” şəxslə (kişi və ya qadın) nikaha daxil olan şəxslərə “məcburi köçkün” statusunun və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməməsi [14, mad. 4.2.3]. Bir çox hallarda ailələrin dağılmasına səbəb olur. Belə ki, “məcburi köçkün” statusundan və bununla bağlı imtiyazlardan əl çəkmək istəməyənlər formal da olsa, nikahların pozulmasına üstünlük verirlər. Bunu rəsmi statistik məlumatların təhlili də təsdiq edir. Belə ki, məcburi köçkünlər arasında 2005-ci ildə boşanmalar nikahların cəmi 10,7%-ni təşkil etdiyi halda, 2014-cü ildə bu rəqəm 19,2%-ə çatmışdır. Halbuki, respublika üzrə bu göstərici 2005-ci ildə 12,4%, 2014-cü

ildə isə 14,2% təşkil etmişdir [66]. Ümumiyyətlə, bu problem sonrakı: 2015-2020-ci illərdə də ölkə üzrə, həm də məcburi köçkünlər arasında aktual olaraq qalmışdır və hesab edirik ki, boşanmaların qarşısının alınması, eyni zamanda nigahın stimullaşdırılması istiqamətində yeni dəstək mexanizmləri işlənilib hazırlanmalı və həm də qeyd etdiyimiz kimi, məcburi köçkünlərlə bağlı qanunvericilikdəki boşluqlar aradan qaldırılmalıdır. Hazırda Qarabağa Böyük Qayıdış ərəfəsində bu məsələ ciddi əhəmiyyət kəsb edir və bizə görə, Qarabağda məskunlaşma siyasətində yeni nigaha girənlər üçün stimullaşdırıcı və motivasiyaedici dövlət dəstəyi alətlərinin tətbiq olunması xeyli səmərə verə bilər və milli maraqlara xidmət edərdi.

Məcburi köçkünlərin ağır həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq, işlə təmin etmək və onlara mütəmadi olaraq əmək haqqı verilməsi məqsədilə “Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış və özlərindən asılı olmayaraq iş yerindən məhrum olmuş məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 may 1994-cü il 181 №-li qərarı qəbul olunmuşdur. Qərarla Respublikanın əlaqədar nazirlik, dövlət komitələri, idarə və müəssisə rəhbərləri, yerli icra hakimiyyəti orqanlarına büdcədən maliyyələşdirilən müəssisə və təşkilatlarda işləmiş məcburi köçkünlərin təcili surətdə işlə təmin edilməsi üçün qəti tədbirlərin görülməsi və bu kateqoriyadan olub, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə işlə təmin edilməmiş şəxslərə orta aylıq əməkhaqlarının verilməsinin təmin edilməsi tapşırılmışdır [37].

1994-2016-cı illər ərzində mütəmadi olaraq qəbul edilmiş “Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmamış məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 qərarı ilə (bax: əlavə 1) 181 nömrəli qərarla müəyyənləşdirilmiş orta aylıq əməkhaqlarının verilməsinin müddəti ilbəlilə uzadılaraq, 2017-ci il yanvarın 1-nə çatdırılmışdır.

1993-cü ildən etibarən məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün aylıq müavinət (“çörək pulu”) verilməyə başlanmışdır. Adı çəkilən müavinətin verilməsi Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Məcburi köçkünlərə dövlət tərəfindən müəyyən

edilmiş müavinətlərin verilməsinin tənzimlənməsi haqqında” 1993-cü il 6 dekabr tarixli 587 nömrəli, “Məcburi köçkünlərin birdəfəlik və mütəmadi pul yardımları, ərzaq və sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi Qaydasının təsdiq edilməsi haqqında” 1999-cu il 6 dekabr tarixli 184 nömrəli və “Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin bəzi qərarlarına dəyişikliklər edilməsi haqqında” 2001-ci il 20 avqust tarixli 139 nömrəli qərarları və Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin 2010-cu il 10 dekabr tarixli, 127 №-li əmri ilə təsdiq edilmiş “Məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən verilən aylıq müavinətin paylanılmasına dair Təlimat”la tənzimlənir. Bu sənədlərdə məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün verilən aylıq müavinətin paylanması qaydaları, həmin müavinətin verilməsinin hansı şəxslərə şamil olunması və bu proses zamanı meydana çıxan münasibətlər müəyyənləşdirilir.

Məcburi köçkünlərə mütəmadi pul yardımları (yemək xərci üçün verilən aylıq müavinət və s.) dövlət büdcəsi hesabına ödənilir və onların əvvəlki daimi yaşayış yerlərinə qayıtması üçün şərait yarandığı vaxtdan (təhlükəsizliyin tam təmin olunması, adi həyat şəraitinin yaradılması, iş yerlərinin açılması və s.) üç il keçənədək ödənilir [99, bənd 2 və 8]. Yemək xərci üçün aylıq müavinət bu qrup şəxslərə verilir: 1) işğal olunmuş rayonda yaşayış yeri üzrə qeydiyyatda olub, respublika ərazisində yaşayan “məcburi köçkün” statusuna malik olan şəxslər 2) hər iki valideyni “məcburi köçkün” statusuna malik olan uşaqlar; 3) “Məcburi köçkün” statusuna malik olan valideynlərindən birini və ya hər ikisini itirmiş, həmin valideynlər arasında nikah pozulduğu halda onlardan birinin himayəsində olan, yaxud həmin valideynlərin himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar; 4) məcburi köçkünlüyü yaradan hallardan əvvəl işğal olunmuş rayon sakini (məcburi köçkünə) ilə nikaha daxil olmuş, həmin nikahdan uşaqları olmuş, lakin işğal zamanı işğal olunmamış rayon (şəhər) üzrə yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxmayan, sonradan işğal olunmuş rayonda yaşayış yeri üzrə qeydiyyata düşmüş şəxslər [8; 98].

Fikrimizcə, burada da bəzi boşluqlar diqqət çəkir, belə ki, yemək xərci üçün aylıq müavinətin məcburi köçkünlüyü yaradan hallardan əvvəl işğal olunmamış rayon sakini ilə nikaha daxil olmuş, həmin nikahdan uşaqları olmuş, lakin işğal olunmuş rayondakı

(şəhərdəki) yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxmayan şəxslərə və onların uşaqlarına, habelə valideynlərindən biri “məcburi köçkün” statusuna malik olmayan uşaqlara verilməməsi onların maddi təminatına zərər vurur.

Kənd rayonlarında məskunlaşmış məcburi köçkünlərə müvəqqəti istifadə və icarə məqsədi ilə dövlət torpaqları hesabına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada sahələr ayrılır. Bu məsələ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 17 aprel tarixli, 67 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi köçkünlərə torpaq sahələrinin ayrılması Qaydası” ilə tənzimlənir. Qaydaya görə, şəhər və rayon mərkəzlərində məskunlaşmış məcburi köçkünlərə müvafiq rayonların ərazisindən növbəlilik əsasında verilir, torpaq sahələrindən istifadə edərkən onlara qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydada güzəşt və imtiyazlar şamil edilir. Məcburi köçkünlərə müvəqqəti istifadə üçün ayrılmış torpaq sahələrində əsaslı tikinti işlərinin aparılmasına, habelə təyinatdan kənar istifadə hallarına yol verilmir [72].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 1999-cu il tarixli, 215 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Məcburi köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu yaradılmış və onun Nizamnaməsi təsdiq edilmişdir. Fondun əsas məqsədini məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasını, onlar üçün iş yerlərinin açılmasını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsi təşkil edir. Sosial infrastrukturun bərpasına yönəldilmiş mikrolayihələrin yerinə yetirilməsi üçün vəsait ayırmaq və bu vəsaitlərdən səmərəli və məqsədyönlü istifadəsini təmin etməkdə Fondun vəzifələri arasındadır. Fond həmçinin məcburi köçkünlərin tələbatlarını öyrənmək məqsədilə sorğular keçirir, tədqiqat aparır və konkret təkliflər hazırlayır, mikro-layihələrin hazırlanmasına və təkmilləşdirilməsinə yardım edir, həmin layihələrin həyata keçirilməsi üçün vəsait ayırır.

Qeyri-kommersiya qurumu kimi fəaliyyət göstərən Fondun ali idarəetmə orqanı aidiyyəti dövlət qurumları və beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrindən ibarət Müşahidə Şurasıdır. Məcburi köçkünlərə münasibətdə bəzi güzəştlər də mövcuddur. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

1) Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin hər hansı maddi işdən

vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 100 manat məbləğində azaldılır [76, mad. 102.4.5., s. 151-155].

- 2) Məcburi köçkün ailələrinin sosial iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq və onların uşaqlarının ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində təhsillərinin davam etdirilməsinə dövlət köməyi göstərmək məqsədi ilə məcburi köçkün statusu olan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları 2002/2003-cü tədris ilindən etibarən təhsillərini başa çatdıranadək təhsil haqqını ödəməkdən azad edilmişlər [76, s.178].
- 3) 2011/2012-ci tədris ilindən etibarən dövlət ali təhsil müəssisələrinin bakalavr və magistratura təhsil səviyələrinə yeni qəbul olunmuş və ödənişli əsaslarla təhsil alan məcburi köçkünlərin təhsil haqqı dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilir [76, s. 27].
- 4) Məcburi köçkünlər öz doğma yurdlarına qayıdana, həmçinin müvəqqəti yaşamaq məqsədilə yeni qəsəbələrə və evlərə köçürülənədək mülkiyyətindən asılı olmayaraq 1992-1998-ci illərdə müvəqqəti məskunlaşdıqları ictimai binalardan, mənzillərdən, torpaq sahələrindən və digər obyektlərdən çıxarılması hallarına yol verilmir [10, bənd 2].
- 5) Məhkəmədə verilən iddialar və mənzil və ya ev alqı-satqısı və dəyişdirilməsi ilə bağlı notariat hərəkətlərinin aparılması üzrə rüsumdan azaddırlar [10, mad. 9 və 11].
- 6) Məcburi köçkünlərin kommunal, nəqliyyat xərclərinin dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi üçün xüsusi müavinətlər də müəyyən edilmişdir [73].

Məcburi köçkün insanların sosial müdafiəsi və məşğulluq problemlərinin həlli bir sıra strateji və proqram xarakterli sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Ötən dövr ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 sentyabr 1998-ci il tarixli, 895 nömrəli Sərəncamı ilə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı” və 1 iyul 2004-cü il tarixli, 298 nömrəli Sərəncamı ilə “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmiş, daha sonra həmin kateqoriyadan olan insanların hüquqlarının daha səmərəli müdafiəsi məqsədilə müvafiq “Əlavələr” edilmişdir. Bu Dövlət Proqramlarına uyğun olaraq, məcburi köçkünlərin sosial, məşğulluq, təhsil,

yaşayış şəraiti və tibbi təminatı ilə əlaqədar tədbirlər mərhələli qaydada və ən başlıcası daha ağır şəraitdə yaşayan ailələrin sosial, mənzil-məişət problemlərinin həllinin ardıcılığı prinsipi əsasında həyata keçirilir [76, s. 3].

“Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı”nda qaçqınların və məcburi köçkünlərin hüquqlarının tənzimlənməsi və sosial müdafiəsi, onların problemlərinin təbliği, bu problemlərlə məşğul olan dövlət orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsi məsələləri öz əksini tapmışdır [76, s. 113-127.].

Proqramın “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi” bölməsində onların məşğuluğu ilə bağlı aşağıdakı tədbirlərin keçirilməsi nəzərdə tutulmuş və yerinə yetirilmişdir:

- Əmək yarmarkalarında müvafiq işlə təmin olunmada qaçqınlara və məcburi köçkünlərə üstünlük verilməsi;
- Məcburi köçkünlərin kompakt şəkildə məskunlaşdıqları ərazilərdə kiçik sexlərin, istehsalat sahələri üzrə filialların, gəlirgətirən digər iş sahələrinin təşkili;
- Məcburi köçkünlərə yeni peşələr öyrədilməsinin təşkili;
- Kəndyerlərində məskunlaşmış qaçqın və məcburi köçkün ailələrinə müvəqqəti istifadə üçün münbit əkin, qışlaq, yaylaq və örüş sahələrinin ayrılması, həmin sahələrin becərilməsi üçün texnika, yanacaq, toxum, bitki mühafizə vasitələri, gübrə, əkin suyu ilə kömək göstərilməsi;
- fermer təsərrüfatlarının inkişafına kömək göstərilməsi, gəlirgətirən sahələrin inkişafı üçün dövlət təminatı ilə güzəştli kreditlərin ayrılması. Bu məqsədlə Dünya Bankının, beynəlxalq humanitar təşkilatların layihələrindən istifadə olunması;
- 1994-1998-ci illərdə kənd təsərrüfatı sahəsində, müəssisələrdə çalışmış məcburi köçkünlərin ödənilməmiş əmək haqlarının verilməsi üçün tədbirlərin görülməsi.
- İdarə və müəssisələrdə çalışanlar arasında ixtisar aparılarkən “qaçqın” və “məcburi köçkün” statusu almış şəxslərin işdə saxlanılmasına üstünlük verilməsi.

2004-2007-ci illəri əhatə edən “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nda məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin tədricən həll olunması məqsədilə üç istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur: yaşayış şəraitinin

yaxşılaşdırılması və müvəqqəti məskunlaşma; məcburi köçkünlərin məşğulluğun artırılması və yoxsulluğun azaldılması; qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemləri ilə məşğul olan dövlət orqanlarının, beynəlxalq və yerli humanitar təşkilatların işinin təkmilləşdirilməsi [87].

Məcburi köçkünlər arasında işsizliyin aradan qaldırılması və məşğulluğun təmin olunması məqsədilə onların sıx müvəqqəti məskunlaşdıqları ərazilərdə kiçik süd emalı, meyvə-tərəvəzin ilkin emalı və meyvə şirələrinin istehsalı, çörək, kərpic, xalçaçılıq sexlərinin tikintisi, gön-dəri, yun tədarükü və satışı, aqroservis və ticarət mərkəzlərinin yaradılması, üzüm bağlarının salınması, yeni salınmış qəsəbələrdə sahibkarlara, fermer təsərrüfatlarına kreditin ayrılmasında köməklik göstərilməsi vəzifələri qarşıya qoyulmuşdur.

Məcburi köçkünlər üçün müxtəlif peşə və ixtisaslar üzrə hazırlıq kurslarının təşkili, əmək yarmarkaları vasitəsilə əmək qabiliyyətli qaçqınların və məcburi köçkünlərin müvafiq işlərə cəlb edilməsi, yeni salınmış qəsəbələrdə yeni iş yerlərinin, istehsalat sahələrinin yaradılması da həyata keçirilməli olan tədbirlərdəndir [87]. Bundan başqa, məcburi köçkünlər üçün iş yerlərinin, istehsal sahələrinin yaradılmasına, onların ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə donor ölkələrin, beynəlxalq və yerli humanitar təşkilatların müxtəlif humanitar və inkişaf layihələrinin həyata keçirilməsinə cəlb olunması

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 oktyabr 2007-ci il tarixli, 2475 nömrəli 21 fevral 2011-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”na edilmiş “Əlavələr”də məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması, yoxsulluğun azaldılması sahəsində əlavə tədbirlər müəyyənləşdirilmişdir. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar [87]:

- İşsizliyin aradan qaldırılması və məşğulluğun təmin olunması məqsədi ilə məcburi köçkünlərin məskunlaşdıqları ərazilərdə heyvandarlıq, taxılçılıq, toxumçuluq, tərəvəzçilik, üzümçülüğün inkişaf etdirilməsi, kiçik emal müəssisələrinin, tikiş və digər sexlərin yaradılması;
- Sahibkarlıqla məşğul olan və fermer təsərrüfatları olan məcburi köçkünlərə güzəştli

kreditlərin verilməsi;

- “Böyük Qayıdış” Proqramının layihəsinin hazırlanması üçün işğal altında olan rayonların gələcək iqtisadi strukturunun müəyyənəşdirilməsi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21 fevral 2011-ci il tarixli 1346 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”na edilmiş “Əlavələr”də məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması sahəsində əlavə tədbirlər müəyyənəşdirilmişdir [87].

Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı qəbul edilən digər strateji sənədlərdə və Dövlət Proqramlarında da məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və məşğulluğu ilə bağlı müxtəlif tədbirlərin həyata keçirilməsi bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulur.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası”nda Məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, onların sıx məskunlaşdığı məkanlarda sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, həmçinin məşğulluğun artırılması məqsədi ilə yeni iş yerlərinin yaradılması, mikrokreditlərin verilməsi, məcburi köçkün gənclərin dəstəklənməsi, peşə təlimi və s. kimi tədbirlərlə yanaşı, icmaların inkişafı, təhsil, səhiyyə proqramlarının genişləndirilməsi, yararsız binalarda fəaliyyət göstərən təhsil, səhiyyə müəssisələri üçün yeni binaların tikilməsi və müvafiq avadanlıqla təchiz edilməsi nəzərdə tutulur. Beynəlxalq maliyyə qurumları, BMT-nin agentlikləri, xüsusən BMT QAK-la və digər beynəlxalq humanitar yardım təşkilatları ilə birlikdə Böyük Repatriasiya (“Böyük Qayıdış”) Proqramı hazırlanacaq və bu barədə ictimaiyyət mütəmadi olaraq məlumatlandırılacaqdır [4].

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sırasında “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası” və onun həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramları, “Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı” xüsusi qeyd olunmalıdır.

“2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və

davamlı inkişaf Dövlət Proqramı”nda və Proqramın həyata keçirilməsi üzrə 2011-2015-ci illəri əhatə edən Tədbirlər Planında qaçqınların və məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirlərinin sistemli şəkildə davam etdirilməsi göstərilmiş, məcburi köçkünlər üçün salınmış yeni qəsəbələrdə məşğulluğun artırılması və sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi istiqamətində işlərin davam etdirilməsi bir vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur [16; 15]. “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nda və onun həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramlarında qaçqınların və məcburi köçkünlərin məşğulluğunun gücləndirilməsi məqsədilə bir sıra fəaliyyət istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və 2006-2015-ci illər ərzində əsasən reallaşdırılmışdır: 1) məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdıqları ərazilərdə, eləcə də yeni salınmış qəsəbələrdə yeni iş yerlərinin yaradılması; 2) onların kiçik bizneslə məşğul olmaları üçün kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi; 3) qaçqınları və məcburi köçkünləri işlə təmin edən işəgötürənlərin həvəsləndirmə mexanizminin işlənilməsi və tətbiq olunması; 4) məcburi köçkünlərin informasiya texnologiyalarından istifadə imkanlarının artırılması məqsədilə onların məskunlaşdığı ərazilərdə internet şəbəkələrinin yaradılması və s. [22; 24; 25].

“Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı”nda nəzərdə tutulmuş YUNESKO-nun “Təhsil hamı üçün” prinsipinin təbliği, insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı əhalinin müxtəlif kateqoriyalarının, o cümlədən qaçqın və məcburi köçkünlərin maarifləndirilməsi sahəsində təlimçilərin hazırlanması insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir [13].

Qeyd etmək lazımdır ki, bütün qanunvericilik və strateji sənədlərdə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq sənədlər nəzərə alınmışdır. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- BMT Baş Assambleyasının İnsan Hüquqları haqqında deklarasiyası (10 dekabr 1948-ci il);
- İnsan Hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyası (3 sentyabr 1953-cü il);
- Beynəlxalq iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar Paktı;

- BMT-nin “Qaçqınların statusuna dair” Cenevrə Konvensiyası (28 iyul 1951-ci il) və onun 1967-ci il Protokolu və s.

Azərbaycan dövlətinin 1993-cü ildə qoşulduğu BMT Baş Assambleyası tərəfindən 13 dekabr 2006-cı ildə qəbul olunmuş Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qaçqınların Statusu haqqında Konvensiyasında “qaçqın” termini dəqiqləşdirilir, qaçqınların hüquqi statusu müəyyənləşdirilir və onların gəlir gətirən məşğulluq və sosial himayə hüquqları haqqında, şəxsiyyət vəsiqələri və yol sənədləri haqqında, vergilərin tətbiqi və məskunlaşmalarına icazə verilən ölkələrə öz əmlaklarını aparmaq hüququ təsbit edilir [79, s.62-83, mad. 1, 5 və 27]. 1995-ci ildə Azərbaycanın qoşulduğu “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin hər cür formasının ləğv olunması haqqında” Konvensiya və 4-cü Ümumdünya Qadınlar Konfransında qəbul edilmiş Strategiyalar (Pekin Fəaliyyət Platforması) əsasında Respublikadakı mövcud vəziyyəti və prioritetləri nəzərə almaqla tərtib edilmiş və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 6 mart tarixli, 33 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli fəaliyyət planını”nda digər qadın problemləri ilə yanaşı qaçqın və məcburi köçkün qadınların və uşaqların problemləri ilə bağlı təxirəsalınmaz konkret tədbirlərin həyata keçirilməsi, eləcə də dövlət proqramlarının hazırlanması nəzərdə tutulur [1]. Bu tədbirlərdən aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- Qaçqın və məcburi köçkün qadınların sosial-iqtisadi vəziyyətinin bərpası məqsədi ilə uzun müddətli güzəştli və ya təmənnasız yardımların verilməsi barədə beynəlxalq humanitar təşkilatlar, Dünya Bankı qarşısında məsələlərin qaldırılması;

- Qaçqın və məcburi köçkün qadınların reproduktiv sağlamlığının qorunması, tibbi, sosial, təhsil xidmətlərindən geniş istifadəsinin təmin edilməsi;

- Qaçqın və məcburi köçkün qadınların məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədi ilə onların kompakt məskunlaşdığı regionlarda milli peşələr üzrə proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi.

Beləliklə, tədqiqat göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq normalara uyğun formalaşmış qanunvericilik sistemi bu insanların məşğulluğu və sosial müdafiəsi üçün geniş imkanlar açır və bu məsələ dövlətin daima diqqət mərkəzindədir. Məcburi

köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas məqsədi kimi məcburi köçkünlərin potensial imkanlarından tam istifadə edilməsi, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı görülən işləri müsbət qiymətləndirmək olar.

Lakin, məcburi köçkünlərə münasibətdə həyata keçirilən siyasət sahəsində bir sıra nailiyyətlərin əldə olunmasına baxmayaraq, bunlar respublikamızda həyata keçirilən sosial islahatların yekunu kimi qiymətləndirilə bilməz və bu sahədə həyata keçirilən islahatların davam etdirilməsi üçün qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi məqsədmüvafiqdir.

Təhlil göstərir ki, mövcud qanunvericilikdə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və məişət təminatına daha çox diqqət yetirilmişdir. Onların məşğulluğu (işə düzəlməsi), peşə hazırlığı və ixtisasartırma məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bilavasitə bağlı olan hüquqi sənədlər bir qədər azlıq təşkil edir.

Məcburi köçkünlərin əmək bazarının ümumi əmək bazarının xüsusi segmenti kimi elmi-metodoloji cəhətdən müəyyənləşdirilməsi və bununla bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədmüvafiq olar.

2.2. Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin və məşğulluq vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikasında əmək bazarının inkişaf etdirilərək müasir dövrün tələbləri səviyyəsinə çatdırılması, müxtəlif sosial cəhətdən zəif əhali qrupları, o cümlədən məcburi köçkünlər arasında işsizliyin aradan qaldırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində davamlı olaraq tədbirlər həyata keçirilir. Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına hərbi təcavüzü nəticəsində öz doğma torpaqlarından didərgin düşmüş insanların sosial müdafiəsinin təmin edilməsi xüsusən dövlətin diqqət mərkəzindədir.

Respublikaya edilmiş hərbi təcavüz nəticəsində işğal altında qalmış 700 təhsil, 665 səhiyyə ocağı, 7000 sənaye və kənd təsərrüfatı obyektinə və minlərlə humanitar

istiqlamətli sosial obyektlərdə işləyən on minlərlə insan iş yerlərindən məhrum olmuşlar. Münaqişənin hələ də həll olunmaması əksər məcburi köçkün ailələrinin uzun illər ərzində müvəqqəti və qeyri-sabit şəkildə yaşamasına səbəb olmuşdur. Məcburi köçkün əhali işsizlər arasında üstünlük təşkil edir ki, bu da əkinə yararlı olan münbit torpaqlarımızın, istehsal sahələrinin, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət ocaqlarının, əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu digər obyektlərin böyük bir qisminin hal-hazırda işğal altında olması ilə bağlıdır. Bu baxımdan məcburi köçkünlərindəgər problemləri ilə yanaşı məşğulluq probleminin həll olunması da həlli vacib olan məsələlərdəndir. Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik tərkibinin müəyyənləşdirilməsi və məşğulluq vəziyyətinin təhlili dövlət orqanları tərəfindən istər yerli, istərsə də milli səviyyələrdə bu həssas qrupla bağlı səmərəli sosial siyasətin həyata keçirilməsi və onların işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin görülməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik tərkibinin və məşğulluq vəziyyətinin təhlili üçün əsas yanaşmalardan biri bu əhali qrupu üzrə rəsmi statistik məlumatların ölkədəki ümumi və ya regional xüsusiyyətləri əks etdirən məlumatlarla müqayisə edilməsi və həm milli, həm də regional səviyyələrdə məcburi köçkün əhalinin profilinin müəyyən edilməsidir.

Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün əldə olan məlumatların keyfiyyətliliyi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, qeyri-dəqiq məlumatlar vəziyyəti təhrif olunmuş vəziyyətdə əks etdirə bilər. Məlumatların toplanması və təhlili zamanı Azərbaycanda regional səviyyədə olan bəzi məlumatlarla ehtiyatlı davranmaq tələb olunur. Belə ki, hər bir məcburi köçkün ailəsinin tərkibi ilə bağlı bəzi sosial-demoqrafik məlumatların məhz əhalinin siyahıya alınması məlumatlarına istinad edildiyi də nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı, hətta təhlil edilmiş bu məlumatlar əsasında ailələrin sosial-demoqrafik nisbətini təsəvvür etmək və son illərdə bu sahədə baş vermiş dəyişiklikləri və meyilləri müşahidə etmək mümkündür. Məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətlərinin təhlili onların yaş-cins strukturu, sosial statusu, ailə vəziyyəti, təhsil səviyyəsi kimi göstəriciləri ehtiva edir.

1988-ci ildən başlayaraq Ermənistan silahlı qüvvələrinin hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal edilmiş Dağlıq Qarabağ bölgəsindən, eləcə də ona bitişik olan 7 rayondan daimi yaşayış yerlərini tərk etmiş məcburi köçkünlər, Ermənistanın apardığı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Qərbi Azərbaycandakı ata-baba torpaqlarından qovulmuş qaçqınlar, Ermənistanla həmsərhəd rayonlardan köçmüş insanlar, habelə keçmiş SSRİ ərazisində baş verən digər milli münaqişələr nəticəsində Orta Asiyadan Azərbaycana məcburi surətdə miqrasiya etmiş məhsəti türkləri öz sayına, miqyasına və problemlərinə görə ən böyük miqrant kateqoriyasıdır. Belə ki, bir milyondan yuxarı əhali daimi yaşadıqları ərazilərdən köçərək, Respublikamızın müxtəlif rayonlarında məskunlaşmağa məcbur olmuşlar [61, s. 259].

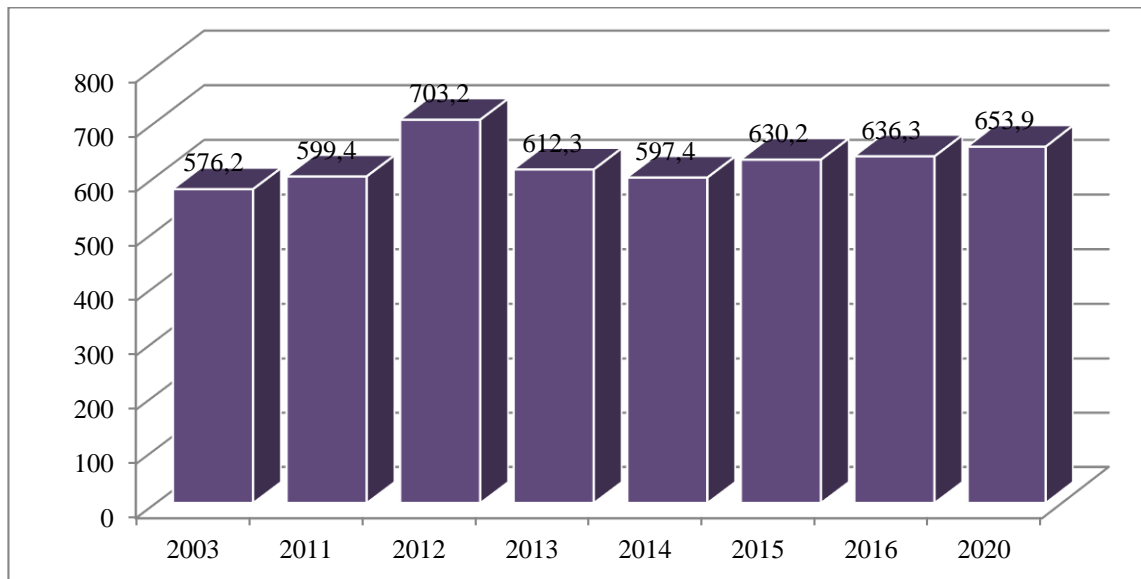
2003-cü ilin əvvəlinə olan məlumatlara görə, Azərbaycanda 785,6 min nəfər qaçqın və məcburi köçkün qeydə alınmışdır (Ermənistanla həmsərhəd rayonlardan olan məcburi köçkünlər nəzərə alınmadan; onların sayı nəzərə alınmaqla Azərbaycanda qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı 1 milyon nəfərdir) [93, s. 38]. Bunların 209,4 min nəfəri və ya 26,7%-i qaçqın, 576,2 min nəfəri və ya 73,3%-i məcburi köçkündür. Qaçqınların 90,9%-i Ermənistandan qovulanlar, qalanları Özbəkistandan (7,8%), Qazaxıstandan (0,8%) və Rusiyadan (0,5%) köçənlərdir. Bütün qaçqın və məcburi köçkünlərin 53,2%-ini, qaçqınların 54,0%-ni, məcburi köçkünlərin isə 53,0%-ni qadınlar təşkil etmişdir (cədvəl 2.2.1).

Məcburi köçkünlərin 200 min nəfərini və ya 34,7%-ni uşaqlar təşkil etmişdir. Onların 86 min nəfərdən çoxu məktəbəqədər yaş həddində, 98 min nəfəri isə məktəbli olmuşdur [16, s. 50]. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi Azərbaycanda daxili köçkünlük üzrə statistikanın yeganə mənbəyidir. Komitənin verdiyi məlumata əsasən, 2020-ci ilə Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin sayı 2003-cü ilə nisbətən 77721 nəfər və ya 13,5% artmış və 653921 nəfər təşkil etmişdir. Məcburi köçkünlərin say dinamikası aşağıdakı şəkildə göstərilmişdir (şəkil 2.2.1).

2003-cü ilin əvvəlinə qaçqınlar və məcburi köçkünlərin sayı (min nəfər)

Qaçqınlar və məcburi köçkünlər	o cümlədən:								
				qaçqınlar			məcburi köçkünlər		
	cəmi	kişilər	qadınlar	cəmi	kişilər	qadınlar	cəmi	kişilər	qadınlar
Cəmi	785,6	367,5	418,1	209,4	96,4	113,0	576,2	271,1	305,1
Onlardan MDB ölkələrinin ərazisində daimi yaşamışlar:									
Azərbaycanda	576,2	271,1	305,1	-	-	-	576,2	271,1	305,1
Ermənistanda	190,4	87,7	102,7	190,4	87,7	102,7	-	-	-
Qazaxıstanda	1,6	0,7	0,9	1,6	0,7	0,9	-	-	-
Rusiyada	1,0	0,4	0,6	1,0	0,4	0,6	-	-	-
Özbəkistanda	16,4	7,6	8,8	16,4	7,6	8,8	-	-	-

Qeyd: rəsmi məlumatlar əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

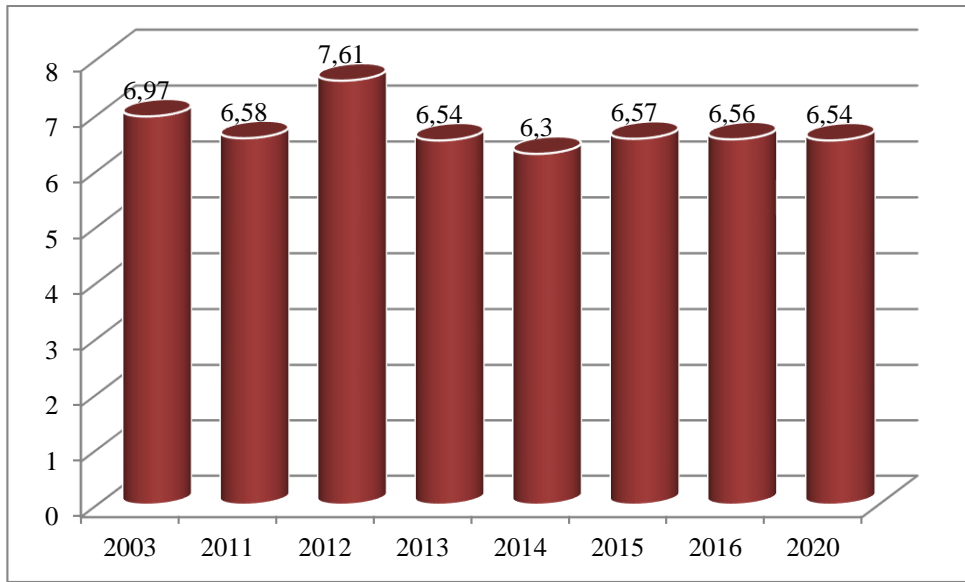

Şəkil 2.2.1. Məcburi köçkünlərin say dinamikası (ilin əvvəlinə, min nəfər).

Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.

Hesablamalar göstərir ki, məcburi köçkünlərin ölkə əhalisinin ümumi sayında xüsusi çəkisi 7% civarındadır və bu göstərici demək olar ki, illər üzrə sabit qalmışdır və 2020-ci ildə konkret olaraq 6,54 % təşkil etmişdir (şəkil 2.2.2). Bu isə onu göstərir ki, yaşanan məhrumiyyətlərə və çətinliklərə baxmayaraq, məcburi köçkünlərin təbii artımı ümumi əhalinin təbii artımında fərqlənməmişdir.

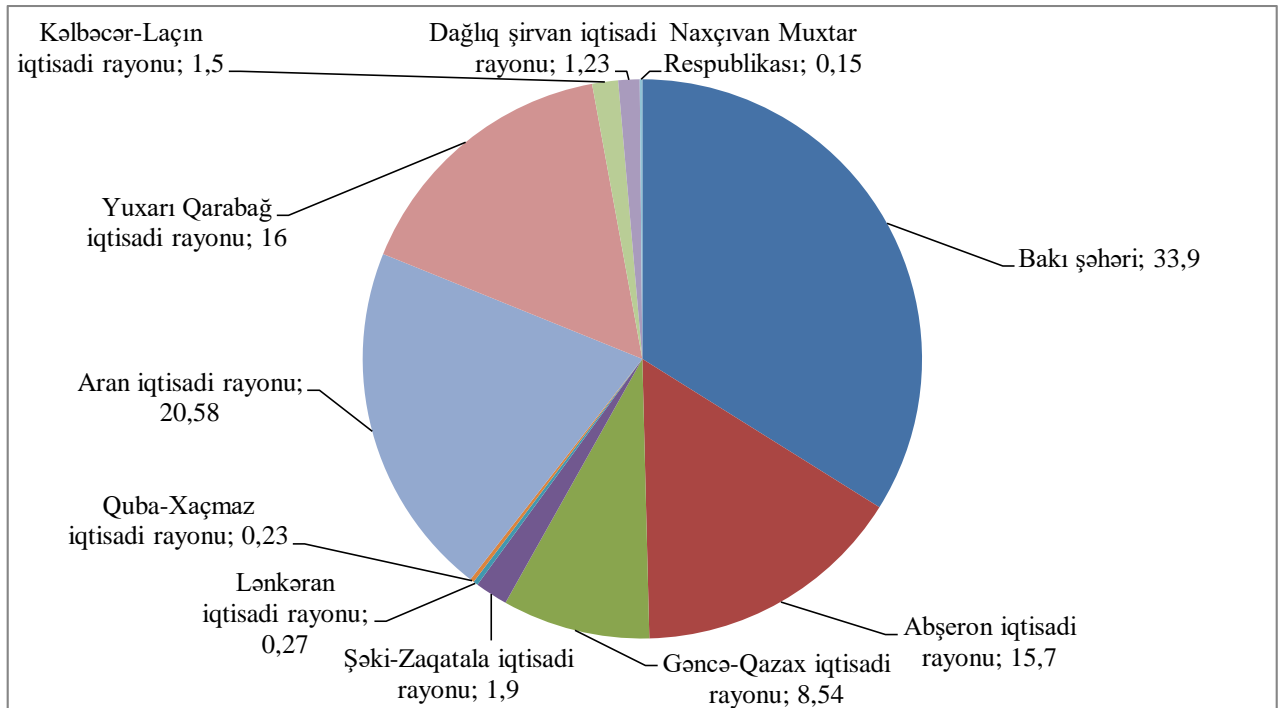
Məcburi köçkünlər respublikanın demək olar ki, bütün şəhər və rayonlarında müvəqqəti məskunlaşmışlar.

Şəkil 2.2.2. Əhəlinin ümumi sayında məcburi köçkünlərin xüsusi çəkisi, %-lə

Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html

2020-cı il üçün olan məlumata əsasən, onların ən çox məskunlaşdığı regionlar Bakı şəhəri (33,9 %), Aran (20,58 %) və Yuxarı Qarabağ (16 %) iqtisadi rayonları, ən az məskunlaşdığı regionlar isə Naxçıvan MR (0,15 %), Lənkəran (0,27 %) və Quba-Xaçmaz (0,23 %) iqtisadi rayonlarıdır (şəkil 2.2.3).

Şəkil 2.2.3. Məcburi köçkünlərin Respublikanın şəhər və rayonlarında müvəqqəti məskunlaşması

Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html

Cədvəl 2.2.2-də məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı şəhər və rayonlar üzrə sayı verilmişdir.

Cədvəl 2.2.2
Məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı şəhər və rayonlar üzrə sayı
(31 dekabr 2020-ci il vəziyyətinə, nəfərlə).

Şəhər və rayonların adı	Ailələrin sayı	Şəxslərin sayı
Azərbaycan Respublikası, o cümlədən:	170229	653921
Bakı şəhəri, o cümlədən	56518	217008
Binəqədi rayonu	8628	31963
Qaradağ rayonu	6508	23724
Xəzər rayonu	4906	18542
Səbail rayonu	2581	9702
Sabunçu rayonu	5053	23553
Suraxanı rayonu	5561	21795
Nərimanov rayonu	4010	15516
Nəsimi rayonu	1927	8337
Nizami rayonu	4185	17664
Pirallahi rayonu	387	1406
Xətai rayonu	6727	22213
Yasamal rayonu	6045	22593
Abşeron iqtisadi rayonu	26743	103332
Xızı rayonu	95	337
Abşeron rayonu	11742	45026
Sumqayıt şəhəri	14906	57969
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	15741	56517
Gəncə şəhəri	6953	23816
Qazax rayonu	2030	8104
Ağstafa rayonu	46	148
Tovuz rayonu	11	37
Şəmkir rayonu	469	1928
Gədəbəy rayonu	18	91
Daşkəsən rayonu	321	967
Samux rayonu	464	1580
Göygöl rayonu	1885	6631
Goranboy rayonu	3389	12662
Naftalan şəhəri	155	553
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	3425	13062
Balakən rayonu	116	433
Zaqatala rayonu	270	964
Qax rayonu	271	1032
Şəki rayonu	1267	5016
Oğuz rayonu	763	3068
Qəbələ rayonu	738	2549
Lənkəran iqtisadi rayonu	448	1750
Astara rayonu	10	38
Lənkəran şəhəri	43	114
Masallı rayonu	48	183
Cəlilabad rayonu	347	1415
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	412	1489
Qusar rayonu	77	247
Xaçmaz rayonu	114	416
Quba rayonu	56	213
Şabran rayonu	108	412
Siyəzən rayonu	57	201
Aran iqtisadi rayonu	35112	136282
Göyçay rayonu	502	1708
Beyləqan rayonu	3560	13263

Ağcabədi rayonu	372	598	
Bərdə rayonu	8857	33329	
Neftçala rayonu	29	114	
Biləsuvar rayonu	4958	21143	
Salyan rayonu	276	1142	
Yevlax rayonu	3041	12645	
Mingəçevir şəhəri	5620	21679	
Ağdaş rayonu	804	2947	
Ucar rayonu	341	1341	
Zərdab rayonu	274	1143	
Kürdəmir rayonu	673	2481	
İmişli rayonu	1342	5191	
Saatlı rayonu	996	3997	
Sabirabad rayonu	1627	6849	
Hacıqabul rayonu	521	2042	
Şirvan şəhəri	1319	4670	
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu		26558	104834
Füzuli rayonu	12992	52757	
Ağdam rayonu	10272	40034	
Tərtər rayonu	3140	11397	
Cəbrayıl rayonu Cəbrayıl	154	646	
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu		2892	10587
Laçın rayonu (Ağcaədi rayonu Taxtakörpü qəsəbəsi)	2892	10587	
Dağlıq şirvan iqtisadi rayonu		2087	8048
Qobustan rayonu	229	960	
İsmayıllı rayonu	1067	4012	
Ağsu rayonu	441	1731	
Şamaxı rayonu	350	1345	
Naxçıvan Muxtar Respublikası		293	1012
Naxçıvan şəhəri	8	22	
Şərur rayonu	42	174	
Babək rayonu	7	23	
Ordubad rayonu	32	103	
Culfa rayonu	7	18	
Kəngərli rayonu	79	312	
Şahbuz rayonu	2	9	
Sədərək rayonu	116	351	

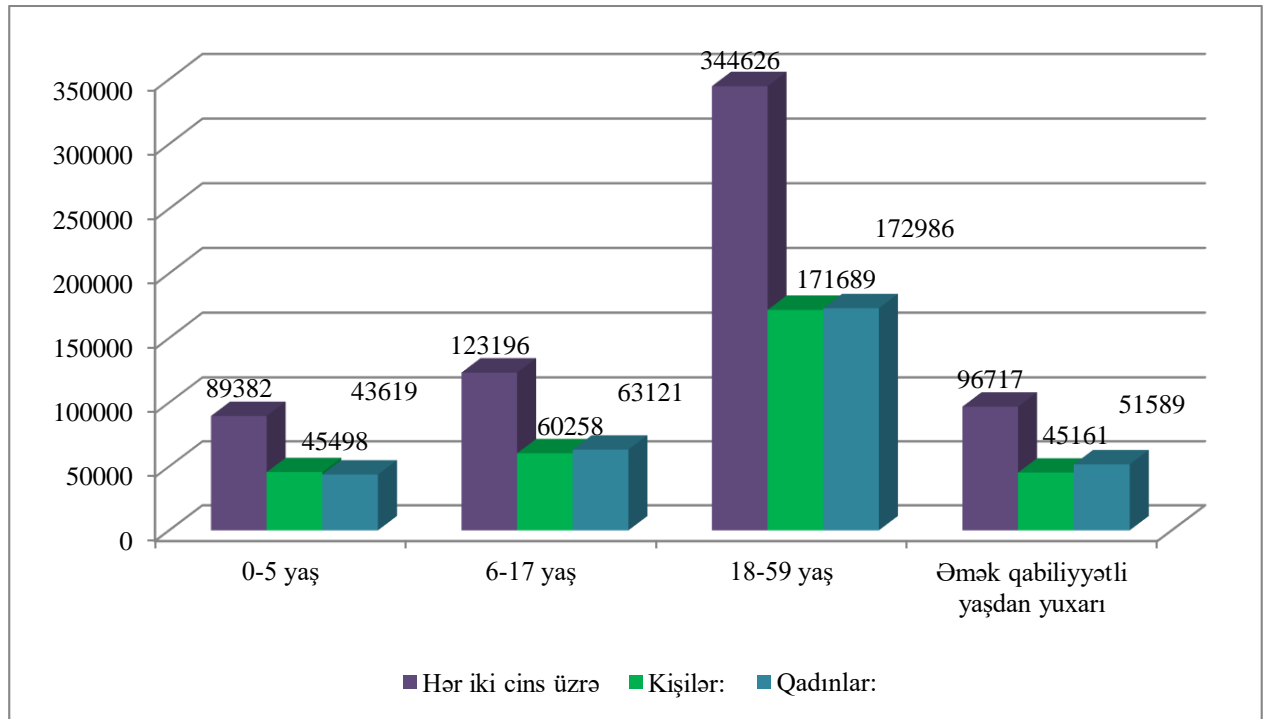
Qeyd: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.

Məcburi köçkünlərin gender əlamətinə görə təhlili göstərir ki, kişilərin və qadınların cəmdə xüsusi çəkisi ikincilərin nisbi üstünlüyü ilə çox cüzi fərqlənir (müvafiq olaraq, 49,33 % və 50,67 %). Yaş strukturunda 18-59 yaş qrupuna aid olanlar üstünlük təşkil edir (cədvəl 2.2.2 və şəkil 2.2.4).

Cədvəl 2.2.2.

Azərbaycan Respublikasının şəhər və rayonları üzrə məcburi köçkünlərin cins və yaş tərkibi (31 dekabr 2020-ci il vəziyyətinə, nəfərlə).

Cins qrupları	Cəmi	o cümlədən yaş qrupları üzrə:			
		0-5 yaş	6-17 yaş	18-59 yaş	Əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı
Hər iki cins üzrə	653921	89382	123196	344626	96717
Kişilər:	322606	45498	60258	171689	45161

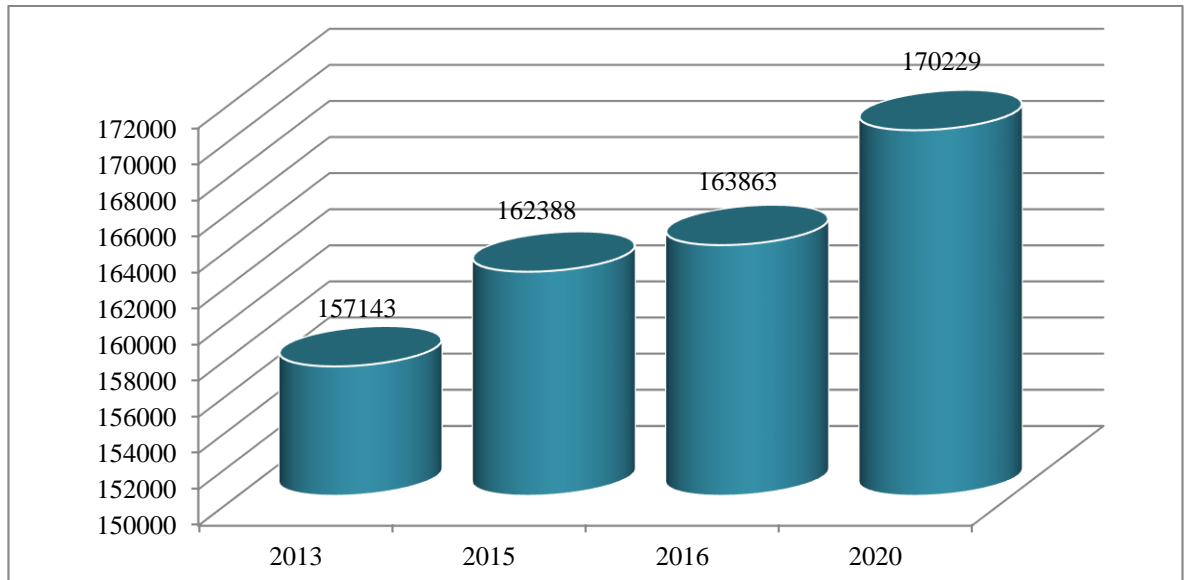
Şəkil 2.2.4. Məcburi köçkünlərin 2020-ci ilin əvvəlinə yaş-cins strukturu (%)

Mənbə: ARDSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.stat.gov.az/source/regions/.

Şəkil 2.2.4-dən görüldüyü kimi, məcburi köçkünlərdən 18-59 yaşda olanların xüsusi çəkisi 52,2 % təşkil edir. Xüsusi çəkisinə görə ikinci ən böyük yaş qrupu 6-17 yaşlı uşaqlardır (18,84 %), kiçik uşaqların xüsusi çəkisi isə 13,67 %.

Lakin yaş qrupları üzrə cinslər arasındakı nisbət fərqlidir. Belə ki, ən kiçik yaş qrupuna (0-5 yaşda) aid olanların içərisində kişilərin (50,9 %), 18-59 yaş qrupuna aid olanlar arasında qadınların (50,2%) üstünlüyü müşahidə olunur. Digər yaş qruplarında, məsələn, 6-17 yaşlılar arasında qadınlar nisbətən üstünlük təşkil edir (51,24 %) Beləliklə, məcburi köçkünlərin yaş-cins strukturu sosial-iqtisadi və demoqrafik baxımdan demək olar ki, qənaətbəxşdir.

Məcburi köçkün ailələrin sayında əsaslı artım müşahidə olunur. Belə ki, əgər 2013-cü ildə bu ailələrin sayı 157,1 min idisə, 2020-ci ildə 8,32 % artaraq 170,2 min təşkil etmişdir (şəkil 2.2.5).

Şəkil 2.2.5. Məcburi köçkün ailələrin say dinamikası

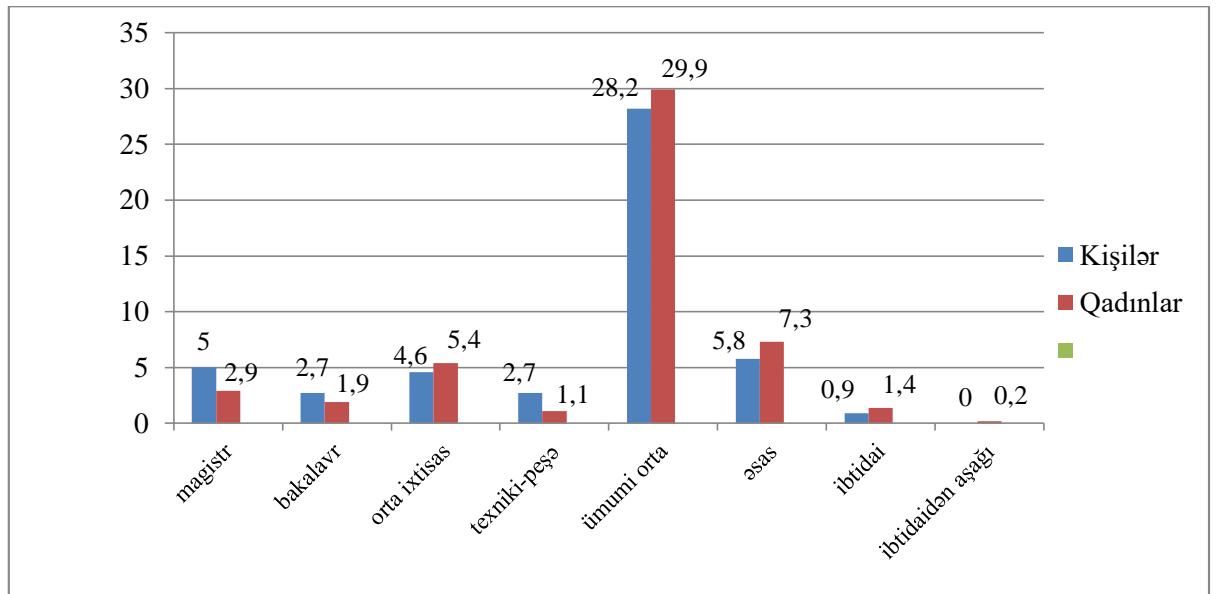
Mənbə: Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html.

Lakin məcburi köçkünlər arasında nikah və boşanmaların təhlili burada ciddi problemlərinin olması haqqında fikir bildirməyə imkan verir. Əgər respublika üzrə 2005-ci ildə boşanmalar nikahların 12,4%-ni, 2014-cü ildə isə 14,2%-ni təşkil etmişdisə, məcburi köçkünlər üzrə vəziyyət o qədər də qənaətbəxş deyil. Belə ki, onların arasında 2005-ci ildə boşanmalar nikahların cəmi 10,7%-ni təşkil etdiyi halda, 2014-cü ildə bu rəqəm 19,2%-ə çatmışdır. Bu cür artım bu kateqoriyadan olan insanların həyat şəraitinin və ilk növbədə sosial-iqtisadi vəziyyətinin əlverişli olmaması ilə bilavasitə əlaqədardır, çünki ailələrin dağılmasında mənəvi-psixoloji amillərlə yanaşı, məişət şəraiti və maddi çətinliklər də mühüm rol oynayır.

Müasir dövrdə təhsil insanların həyat dəyərlərində xüsusi yer tutur və onların sosial inkişafında əsas kriteriya kimi çıxış edir. Belə ki, işə düzəlmədə təhsil səviyyəsi və peşəkar bacarıqları böyük rol oynayır. Rəsmi statistikaya görə, məcburi köçkünlərin təhsil səviyyəsinə görə ümumi bölgüsü 2009-cu il ölkə üzrə əhalinin siyahıya alınması məlumatları əsasında müəyyən olunmuşdur. Belə ki, 2009-cu ildə bu təbəqədən olan 15 və yuxarı yaşlı əhalinin tərkibində əsas və tam orta təhsillilər üstünlük təşkil etmişdir (76,5%). Ali təhsillilər 8,6%, orta ixtisas və peşə təhsillilər 9%, ibtidai təhsillilər 3,3%, təhsili olmayanlar 2,6% olmuşdur. Müqayisə üçün Azərbaycan əhalisinin təhsil səviyyəsinə nəzər salaq. 2009-cu ilin siyahıya alınmasına görə Azərbaycanın daimi əhalisinin tərkibində tam və ya natamam ali təhsillilər 12,1%, orta

ixtisas və peşə təhsillilər 11,6%, əsas və orta ümumi təhsillilər 63,2%, ibtidai təhsillilər 12,1%, təhsili olmayanlar 1,1% təşkil etmişdir [6, s.41; 42]. Yəni, məcburi köçkünlərin tərkibində ali təhsillilərin xüsusi çəkisi Respublika üzrə göstəricidən 3,5 f.v., orta ixtisas və peşə təhsillilər 2,6 f.v. aşağıdır. Başqa sözlə, məcburi köçkünlər arasında müəyyən peşə və ixtisasa malik olma səviyyəsi Respublika üzrə göstəricidən aşağıdır.

2014-cü ildə məcburi köçkünlər üzrə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunlarına görə məcburi köçkünlərin cinslər üzrə təhsil səviyyəsi fərqlidir. Belə ki, əsas və ümumi orta təhsillilər arasında qadınlar (kişilər 34,0%, qadınlar 37,2%), ali (magistr və bakalavr) (kişilər 7,7%, qadınlar 4,8%), orta ixtisas və texniki-peşə (kişilər 7,3%, qadınlar 6,5%) təhsillilər arasında kişilər üstünlük təşkil etmişdir (şəkil 2.2.6).

Şəkil 2.2.6. Məcburi köçkünlərin təhsil səviyyəsi üzrə xarakteristikası (2014-cü il, %-lə)

Mənbə: [2, s. 146].

Göründüyü kimi, bu kateqoriyadan olan insanların təhsil və peşə-ixtisas səviyyəsini təhlil etmək üçün göstərilən məlumat mənbəyi kifayət deyil. Halbuki, bu məlumatlar məcburi köçkünlərin yaxın gələcəkdə öz döğmə yurdlarına qayıtması zamanı müvafiq sosial-məişət infrastrukturunun, eyni zamanda peşə və ixtisaslar üzrə yeni iş yerlərinin yaradılması üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Burada daha etibarlı informasiya əldə etmək üçün əlavə tədqiqatların və o cümlədən sosioloji sorğuların aparılması məqsədamüvafiqdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məcburi köçkünlərin sosial-iqtisadi vəziyyəti mürəkkəbdir, onlar bir çox sosial, maddi və şəxsi problemlərlə üzləşirlər, çünki əvvəlki yaşayış

yerləri ilə yanaşı, ixtisasını, sosial statusunu, maddi-məişət şəraitini, ünsiyyət dairəsini dəyişdirməyə məruz qalmışlar. Başqa sözlə, onların həyat təzi tam şəkildə dəyişilmişdir. Ümumiyyətlə, bir sosial mühitdən digərinə keçid çox əziyyətli və bu səbəbdən köçkünlərin yeni şəraitə uyğunlaşma prosesi də uzun müddətli və çətin olur.

Hər hansı bir əhali qrupunun işədüzəlmə imkanlarından danışarkən onların əməkqabiliyyətli yaşda olan hissəsi əsas götürülməlidir. 2016-cı ilin əvvəlinə olan məlumatlara görə, məcburi köçkün əhalinin ümumi sayında əməkqabiliyyətli yaşda əhali 69,0% təşkil etmişdir. Kişilərin 69,3%-i, qadınların 68,6%-i əmək qabiliyyətli yaşdadır.

Məlumdur ki, insanların iqtisadi fəallığı əmək bazarının mühüm göstəricilərindəndir. Əhalinin iqtisadi fəallığının qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi fəallıq səviyyəsindən istifadə olunur. İqtisadi fəallıq səviyyəsi həm bütün əhali, həm də əhalinin ayrı-ayrı qrupları üzrə (cins, yaş, təhsil, yaşayış yeri və s.) aşağıdakı formulla hesablanır [127; s.97]:

$$IF = \frac{F_{if}}{F_s} * 100, \quad (2.2.1)$$

burada IF – iqtisadi fəallıq səviyyəsi, F_{if} – iqtisadi fəal əhalinin sayı, F_s – əhalinin sayıdır.

2014-cü ildə məcburi köçkünlər üzrə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunlarına görə məcburi köçkünlərin iqtisadi fəallığı belə olmuşdur: işləyənlər və iş yeri olanlar arasında kişilər (72,1%), işsizlər və iqtisadi qeyri-fəal əhali arasında qadınlar (müvafiq olaraq 51,6% və 71,7%) üstünlük təşkil etmişdir (cədvəl 2.2.2).

Cədvəldən 2.2.2-dən göründüyü kimi, iqtisadi fəal məcburi köçkünlərin əksər hissəsini kişilər təşkil edir. Belə ki, iqtisadi qeyri-fəal əhalinin 24,3%-i kişilərdən, 75,7%-i qadınlardan ibarətdir. İqtisadi qeyri-fəal əhalinin cins-yaş qrupları üzrə bölgüsündə kişilər arasında pensiya yaşında (63 yaş və çox) olanlar nisbətən yüksək paya malik olduğu halda, qadınlar arasında 21-57 yaşda olanların payı xeyli yüksəkdir (müvafiq olaraq, 11,8% və 47,8%).

Məcburi köçkün əhalinin cins-yaş üzrə iqtisadi fəallığı (2014-cü il, faizlə)

	İşləyənlər və iş yeri olanlar	İşsizlər	İqtisadi qeyri-fəal əhali
Kişilər	72,1	48,4	24,3
16-20 yaşda	1,6	11,7	5,7
21-40 yaşda	34,0	33,7	3,4
41-62 yaşda	33,8	3,0	3,4
63 yaş və çox	2,8	-	11,8
Qadınlar	27,9	51,6	75,7
16-20 yaşda	0,5	10,4	7,0
21-40 yaşda	11,5	33,5	26,6
41-57 yaşda	13,5	7,4	21,2
58 yaş və çox	2,5	0,2	20,9

Belə bölgü qadınların üzərinə ağır ailə və ev işləri yükünün düşməsi ilə bağlıdır. Bunun səbəbini xalqımızın tarixində, mentalitetində və ən-ənələrində axtarmaq lazımdır. Belə ki, onların əksəriyyəti ev və ailə-uşaq problemləri ilə məşğul olaraq, təhsildən, peşə-ixtiasa yiyələnməkdən və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaqdan kənar qalmışlar.

İşləyənlər və iş yeri olanların cins tərkibinə nəzər salsaq görərik ki, onların əksəriyyətini kişilər təşkil edir (72,1%) ki, onların da əksər hissəsi 21-62 yaş qrupunda olanlardır (67,8%). İşsiz kişilər arasında 21-40 yaş qrupu (33,7%), iqtisadi qeyri-fəal kişilər arasında isə 63 və ondan yuxarı yaş qrupu (11,8%) üstünlük təşkil etmişdir. Qadınlar arasında işləyənlər və iş yeri olanların əksəriyyətini 21-57 yaş qrupunda olanlar təşkil etmişdir (25,0%). İşsiz qadınlar arasında 21-40 yaş qrupu üstünlük təşkil etmişdir (33,5%).

Göründüyü kimi, məcburi köçkünlər kateqoriyasından olan işsizlərin 67,2%-i 21-40 yaş qrupunda gənclərdir. Bu onu göstərir ki, bu kateqoriyadan olan əhali üzrə əmək bazarında tələb və təklif arasında disbalans mövcuddur. Bunun obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Əsas obyektiv səbəb əmək bazarında bu kateqoriyadan işçilərə tələbatın nisbətən az olmasıdır, subyektiv səbəb işəgötürənlərin 21-29 yaş qrupunda olan gəncləri əmək stajının olmaması bəhanəsi ilə işə götürməkdən imtina etməsidir.

Əmək qabiliyyətli əhalinin bütün kateqoriyaları arasında gənclərin məşğulluğu, onların əməyə hazırlanması böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki bu məsələ XXI əsrdə ölkəni daha da inkişaf etdirmək kimi çətin bir məsələnin öhdəsindən gəlməli olan

nəslin formalaşması ilə bağlıdır. Gənclərin gələcək həyata və işə hazırlanması dövlətin qarşısında duran ən mühüm məsələlərdən biridir [95; s. 89].

Qeyd etmək lazımdır ki, gənclər arasında işsizlik problemi bütün dünya üçün xarakterikdir. Məsələn, İspaniya, Yunanıstan, İtaliya, İsveçrə kimi ölkələrdə hər beş gəncdən biri işsizdir. Əmək bazarında özünə yer tapa bilməyən və ya bunu bacarmayan insan özünə qapılıaraq cəmiyyətdən uzaqlaşır. Bu isə cinayətkarlıq, narkomaniya, zorakılıq kimi mənfi halların meydana gəlməsinə səbəb olur.

İqtisadi fəallıqla yanaşı əhalinin məşğulluq və işsizlik səviyyələri də əmək bazarının fəaliyyətinin mühüm göstəriciləridir. Məşğulluq səviyyəsi aşağıdakı formulla hesablanır [127; s.108]:

$$MS = \frac{E_m}{E_{if}} * 100, \quad (2.2.2)$$

burada MS – məşğulluq səviyyəsi, E_m - məşğul olanların sayı, E_{if} – iqtisadi fəal əhalinin sayıdır.

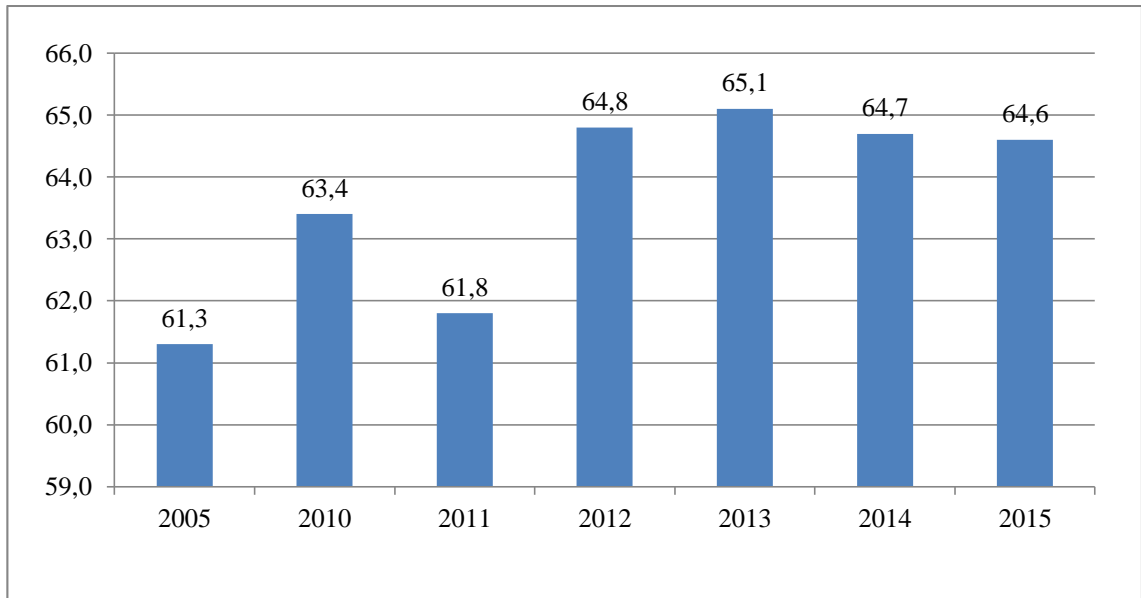
BƏT metodologiyasına əsasən işsizlik səviyyəsi bütün işsizlərin iqtisadi fəal əhaliyə nisbəti kimi hesablanır:

$$IS = \frac{E_i}{E_{if}} * 100, \quad (2.2.3)$$

burada IS – işsizlik səviyyəsi, E_i - işsizlərin sayı, E_{if} - iqtisadi fəal əhalinin sayıdır.

İqtisadi fəallıq səviyyəsi kimi məşğulluq və işsizlik səviyyələri də həm bütün əhali, həm də onun müxtəlif təbəqələri üzrə hesablanı bilər.

Muzdla işləyən məcburi köçkünlərin 2005-2015-ci illərdə say dinamikasının təhlili göstərir ki, 2013-cü ildə bu göstərici ən yüksək səviyyədə olmuş və 65,1 min nəfər təşkil etmişdir. 2005-ci və 2011-ci illərdə aşağı səviyyədə olmuş, sonrakı illərdə nisbi stabilləmə müşahidə olunmuş və 2015-ci ildə 64,6 min nəfər təşkil etmişdir (şəkil 2.2.7).

Şəkil 2.2.7. Muzdla işləyən məcburi köçkünlərin say dinamikası (min nəfərlə)

Mənbə: [ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır - URL: www.stat.gov.az/source/labour/]

Əmək qabiliyyətli yaşda əhaliyə (556,9 min nəfər) nisbətdə muzdla işləyənlərin xüsusi çəkisi 2015-ci ildə 11,6% təşkil etmişdir. Bu isə məcburi köçkünlər arasında ciddi məşğulluq probleminin olduğunu deməyə əsas verir.

Lakin məcburi köçkünlərin məşğulluğu yalnız muzdla işləyənlər əsasında müəyyənləşdirilə bilməz. Belə ki, digər əhali qrupları kimi bu kateqoriyadan olan insanlar da özünüməşğulluq, kənd təsərrüfatında məşğulluq və s. fəaliyyətlər də göstərirlər. 2014-cü ildə məcburi köçkünlər üzrə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunlarına görə məcburi köçkün əhalinin əsas gəlirləri sosial transfertlər (pensiya, sosial müavinət, himayədə olan 18 yaşadək uşaqlara görə müavinət və s.) (50,3%) ilə yanaşı, dövlət sektorunda muzdlu iş (13,6%), özəl sektorda muzdlu iş (5,8%), kənd təsərrüfatında muzdlu iş (0,2%), sahibkarlıq, kommersiya və s. (8,8%), öz təsərrüfatında iş (6,5%), peşəsi üzrə sərbəst fəaliyyət (11,2%), xüsusi şəxs yanında iş (3,6%) kimi mənbələrdən formalaşır. Başqa sözlə, özünüməşğulluqdan gəlirlər (30,1%) muzdlu işdən gəlirlərə nisbətən (19,4%) üstünlüyə malikdir (10,5 f.v.) [2, s. 144].

Göründüyü kimi, məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik tərkibi, xüsusən də onların işədüzəlmə imkanlarını şərtləndirən təhsili və peşə-ixtisası, məşğulluq və işsizliklə bağlı vəziyyətinin tam və ətraflı təhlili üçün mövcud statistik məlumatlar kifayət qədər deyildir. Odur ki, onların əmək bazarındakı göstəricilərin

hesablanmasında, habelə işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin işlənilməsi və həyata keçirilməsində problemlər yaranır. Bu isə məcburi köçkünlərin əmək bazarında mövcud vəziyyəti ilə bağlı daha ətraflı məlumatların əldə edilməsi üçün müvafiq sosioloji tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

2.3. Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması istiqamətində dövlət orqanlarının rolu

Sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun, o cümlədən məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi həmişə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzindədir. Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi müvəqqəti yaşayış sahəsi ilə təmin edilmə, sosial və tibbi təminat, nəqliyyat və mənzil-kommunal və digər güzəştlər, işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluqlarının təmin olunması kimi tədbirləri ehtiva edir.

İş yerlərini itirmiş məcburi köçkünlərin yeni yerdə əmək prosesinə daxil edilə bilməsi üçün onların məskunlaşdıqları ərazinin əmək bazarının tələblərinə uyğun yenidən hazırlanması və ya ixtisasının təkmilləşdirilməsi əsas şərtlərdəndir. Lakin bunun üçün ilk növbədə mövcud iş yerləri və məcburi köçkünlərin əmək potensialı haqqında məlumatların toplanması, habelə müəyyən maliyyə vəsaitlərinin mövcudluğu zəruridir.

Müstəqilliyin ilk illərindən başlayaraq məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi ilə bağlı bir sıra ciddi addımlar atılmış, Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin, Dövlət Neft Fondunun, beynəlxalq humanitar təşkilatların və donör ölkələrin vəsaiti hesabına onların sosial müdafiəsi və məşğulluğu ilə bağlı çoxsaylı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Lakin həyata keçirilən tədbirlərə baxmayaraq, məcburi köçkünlərin böyük bir hissəsi hələ də bir sıra sosial problemlərlə, o cümlədən işədüzəlmə ilə bağlı çətinliklərlə üzləşirlər. Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun və işədüzəlmə imkanlarının artırılması istiqamətində dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü proqram və layihələrin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi gələcək işlərin planlaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Münaqişənin 30 ilə yaxın bir dövrdə həll olunmaması əksər məcburi köçkün

ailələrinin uzun illər ərzində çətin şəraitdə yaşamasına səbəb olmuşdur. Məcburi köçkün əhali işsizlər arasında üstünlük təşkil edir ki, bu da əkinə yararlı olan münbit torpaqlarımızın, istehsal sahələrinin, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət ocaqlarının, əhalinin əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduğu digər obyektlərin böyük bir qisminin hal-hazırda işğal altında olması ilə bağlıdır. Bu baxımdan həmin qrupdan olan insanların maddi, təhsil, səhiyyə, ərzaq təhlükəsizliyi, mənzil təminatı və s. kimi müxtəlif xarakterli problemlərinin həlli ilə yanaşı məşğulluq probleminin həll olunması da həlli vacib olan məsələlərdəndir. Dövlət məcburi köçkünlərin müstəqil olaraq işə düzəlmələri, onların kommersiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaları üçün zəruri şərait yaradır.

“Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, 2006-2015-ci illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası və onun həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramları, “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı” və s. haqqında fərman və sərəncamlarda sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı olan əhali kateqoriyasının üzləşdiyi sosial-iqtisadi problemlərin həlli mühüm vəzifə kimi müəyyən edilmişdir. Hazırda 2030-cu ilədək olan dövr üçün Məşğulluq Strategiyasından irəlvi gələn vəzifələr çərçivəsində bu istiqamətdə məqsədli tədbirlər davam etdirilməkdədir.

Məcburi köçkünlərin məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması və müvafiq infrastrukturla təminatı məqsədi ilə bölgələrdə bütün sosial və texniki infraqurktura (yol, su, qaz, elektrik xətləri, məktəblər, mədəniyyət mərkəzləri, uşaq bağçaları, tibb məntəqələri, olimpiya idman kompleksləri) malik 100-ə yaxın müasir qəsəbə salınmış, çadır düşərgələrində məskunlaşan 250 min məcburi köçkün ailəsi mənzillə təmin olunmuşdur. Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin edilməsi ilə bağlı fermer təsərrüfatlarında çalışan məcburi köçkünlər üçün dövlət və bələdiyyə ehtiyat fondlarından 50 min hektar torpaq sahəsi ayrılmış, yeni qəsəbə və yaşayış komplekslərinin inşası zamanı 70 min nəfərdən çox məcburi köçkün tikinti işlərinə cəlb edilmiş, 1654 məcburi köçkün sahibkarlıq subyektinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə dövlət tərəfindən 23,9 milyon manat, o cümlədən yeni

texnologiyalara əsaslanan 3 investisiya layihəsinə 9,3 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilmiş, Füzuli rayonunda 5 min tonluq soyuducu anbar tikilib istifadəyə verilmiş, aqroservis müəssisələri yaradılmış, fermer təsərrüfatları yanacaq, gübrə, toxum və kənd təsərrüfatı texnikası ilə təmin edilmişdir [78, s. 65]. Ümumilikdə, qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həllinə dövlət büdcəsinin (2,8 mlrd. manat), Dövlət Neft Fondunun (2 mlrd. manat) və beynəlxalq maliyyə qurumları və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən beynəlxalq humanitar təşkilatların (1,4 mlrd. manat) vəsaiti – cəmi 6,2 mlrd. manatdan çox vəsait sərf olunmuşdur [33].

Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun təmin edilməsi ilk növbədə dövlət idarə, müəssisə və təşkilatlarında kvota müəyyən edilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və digər tədbirlərin görülməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Məcburi köçkünləri daimi işlə təmin etmək mümkün olmadıqda onların müvəqqəti və mövsümi işlərə cəlb edilməsi təşkil edilir.

Məcburi köçkünlərə məskunlaşdıqları rayonlarda kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaları üçün dövlət və bələdiyyə torpaq fondu hesabına müvəqqəti olaraq torpaq sahələri ayrılır, onlara güzəştli kreditlər verilir, texniki və digər yardımlar göstərilir [102; mad. 4, 6 və 7]. 2004-cü ildə qəbul olunmuş və 2007-ci və 2011-ci illərdə əlavələr edilmiş “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, məcburi köçkünlərin sosial, təhsil, məşğulluq, yaşayış və tibbi təminatı ilə bağlı lazımi tədbirlər mərhələlərlə həyata keçirilir. Məcburi köçkün ailələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi istiqamətində qəbul edilən qərarlar onlara münasib işlə təmin olunmada bir sıra üstünlüklər verir. Məcburi köçkünlərin məşğulluqlarının təmin edilməsi məsələlərinə dövlətin bu səviyyədə həssas yanaşması onlara dövlət qayğısının prioritet olaraq qəbul edilməsindən irəli gəlir.

Maliyyə imkanları genişləndikcə, məcburi köçkünlərə ayrılan torpaq sahələrindən səmərəli istifadə etmə imkanları da genişlənir. Belə ki, əvvəllər məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdıqları yaşayış yerlərini banklara kredit almaq üçün girov qoya bilməmələri onlara kiçik biznes sahələri açmağa, kənd təsərrüfatı və s. təyinatlı mikrolayihələr həyata keçirmələrinə imkan vermirdi. Artıq bu məhdudiyyət aradan

qaldırılmış, məcburi köçkün ailələrinin rayonlarda kompakt formada məskunlaşdıqları ərazilərdə öz işlərini qurmağa, kiçik və orta biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmağa geniş imkanlar yaradılmışdır. Bu, ilk növbədə onların mikrokreditləşmə layihələrində iştirak etmək imkanlarının yaranmasıdır.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə mikrokredit layihələrinin genişləndirilməsi, məcburi köçkün gənclərin təşəbbüslərinin dəstəklənməsi, onlar üçün rəqabətqabiliyyətli peşə və ixtisaslar üzrə peşə təlimi kurslarının açılması və s. kimi proqramlar həyata keçirilməkdədir [87].

Məcburi köçkünlər üçün salınmış qəsəbələrdə yeni iş yerlərinin (heyvandarlıq, quşçuluq, kənd təsərrüfatı məhsullarının, meyvə-tərəvəzin ilkin emalı, meyvə şirələrinin istehsalı, kiçik sexlərin, yun tədarükü və satışı müəssisələrinin) yaradılması və onların inkişafına dəstək verilməsi, təsərrüfat fəaliyyəti üçün müvafiq torpaq sahələrinin ayrılması, üzümçülük, toxuculuq, heyvandarlığın inkişafına diqqətin artırılması prioritet məsələ olaraq qalır.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu (SKMF) tərəfindən verilmiş 40 milyon manat güzəştli kreditdən 2 min nəfər məcburi köçkün sahibkar faydalanmış, 3600 yeni iş yeri yaradılmışdır. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində son 13 ildə mövsümi işlərlə birlikdə 400 min nəfərə qədər məcburi köçkün işlə təmin olunmuşdur. Onların 200 min nəfəri büdcə təşkilatlarında və digər sahələrdə daimi iş yerləridir [101]. Buna baxmayaraq, 160 mindən yuxarı məcburi köçkünün işə düzəlməsinə ehtiyac var. Odur ki, məcburi köçkünlərin köçürüldüyü qəsəbələrdə yeni iş yerlərinin yaradılması prioritet məsələ olaraq qalır. Bu zaman kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, yun tədarükü, toxuculuq, üzümçülük, və heyvandarlığın inkişafına xüsusi diqqətin yetirilməlidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nda “Məşğulluq haqqında” qanunun tələblərinə uyğun olaraq davamlı şəkildə məcburi köçkün gənclərin dəstəklənməsi, peşə təlimi və s. kimi proqramların həyata keçirilməsi tövsiyə edilir [87]. Məcburi köçkünlər arasında yoxsulluğun azaldılması, məşğulluğun artırılması, o cümlədən donor ölkə, təşkilat, özəl şirkətlər, humanitar təşkilatlar tərəfindən məcburi

köçkünlərin özlərini təmin etmə qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə kiçik və orta biznesin inkişafı, iqtisadi imkanların artırılması, kənd təsərrüfatı və digər təyinatlı mikrokredit layihələrinin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab edilir.

Eyni zamanda, iqtisadi inkişaf proqramlarının (yeni iş yerlərinin, kiçik istehsal sahələrinin yaradılması üzrə layihələrin) məcburi köçkünlər üçün nisbətən əlverişli şəraitdə həyata keçirilməsi, donor ölkə, təşkilat, özəl şirkətlər və humanitar təşkilatlar tərəfindən humanitar yardım və inkişaf layihələrinin davam etdirilməsi, ən çox ehtiyacı olan məcburi köçkün şəxslərə humanitar yardımların çatdırılmasının təşkili, hazırda beynəlxalq humanitar təşkilatların və donor ölkələrin humanitar yardımlarının inkişaf yönümlü proqramlarla əvəz olunmasını nəzərə alaraq, keçidin ilk mərhələsində humanitar yardımın məcburi köçkünlərin özlərini təmin etmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə yönələn layihələrlə paralel olaraq həyata keçirilməsi, reabilitasiya və peşə veridirlərinin bərpası üzrə layihələrə üstünlük verilməsi də əsas istiqamət kimi nəzərə alınır.

Məcburi köçkünlərin işlə təminatını gücləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış və iş yerindən məhrum olmuş məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi üzrə əlavə tədbirlər haqqında mütəmadi qərarlar qəbul edilmişdir. 1994-cü ildən 2017-ci ilin əvvəlinədək qəbul edilən qərarlarla 100 minlərlə məcburi köçkünə orta aylıq əməkhaqqı məbləğində maaşın ödənilməsi təmin edilmişdir [75].

Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi (QMKDK) tərəfindən məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin həlli ilə bağlı tədbirlər həyata keçirilmişdir. Komitənin hesabatlarına görə, 2010-2015-ci illər ərzində sıx müvəqqəti məskunlaşma yerlərində 9343 nəfər, o cümlədən, 2010-cu ildə 735 nəfər, 2011-ci ildə 2171 nəfər, 2012-ci ildə 1938 nəfər, 2013-cü ildə 1985 nəfər, 2014-cü ildə 1930 nəfər, 2015-ci ildə 584 nəfər məcburi köçkün daimi və mövsümi işlə təmin edilmişdir [75]. İşğal olunmuş rayonlardan olan gənclərin təhsilinə xüsusi diqqət yetirilir. Onlardan 300 nəfər ali hərbi məktəblərdə təhsil alır. Orta məktəb məzunlarının ali məktəblərə qəbulu ilbəil artmışdır. Belə ki, 2016-cı ildə orta təhsili başa vuran məcburi köçkünlərdən 3600 nəfəri (35 %) ali məktəblərə qəbul olunub

[33]. 2016-cı il ərzində Ağdam və Tərtər rayonlarında 260 evin bərpa olunması və şəxsi əmlaklarına dəyən zərərin ödənilməsi məqsədilə vəsait yönəldilmişdir. Bundan əlavə, həmin il ərzində məcburi köçkün statusu olan 1625 ailə yeni mənzillərlə təmin olunmuşdur. 2001-2016-cı illərdə ölkə üzrə yüksək infrastrukturaya malik 95 müasir qəsəbə istismara verilmiş, 50 min ailənin mənzil-məişət şəraiti yaxşılaşdırılmışdır [81]. 2017-ci ildə Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndi bərpa olunmuş, bura müasir yol çəkilmiş və Şuşa məscidinin analoqu kimi xarakterizə edilən məscid istifadəyə verilmişdir və beləliklə, böyük qayıdışın bünövrəsi qoyulmuşdur. Masazır və Mehdiabad qəsəbələrində 210 mənzil məcburi köçkün ailələrinin sərəncamına verilmişdir. 2017-ci il ərzində 2,4 minə yaxın ailənin mənzil-məişət şəraiti ən yüksək səviyyədə təmin olunmuşdur. 2001-2017-ci illər ərzində məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına 2,4 mlrd. manat sərf edilmişdir. Həmin dövrdə qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial-problemlərinin həlli üçün 6,6 mlrd. manat xərclənmişdir [80]. 2018-ci ildə bu istiqamətdə olan tədbirlər daha geniş fürsətlə davam etdirilmişdir və ümumilikdə, 1993-2018-ci ildə bu sahəyə yönəldilən vəsaitlərin həcmi 7,1 mlrd. manat səviyyəsində qeydə alınmışdır, bu vəsaitdən 3,4 mlrd. manatı büdcədən yönəldilmiş, 2,3 mlrd. manat isə Dövlət Neft Fondundan transfer olunmuşdur. Bunların nəticəsində 58,2 min ailənin mənzil şəraiti təmin edilmişdir. İl ərzində hər bir məcburi köçkünə xərclənən vəsaitin məbləği 937 manat səviyyəsində qeydə alınmışdır [82]. Əgər 1993-2019 illəri götürsək, bu dövrdə ölkənin 30 şəhər və rayonunda məcburi köçkünlər üçün 3,9 mln. m². yaşayış sahəsi və müasir infrastruktur yaradılmışdır. Bundan əlavə 162 orta məktəb, 71 məktəbəqədər müəssisə. 65 tibb məntəqəsi, iki müasir olimpiya kompleksi və s. məcburi köçkünlərin sərəncamına verilmişdir, sərf olunan vəsaitlərin ümumi həcmi isə 7,7 mlrd. manat təşkil etmişdir. Kürdəxanı, Pirallahı qəsəbələrində, həmçinin Lökbatan qəsəbəsində “Qobu Park – 2” yaşayış komplekslərinin açılışı baş tutmuşdur. Sumqayıt şəhərində də iri yaşayış kompleksi məcburi köçkünlərin ixtiyarına təqdim olunmuşdur. İl ərzində məcburi köçkünlərin problemlərin həlli üçün adambaşına xərci 956 manat səviyyəsində olmuş və ümumilikdə, yoxsulluq həddi 2018-ci ildəki 12 %-dən 8 %-ə qədər aşağı salınmışdır [83].

Dövlətin məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunması siyasətini Dövlət Məşğulluq Xidməti- hazırda bu qurumun sələfi olan Dövlət Məşğulluq Agentliyinin

müvafiq orqanları həyata keçirir. Bu orqanlara iş axtaran vətəndaş kimi müraciət edən məcburi köçkünlər xidmətdən istifadə etməkdə digər vətəndaşlarla müqayisədə üstün hüquqa malikdirlər. Belə ki, sosial müdafiəyə ehtiyacı olan digər əhali təbəqəsi kimi, məcburi köçkünlər üçün də idarə və müəssisələrdə kvota yerləri təyin olunur. Vətəndaşların daimi iş yerləri ilə təmin olunmasında onların hansı peşə və ixtisaslara malik olması müstəsna rol oynayır. Odur ki, məcburi köçkünlərin əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşələrə yiyələnməsi də hər zaman diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. İşaxtaran və işsiz vətəndaşların peşə hazırlığı, ixtisasının artırılması, yenidən hazırlığı aktiv məşğulluq tədbirlərinin ən önəmlisidir. Belə ki, bu vətəndaşlar əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə və ixtisası olmadığına görə işə düzəlmədə çətinlik çəkdikləri üçün yeni peşə əldə etmək və yaxud öz peşəsini (ixtisasını) dəyişməli olduqda, eləcə də işaxtaran əvvəlki peşə (ixtisas) üzrə işləmək qabiliyyətini itirdikdə Məşğulluq orqanları tərəfindən qısa müddətli, çevik tədris proqramları əsasında peşə hazırlığına, yenidən hazırlığa və ixtisasının artırılmasına cəlb edirlər. Bu zaman əmək bazarının real tələbləri nəzərə alınır. Bundan başqa, məcburi köçkün gənclərin peşəyönümünün düzgün istiqamətləndirilməsi məqsədilə məşğulluq xidmətləri tərəfindən məktəblərdə konfrans və seminarlar da keçirilir. Şagirdlərlə fikir mübadilələri aparılır, gələcəkdə hansı peşə seçimini edəcəkləri barədə sorğular təşkil olunur. Məcburi köçkün qadınlar arasında özünəməşğulluğun, qadın sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi istiqamətində, xalq tətbiqi sənətinin öyrədilməsi və tətbiqi sahəsində əməli yardımlar göstərilir. Bütün bu görülmə işlər son nəticədə qarşıya qoyulan məqsədlərə daha asan və səmərəli yollarla nail olmağa gətirib çıxarır.

2010-2019-cu illərdə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin şəhər, rayon Məşğulluq Mərkəzlərinə 56 min nəfər məcburi köçkün müraciət etmiş və müxtəlif məşğulluq tədbirləri ilə əhatə olunmuşdur (cədvəl 2.3.1).

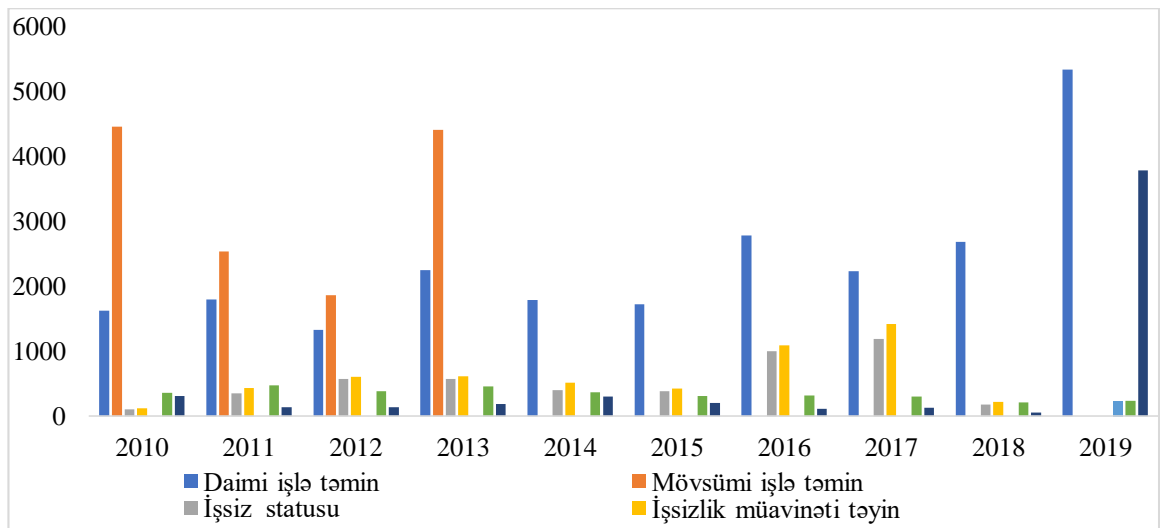
Cədvəl 2.3.1

Azərbaycanda məşğulluq xidmətləri tərəfindən işə düzəldilmiş və işsiz statusu verilmiş məcburi köçkünlər, 2010-2019-cu illər (nəfər)

Göstəricilər	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Cəmi
Daimi işlə təmin olunmuşdur	1625	1797	1325	2244	1787	1726	2778	2235	2686	5334	23537
Mövsümi işlə təmin olunmuşdur	4458	2532	1858	4404	-	-	-	-	-	-	13252
İşsiz statusu verilmişdir	104	352	570	570	403	383	1003	1186	182	-	4753
İşsizlik müavinəti təyin edilmişdir	123	430	605	615	513	422	1091	1418	219	-	5436
İşsizlikdən sığorta ödənişi təyin edilmişdir	-	-	-	-	-	-	-	-	-	238	238
Peşə təliminə göndərilmişdir	363	478	385	455	369	310	317	304	215	233	3429
İctimai işlərə cəlb olunmuşdur	312	140	139	185	298	203	114	128	56	3784	5359
Cəmi	6985	5729	4882	8473	3370	3044	5303	5271	3358	9589	56004

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Cədvəl 2.3.1-dən görüldüyü kimi, həmin dövrdə Məşğulluq Mərkəzlərinə müraciət edənlərdən 36789 nəfər (65,7 %) daimi və mövsümi işlə təmin edilmiş, 3429 nəfər (6,1%) peşə təliminə göndərilmiş, 2382 nəfərə (7,3%) işsiz statusu verilmiş, 4753 nəfər (8,5%) ictimai işlərə cəlb olunmuşdur. İşə düzəlmə sahəsində ən yüksək nəticələr 2013-cü ildə əldə olunmuşdur. Belə ki, həmin ildə 6648 nəfər (78,5%) daimi və mövsümi işlə təmin edilmişdir. Şəkil 2.3.1-də Azərbaycanda məşğulluq xidmətləri tərəfindən işə düzəldilmiş və işsiz statusu verilmiş məcburi köçkünlərin 2010-2019-cü illər üzrə dinamikası daha aydın təsvir olunmuşdur.

Şəkil 2.3.1. Azərbaycanda məşğulluq xidmətləri tərəfindən işə düzəldilmiş və işsiz statusu verilmiş məcburi köçkünlər (nəfər)

İşədüzəlmədə “Əmək Birjalari”nın da müəyyən rolu vardır. Belə ki, Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərində məzun və tələbələrin əmək bazarına səmərəli inteqrasiya olunması məqsədi ilə respublikanın 14 ali təhsil müəssisəsində “Karyerada ilk addım” devizi altında tədbirlər keçirilmişdir Bakı, Sumqayıt, Naxçıvan, Gəncə və Mingəçevir şəhərlərində fəaliyyət göstərən “Əmək Birjalari” tərəfindən 1786 nəfər işsiz vətəndaş, o cümlədən 826 nəfər qadın, 793 nəfər gənc, 34 nəfər qaçqın və məcburi köçkün, 11 nəfər əliliyi olan şəxs müvəqqəti xarakterli işlərlə təmin olunmuşdur [83].

İşğal altında olan rayonların (Ağdam, Füzuli, Şuşa, Laçın, Qubadlı, Zəngilan, Xocalı, Xocavənd, Cəbrayıl, Kəlbəcər) Məşğulluq Mərkəzləri (İARMM) bilavasitə məcburi köçkünlərlə işlədiyinə görə bu işdə xüsusi rol oynayır. 2007-2019-cu illər ərzində bu Məşğulluq Mərkəzlərinə 49525 nəfər müraciət etmişdir. Onların 15993 nəfəri və ya 32,3%-i işə düzəldilmiş, 3427 nəfəri və ya 6,9%-i peşə təliminə göndərilmiş, 3628 nəfərinə və ya 7,3%-nə işsiz statusu verilmiş, 4034 nəfərinə və ya 8,1%-nə işsizlik müavinəti təyin edilmiş, 1874 nəfəri və ya 3,8%-i ictimai işlərə cəlb olunmuşdur (cədvəl 2.3.2).

Cədvəl 2.3.2.

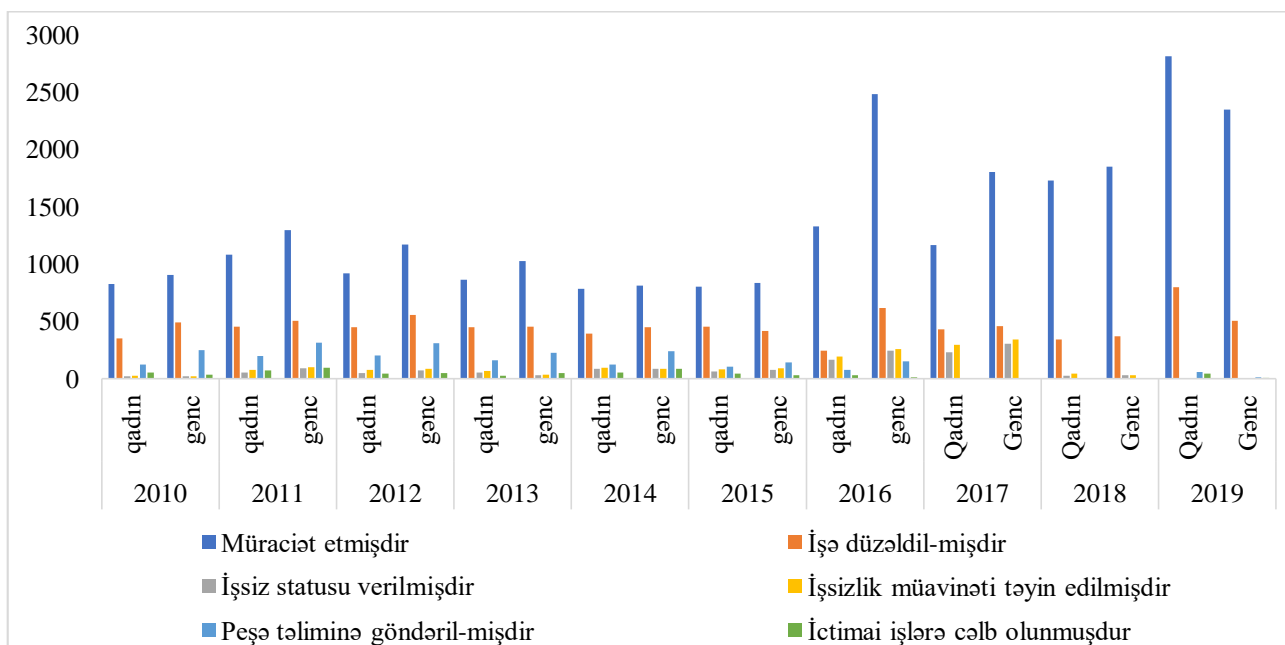
İşğal altında olan rayonların Məşğulluq Mərkəzlərində xidmət göstərilmiş məcburi köçkünlər (nəfər)

İllər		Müraciət etmişdir	İşə düzəldilmişdir	İşsiz statusu verilmişdir	İşsizlik müavinəti təyin edilmişdir	Peşə təliminə göndərilmişdir	İctimai işlərə cəlb olunmuşdur
2010	qadın	827	350	20	26	125	56
	gənc	905	493	22	24	251	36
2011	Cəmi	3041	1139	197	246	369	217
	qadın	1081	456	54	77	198	73
	gənc	1296	507	90	101	316	95
2012	Cəmi	2509	1220	193	255	384	200
	qadın	919	451	52	78	205	47
	gənc	1172	555	74	89	312	52
2013	Cəmi	2078	1078	215	249	312	175
	qadın	862	449	53	67	161	27
	gənc	1025	454	31	37	227	50
2014	Cəmi	1920	1051	315	349	299	237
	qadın	784	396	86	98	122	56
	gənc	815	448	89	89	242	85
2015	Cəmi	2032	1031	259	285	222	174
	qadın	803	455	65	80	104	45
	gənc	836	415	79	91	145	29
2016	Cəmi	6115	1331	632	711	202	120
	qadın	1327	243	167	193	76	31
	gənc	2481	618	246	258	151	11
2017	Cəmi	4267	1028	752	929		
	Qadın	1167	433	230	296		
	Gənc	1805	459	306	344		

2018	Cəmi	6786	1097	138	164		
	Qadın	1727	344	27	43		
	Gənc	1851	369	30	32		
2019	Cəmi	10640	2513			169	134
	Qadın	2812	797			60	47
	Gənc	2347	504			14	8

Mənbə: İARMM məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

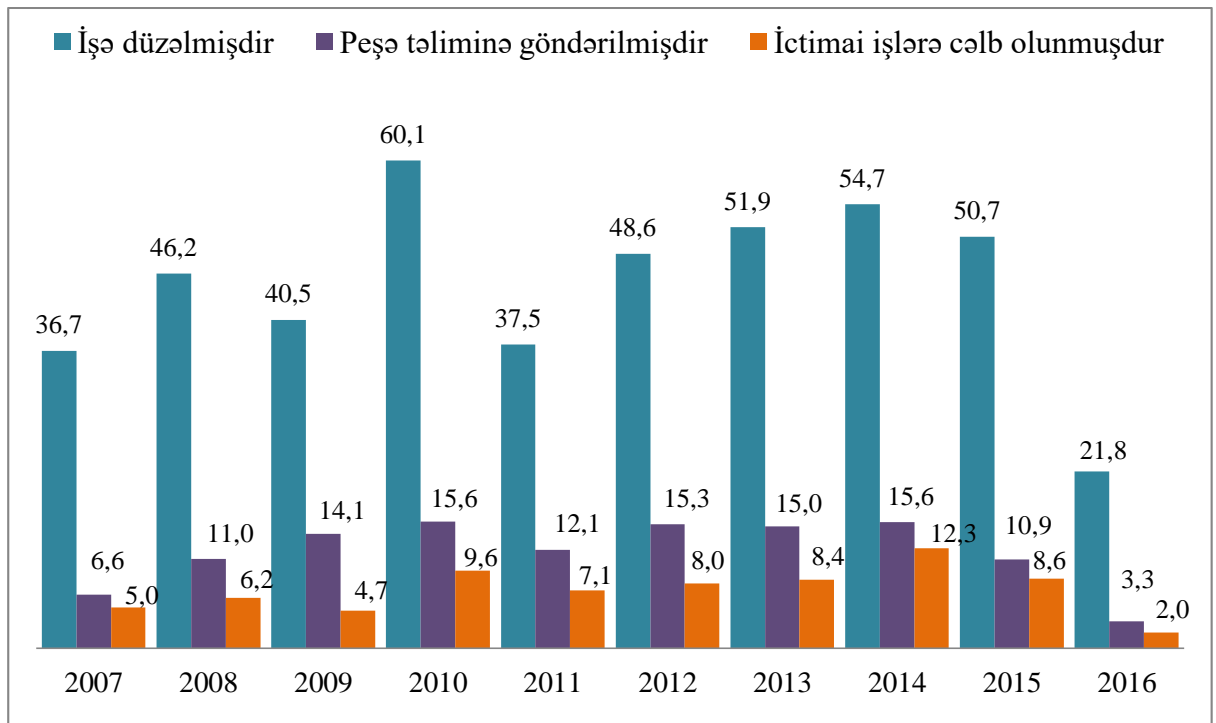
Şəkil 2.3.1-də işğal altında olan rayonların Məşğulluq Mərkəzlərində xidmət göstərilmiş məcburi köçkünlər 2010-2019-cü illər üzrə dinamikası daha aydın şəkildə verilmişdir.

Şəkil 2.3.2. İşğal altında olan rayonların Məşğulluq Mərkəzlərində xidmət göstərilmiş məcburi köçkünlər (nəfər).

Mənbə: İARMM məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

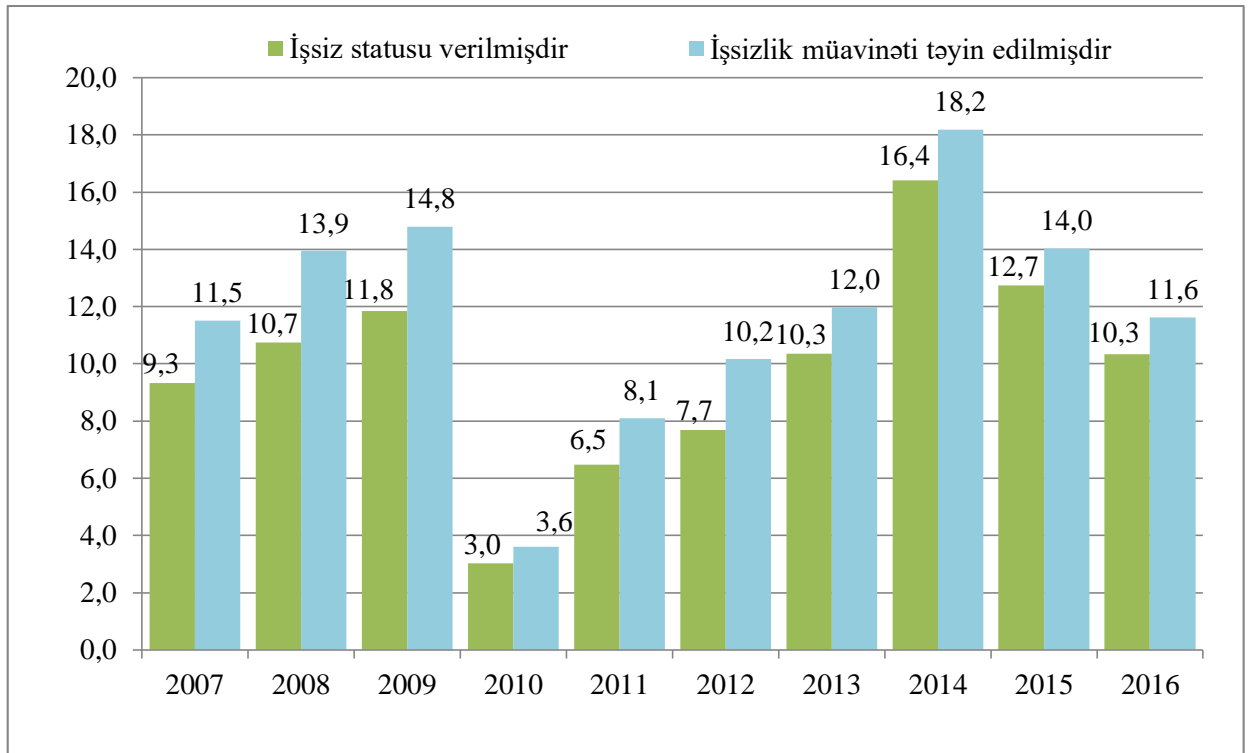
İşədüzəlmə və işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayan peşə təliminə cəlb olunma ilə bağlı fəaliyyətin nəticələri şəkil 2.3.3-də öz əksini tapmışdır.

Şəkil 2.3.3. İARMM-lərinə müraciət edənlərdən aktiv fəaliyyətə cəlb olunanların xüsusi çəkisi (%)

Mənbə: İARMM məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkildən görüldüyü kimi, 2007-2016-cı illər ərzində işğal altında olan rayonların Məşğulluq Mərkəzlərinə müraciət edən məcburi köçkünlərin işədüzəlməsində müsbət tendensiya müşahidə olunmuşdur (2016-cı il istisna olmaqla). İşə düzəldilənlərin xüsusi çəkisi 2010, 2013 və 2014-cü illərdə daha yüksək olmuşdur (müvafiq olaraq, 60,1%, 51,9% və 54,7%). 2016-cı ildə isə maliyyə böhranının təsiri ilə bu göstərici xeyli aşağı düşərək, cəmi 21,8% təşkil etmişdir. Maliyyə böhranının təsiri peşə təliminə cəlb olunmada daha çox müşahidə olunur. Belə ki, 2007-2015-ci illərdə peşə təliminə göndərilənlərin xüsusi çəkisi 6,6%-lə 15,6% arasında dəyişmişdisə, 2016-cı ildə cəmi 3,3% olmuşdur. Eyni tendensiya ictimai işlərə cəlb olunmada da özünü göstərmişdir. Aydın ki, passiv məşğulluq tədbirlərinə cəlb olunma səviyyəsi aktiv fəaliyyətə cəlb olunma səviyyəsi ilə tərs mütənəsiblik təşkil edir. Yəni biri artanda o biri azalır. İşsizlik statusunun və müavinətinin verilməsi kimi passiv məşğulluq tədbirləri ilə əhatə olunanların xüsusi çəkisində 2007-2009-cu illərdə artım meyli, 2010-cu ildə (aktiv fəaliyyətə cəlb olunmanın ən yüksək olduğu il) kəskin cürətdə azalma, 2011-2014-cü illərdə yenidən artım, sonrakı iki ildə azalma müşahidə olunmuşdur (şəkil 2.3.4).

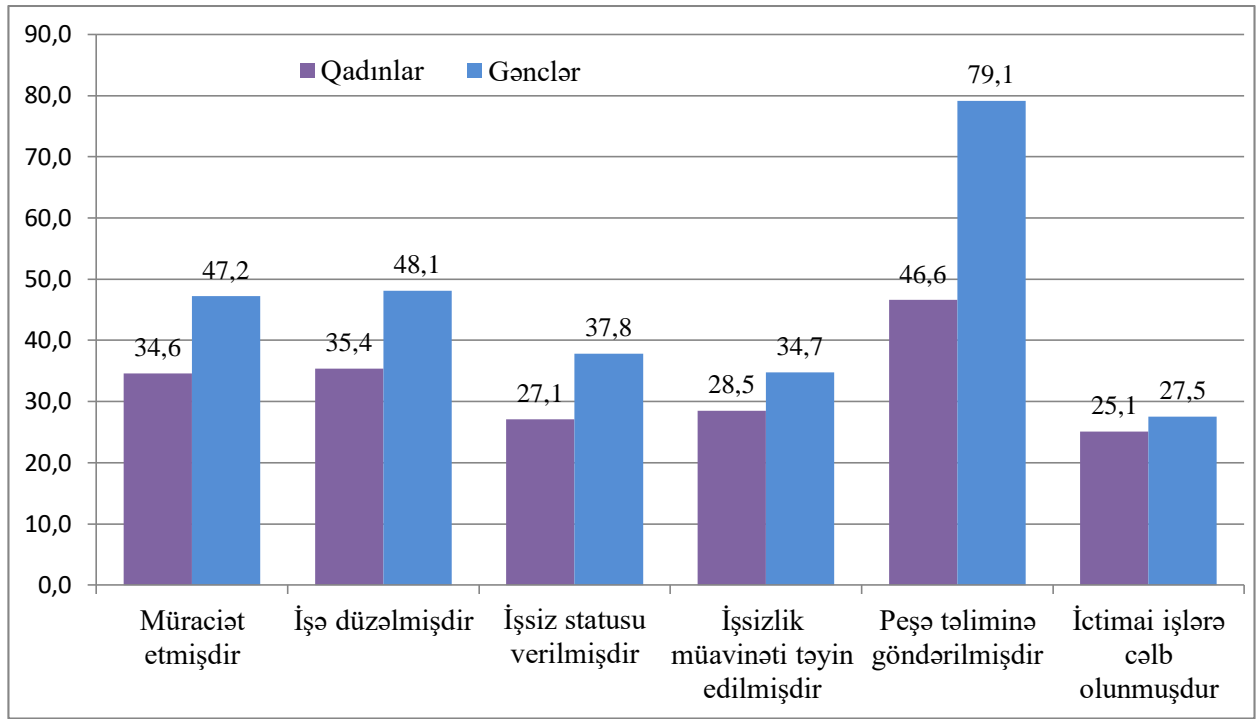

Şəkil 2.3.4. Məşğulluq Mərkəzlərinə müraciət edənlərdən işsizlik statusu və müavinəti alanların xüsusi çəkisi (%)

Mənbə: İARMM məlumatları

Məşğulluq Mərkəzlərində xidmət göstərilmiş məcburi köçkünlərin cins bölgüsündə kişilər əhəmiyyətli dərəcədə üstünlük təşkil edirlər. Belə ki, müraciət edənlərin 34,6%-i, işə düzəldilmişlərin 35,4%-i, peşə təliminə göndərilənlərin 46,6%-i, ictimai işlərə cəlb olunanların 25,1%-i, işsiz statusu alanların 27,1%-i, işsizlik müavinəti təyin olunanların 28,5%-i qadınlardır. Eyni zamanda, həm müraciət edənlər, həm hər hansı bir xidmət növündən yayarlananların tərkibində gənclərin xüsusi çəkisi yüksəkdir. Burada işə düzəldilənlər və peşə təliminə göndərilənlər xüsusi qeyd olunmalıdır (müvafiq olaraq müraciət edənlərin 47,2%-i və 79,1%-i) (şəkil 2.3.5).

Aztəminatlı ailələrin, o cümlədən də məcburi köçkünlərin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasında onların özünüməşğulluğunun reallaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Əhalinin özünüməşğulluğunun təmin olunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 7 aprel 2016-cı il tarixli Sərəncamı ilə əhalinin özünüməşğulluğuna kömək göstərilməsi üçün 6 milyon manat vəsait ayrılmışdır [9].

Şəkil 2.3.5. 2007-2016-cı illər ərzində İARMM-lərində xidmət göstərilmiş məcburi köçkünlərin tərkibində qadınların və gənclərin payı(%)

Mənbə: İARMM məlumatları

Bu, aztəminatlı ailələrin əmək qabiliyyətli üzvlərinin aktiv əmək bazarı tədbirlərinə cəlb olunmasına, onların özünüməşğulluğunun təmin olunmasına mühüm dəstəkdir. Sərəncama əsasən, 68 rayonun hər biri üzrə 20 ailə seçilməklə, onların hər birinə kiçik biznes təsərrüfatlarını qurmaq üçün 4 min manat məbləğində vəsait ayrılması işlərinin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. 10 aprel 2017-ci il tarixdə Nazirlər Kabinetinin ilin birinci rübünün yekunlarına həsr olunan iclasında prezident İlham Əliyev bildirmişdir ki, “özünüməşğulluq proqramı geniş vüsət almalıdır. Çünki hər bir ailənin, yəni, hələ yoxsulluq şəraitində yaşayan ailənin imkanı olmalıdır ki, öz ehtiyacını özü ödəsin və biz bu imkanı yaratmalıyıq”. Özünüməşğulluq proqramı çərçivəsində Respublika üzrə 1500 ev təsərrüfatının işsiz və işaxtaran üzvünün ailə biznesinin qurulması yolu ilə özünüməşğulluğu təmin olunacaqdır ki, bunların da 141-i və ya 9,4%-i Yuxarı Qarabağ və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonlarının payına düşür (cədvəl 2.5).

Cədvəl 2.3.3-dən göründüyü kimi, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 1614 və Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu üzrə isə 661 ev təsərrüfatları, bu iqtisadi rayonlar üzrə müvafiq olaraq 145,5 və 58,8 min ailə özünüməşğulluq proqramına cəlb edilmişdir.

Özünüməşğulluq proqramı iştirakçılarının şəhər, rayon üzrə say bölgüsü (2020-ci ilin əvvəlinə)

	Əhalinin sayı	Ailələrin sayı (min)	İşaxtaranlar	onlardan: işsiz statusu olanlar	cəlb ediləcək ev təsərrüfatlarının sayı
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	630794	145,5	15390	1705	1614
Cəbrayıl rayonu	80800	17,3	2565	304	301
Füzulir ayonu	133800	28,78	3270	29	324
Ağdam rayonu	204000	44,7	4707	667	430
Tərtər rayonu	104700	24,5	2935	532	291
Xocalı rayonu	28800	8,1	516	93	102
Şuşa rayonu	34594	8,9	495	46	46
Xocavənd rayonu	44100	13,2	902	34	120
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	256671	58,8	6303	1422	661
Kəlbəcər ayonu	93100	21,9	2615	875	223
Laçın rayonu	78565	18,1	2392	202	253
Qubadlı rayonu	41600	9,1	607	279	110
Zəngilan rayonu	43406	9,7	689	66	75

Mənbə: Cədvəl Dövlət Sttistika Komitəsinin və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Beləliklə, təhlillərin nəticəsi olaraq demək olar ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin şəhər, rayon Məşğulluq Mərkəzləri, o cümlədən işğal altında olan rayonların Məşğulluq Mərkəzləri tərəfindən məcburi köçkünlərin işə düzəlməsi və işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində fəaliyyətləri müsbət qiymətləndirilə bilər. Bununla yanaşı, bu sahədə fəaliyyətin daha da genişləndirilməsinə və yeni texnologiyalara əsaslanan daha səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsinə ehtiyac vardır.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılması və işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması məqsədi ilə beynəlxalq humanitar təşkilatların iştirakı ilə də bir sıra layihələr həyata keçirilmişdir.

9 noyabr 1999-cu il tarixində Azərbaycan Hökuməti və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (Dünya Bankı) arasında bağlanmış 3109-1 AZ Nöli Kredit Sazişinə əsasən 2001-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Məcburi Köçkünlərin Sosial İnkişaf Fondu (MKSİF) tərəfindən “Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi” həyata keçirilmişdir.

Bu Layihənin əsas məqsədi müxtəlif növ icma yönümlü mikrolayihələri və mikrokredit vasitələrinin paylanılmasını həyata keçirməklə Azərbaycan Respublikasında məskunlaşmış məcburi köçkünlərin həyat şəraitini yaxşılaşdırılması olmuşdur. Kredit vəsaiti aşağıdakı məqsədlərlə sərf olunmuşdur: 1) məcburi köçkünlərin yaşayış

şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə müxtəlif növ həyattəminedicilə infrastrukturaların bərpası; 2) yeni iş yerlərinin açılması və gəlir gətirən sahələrin inkişafı məqsədilə kiçik müəssisələrə güzəştli kreditlərin ayrılması və 3) məsləhətçi xidmətlərin göstərilməsi. Layihə uğurla başa çatdırılmış, ölkənin 26 rayonu və 4 şəhərini əhatə etməklə, 192 müxtəlif növ icma mikrolayihəsi həyata keçirilmiş, 1670 hüquqi və 10687 fiziki şəxsə kredit verilmişdir. Həyata keçirilmiş mikrolayihələrdən 170 min nəfər faydalanan olmuşdur ki, bunların 93%-ni məcburi köçkünlər təşkil etmişdir [100]. 2005-ci il noyabr ayında Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında “Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi”nin həyata keçirilməsi məqsədilə 4034-AZ №-li Kredit Sazişi imzalanmışdır. Bu layihə 2006-2008-ci illərdə MKSİF tərəfindən həyata keçirilmişdir. Dünya Bankı və Azərbaycan Hökumətinin birgə maliyyələşdirdiyi bu Layihə iki əsas komponentdən ibarət olmuşdur: 1) icma mikrolayihələri və 2) mikrokredit proqramı. Layihə çərçivəsində 168 müxtəlif növ icma mikrolayihəsi həyata keçirilmişdir və bu mikrolayihələrdən 110 minə yaxın adam faydalanmışdır ki, onların da 80%-i məcburi köçkünlər olmuşdur [100]. 15 may 2008-ci il tarixində Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında “Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsi üçün Əlavə Maliyyələşdirmə Layihəsi”ni həyata keçirilməsi məqsədilə 4395-AZ №-li Kredit Sazişi imzalanmışdır. 2009-2011-ci illərdə həyata keçirilmiş layihə çərçivəsində 50 min nəfərin faydalandığı, dəyəri 4,2 milyon manat olan 73 icma mikrolayihəsi icra edilmişdir [100]. Ümumilikdə, Dünya Bankı ilə bağlanan Kredit Sazişinə əsasən həyata keçirilən “Məcburi Köçkünlərin Yaşayış Şəraiti və Gəlir İmkanlarının Dəstəklənməsi” Layihəsi üzrə 2005-2015-ci illərdə 360 min nəfərin faydalandığı və dəyəri 34,2 milyon manat təşkil edən 593 müxtəlif növ mikrolayihə icra edilmişdir [103]. 2016-cı ildə Dünya Bankı ilə 78,5 milyon ABŞ dolları dəyərində yeni Saziş imzalanmışdır. Saziş məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması, gəlir imkanlarının dəstəklənməsi komponentlərini özündə əks etdirir. Bütün bu tədbirlərin nəticəsidir ki, məcburi köçkünlər arasında yoxsulluq həddi 75%-dən 12%-ə düşmüşdür ki, bu da respublika üzrə müvafiq göstəricidən (5%) 2,4 dəfə çoxdur [75].

Dövlət tərəfindən görülən işlər daha səmərəli nəticələr əldə olunmasına imkan

vermişdir. Beynəlxalq təşkilatlar isə əsasən mikrokreditlər şəklində olmuşdur ki, bu da məcburi köçkünlərin məşğulluğunun artırılmasında o qədər də böyük rol oynamamışdır. Odur ki, bu məsələdə beynəlxalq təşkilatların, yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının, ictimai birliklərin fəaliyyətinin genişləndirilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

Müasir dövrdə hüquqi dövlətin üzərinə düşən mühüm vəzifələrdən biri vətəndaş məmnunluğuna nail olmaqdır. Hər bir dövlət orqanı idarəetmə sistemini elə bir formada qurmağa çalışmalıdır ki, vətəndaş məmnunluğuna imkan yaradan peşəkar xidmət sistemi yaratsın. Hüquqi dövlət quruculuğu istiqamətində fəaliyyətə uyğun olaraq Azərbaycan idarəetmə sistemində aparılan islahatlar vətəndaş yönümlüdür və vətəndaşları daha çox məmnun edən yeni idarəetmə modellərinin tətbiqi daima diqqət mərkəzindədir. Bu modellər şəffaflığın artırılmasını, sərt qaydaların deyil, optimal menecment metodlarının tətbiqini, ictimai rəyi ön plana çıxarır. Vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin daha keyfiyyətli, rahat və innovasiyaların tətbiqi ilə həyata keçirilməsi və bu sahədə vətəndaş məmnunluğunun təmin olunması dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Bu baxımdan dövlət məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin vətəndaş məmnunluğu prizmasından qiymətləndirilməsi və bu məqsədlə qiymətləndirmə metodikasının işlənməsi zərurəti meydana çıxır. Bu qiymətləndirmədə məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən tələbata uyğun işçilərlə təmin olunma baxımından işəgötürənlərin məmnunluğu da nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, məşğulluq mərkəzlərinin işinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodikası iki prinsipə əsaslanır: 1) mərkəzlərin xidmətlərindən (işəüzəlmə, peşə hazırlığı, məsləhət və s.) istifadə etmək üçün müraciət edənlərin qiymətləndirməsi və 2) mərkəzlərə vakansiya təqdim etmiş işəgötürənlərin qiymətləndirilməsi. Qiymətləndirmələr müvafiq kontingent (mərkəzə müraciət edənlər və işəgötürənlər) arasında keçirilən sosioloji sorğular əsasında aparılır [136, s. 154-157].

Mərkəzə müraciət edənlər tərəfindən qiymətləndirmə aşağıdakı kimi aparılır:

$$Q^i = \frac{1}{m} \sum_{k=1}^m Q_k^i \quad , \quad (2.3.1)$$

burada Q^i – əhali tərəfindən i -ci mərkəzin işindən məmnuniyyətlik, m - rəyi soruşulanların sayı, Q_k^i - rəyi soruşulanların mərkəzin işindən məmnuniyyətliliklərini

ifadə edən bal (qiymət).

Mərkəzin işçi göndərdiyi işəgötürənlər tərəfindən qiymətləndirmə aşağıdakı kimi aparılır:

$$P^i = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n P_k^i, \quad (2.3.2)$$

burada P^i – işəgötürənlər tərəfindən i -ci mərkəzin işindən məmnuniyyətlik, n - rəyi soruşulan işəgötürənlərin sayı, P_k^i - rəyi soruşulanların mərkəzin işindən məmnuniyyətlərini ifadə edən bal (qiymət).

Fərz olunur ki, qiymətləndirmələr 0-la 5 arasında dəyişir (0- çox pis, 5- əla). Beləliklə, qəbul edəcəyik ki: $Q^i \in [0;5]$, $P^i \in [0;5]$.

Q^i və P^i qiymətləndirmələri əsasında i -ci Mərkəzin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi aşağıdakı kimi olar:

$$K^i = v_1 Q^i + v_2 P^i, \quad (2.3.3)$$

burada K^i – i -ci Mərkəzin fəaliyyətinin yekun qiymətləndirilməsi, v_1 və v_2 - yekun qiymətləndirmədə rəyi soruşulan müvafiq kontingentin (əhali və işəgötürən) qiymətləndirmə çəkisidir, belə ki, $v_1 + v_2 = 1$ və $v_1 = \frac{m}{m+n}$, $v_2 = \frac{n}{m+n}$.

Qəbul edilmiş məhdudiyət şərtlərinə əsasən: $K^i \in [0;5]$.

Məşğulluq xidməti orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinə təsir edən bir sıra amillərin mövcudluğuna baxmayaraq, belə subyektiv xarakterli qiymətləndirmə əhalinin fikrinin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, işğal altında olan rayonlardan məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən görülən işləri müsbət qiymətləndirmək olar. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, bu tədbirlərdə əsas diqqət onların mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və sağlamlıqlarının bərpasına yetirilir. Halbuki, onların sosial statusunun bərpası və işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün tibbi, sosial, psixoloji, peşəyönümü və məşğulluq üzrə kompleks xidmətlərin göstərməsi daha məqsədemüvafiq olar [63; s. 139].

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN İŞƏDÜZƏLMƏ İMKANLARININ YAXŞILAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Azərbaycanca məcburi köçkünlərin sosial statusunun gücləndirilməsi məsələləri (sosioloji sorğu əsasında)

Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması və məşğulluğun daha yüksək səviyyədə təmin olunması məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması və gələcək işlərin optimal planlaşdırılması üçün onların sosial statusunun müəyyənləşdirilməsi və işədüzəlmə üçün potensial imkanlarının öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Rəsmi statistik məlumatlar bu məsələlərlə bağlı tam təsəvvürün əldə olunmasına imkan vermir. Odur ki, alternativ məlumatların əldə edilməsi məqsədilə məcburi köçkünlər arasında sosioloji sorğuların keçirilməsi zərurəti yaranır. Müəllifin də iştirak etdiyi belə bir sorğu onların ən çox məskunlaşdığı regionlar olan Bakı və Sumqayıt şəhərləri, Yuxarı Qarabağ və Aran iqtisadi rayonlarında (Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Tərtər, Yevlax rayonları və Mingəçevir şəhəri) müvəqqəti məskunlaşmış 580 nəfər məcburi köçkün arasında keçirilmişdir. Sorğunun başlıca məqsədini məcburi köçkünlərin sosial statusunun və işədüzəlmə imkanlarının öyrənilməsi təşkil etmişdir. Bunun üçün sorğunun keçirilməsindən ötrü tərtib olunmuş anketə hər iki istiqaməti ehtiva edən suallar daxil edilmişdir (bax: əlavə 2): 1) sosial-demoqrafik xüsusiyyətlər (məskunlaşdığı yer, köçdüüyü yer, cinsi, yaşı, ailə vəziyyəti, ailə üzvləri, təhsili, ixtisası); 2) əmək fəaliyyəti (hazırkı əmək fəaliyyəti, məşğul olduğu müəssisənin mülkiyyət forması və iqtisadi fəaliyyət növü, məşğulluq forması, iş stajı, əməyin növü, işin ixtisasa uyğunluğu, işdən məmnunluq, iş yerində inkişaf üçün imkanların mövcudluğu, işi itirmək qorxusu, haqqı ödənilən işdə işləməyə yoxsa pensiya/müavinət almağa daha çox üstünlük verilməsi, əvvəl yaşadığınız yerdə məşğulluğu); 3) işsizlik (səbəbləri, işə düzəlmək istəyinin olub-olmaması, işə düzəlmək müraciət etmə və onun nəticəsi); 4) sosial-iqtisadi vəziyyət (ailənin mövcud maddi vəziyyəti, ümumi gəliri və onun formalaşma mənbəyi, gəlirin qanəedici olması

və qane etməmə səbəbləri, ailənin ən önəmli problemləri, sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün görülməli olan tədbirlərə və işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsindən sonra əvvəlki yaşayış yerinə qayıtmağa dair fikirlər); 5) işədüzəlmə imkanları (əmək fəaliyyətilə məşğul olmaq istədiyi sahə və əmək şəraiti, yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisası artırmaq istəyi və forması); 6) sahibkarlıq fəaliyyəti (sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq üçün hansı addımların atılması, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq üçün hansı tədbirlərin görülməsinin vacibliyinə dair təkliflər).

Sorgunun nəticələri SPSS-22 proqram paketi vasitəsilə riyazi-statistik üsullarla təhlil edilmişdir [146]. Tədqiqat obyektinin sosial statusunun tədqiqi sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri, əmək fəaliyyətini və sosial-iqtisadi vəziyyəti ehtiva edir. Sorguda iştirak edən məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik xüsusiyyətləri onların köçdüüyü və məskunlaşdığı yer, yaş-cins strukturu, ailə vəziyyəti, təhsili, ixtisası kimi parametrlərə görə öyrənilmişdir.

İlk olaraq respondentlərin məcburən tərk etdikləri rayonlar üzrə bölgüsünə baxaq (cədvəl 3.1.1).

Cədvəl 3.1.1.
Respondentlərin məcburən tərk etdikləri rayonlar üzrə bölgüsü

	Sayı (nəfər)	Xüsusi çəkisi (%)
Ağdam	116	20,0
Füzuli	92	15,9
Kəlbəcər	70	12,1
Laçın	66	11,4
Şuşa	63	10,9
Cəbrayıl	56	9,7
Qubadlı	37	6,4
Zəngilan	37	6,4
Xocavənd	31	5,3
Xocalı	12	2,1
Cəmi	580	100,0

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 3.1.1-dən göründüyü kimi, respondentlər arasında Ağdam və Kəlbəcərdən köçənlərin xüsusi çəkisi nisbətən yüksəkdir (müvafiq olaraq, 20,0% və 12,1%). Füzuli, Laçın və Şuşa məcburi köçkünlərinin xüsusi çəkisi nisbətən az (11,7%, 11,4% və 10,9%), digər rayonlardan olan məcburi köçkün respondentlərin xüsusi çəkisi daha az

olmuşdur (2,1%-lə 9,7% arasında). Belə bölgü məcburi köçkünlərinin köçdükləri rayonlar üzrə say bölgüsünə daha çox adekvatlıq təşkil edir (bax: şəkil 2.3.3).

Sorğuya cəlb olunan məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı şəhər və rayonlar üzrə bölgüsünün təhlili göstərir ki, onların ən çox məskunlaşdığı regionlar Bakı (30,0%) və Mingəçevir (20,7%) şəhərləri, ən az məskunlaşdığı regionlar Abşeron rayonu (2,4%) və Sumqayıt şəhəridir (2,1%) (cədvəl 3.1.2).

Cədvəl 3.1.2

Respondentlərin müvəqqəti məskunlaşdıqları rayonlar üzrə bölgüsü

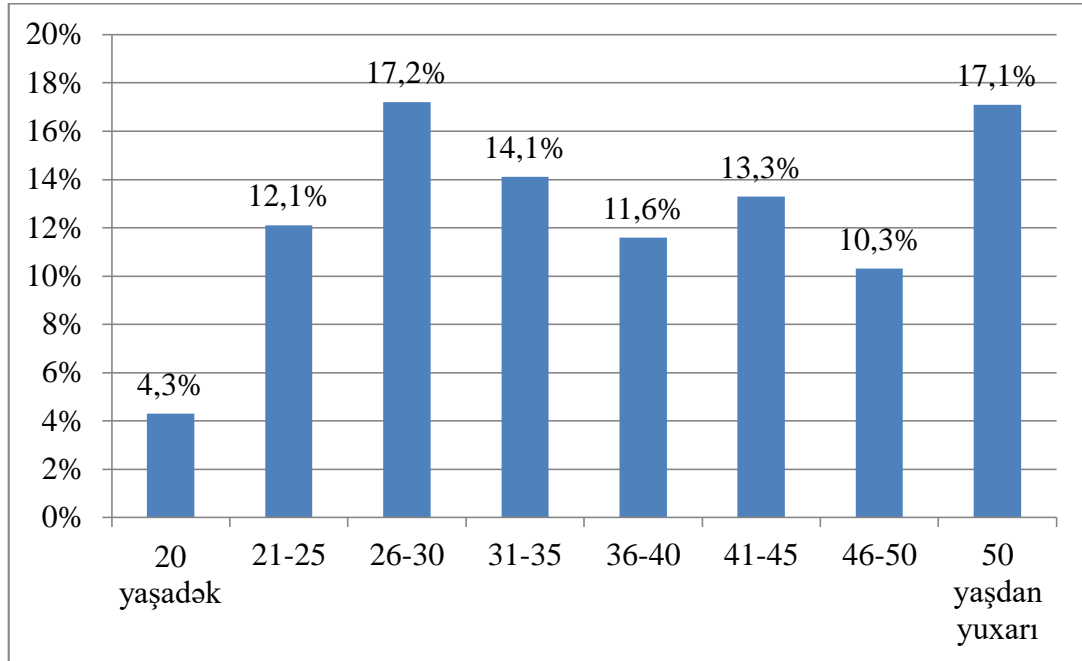
	Sayı (nəfər)	Xüsusi çəkisi (%)
Bakı	174	30,0
Mingəçevir	83	14,3
Ağdam	65	11,2
Ağcabədi	64	11,0
Bərdə	61	10,5
Tərtər	54	9,3
Yevlax	53	9,1
Abşeron	14	2,4
Sumqayıt	12	2,1
Cəmi	580	100,0

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşma yeri üzrə dislokasiyası belə olmuşdur: 1) Ağdamdan olanlar əsasən Ağdam (41,4%) və Mingəçevirdə (38,8%); 2) Füzulidən olanlar əsasən Bərdə (21,7%), Tərtər (23,9%) və Yevlaxda (33,7%); 3) Kəlbəcərdən olanlar əsasən Tərtərdə (45,7%) və Yevlaxda (20,0%); 4) Şuşadan, Xocalıdan, Cəbrayıldan, Laçından və Zəngilandan olanlar əsasən Bakıda (81,0%, 66,7%, 39,3%, 71,2% və 83,8%); 5) Qubadlıdan olanlar əsasən Ağcabədidə (75,7%); 6) Xocavənddən olanlar əsasən Ağdam, Bərdə və Yevlaxda (32,3%, 25,8% və 25,8%) məskunlaşmışlar (bax: əlavə 3).

Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin işlənməsi üçün onların cins-yaş strukturunun öyrənilməsi zəruridir. Sorğuda iştirak edən məcburi köçkünlərin gender üzrə bölgüsündə kişilər üstünlük təşkil etmişdir. Belə ki, onların 362 nəfəri və ya 62,4%-i kişilər, 218 nəfəri və ya 37,6%-i qadındır. Respondentlərin yaş strukturunda 26-30 və 50 və ondan yuxarı yaş qruplarında olanlar nisbətən üstünlük təşkil etmişdir (müvafiq olaraq, 17,2% və 17,1%). Eyni zamanda, 35 yaşadək gənclərin xüsusi çəkisi 47,7% təşkil etmişdir ki, bu

da işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması baxımından qənaətbəxşdir (şəkil 3.1.1).

Şəkil 3.1.1. Məcburi köçkün respondentlərin yaş strukturu

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Qeyd edək ki, sorğuya cəlb olunan məcburi köçkünlərin əvvəl yaşadığı yerə görə yaş qrupları üzrə bölgüsü fərqlidir. Belə ki: 1) Ağdamdan köçənlər arasında 26-30 və 31-35 (20,7% və 16,4%); 2) Cəbrayıldan köçənlər arasında 21-25 və 50-dən yuxarı (26,8% və 25,0%); 3) Füzulidən köçənlər arasında (25,0%); 4) Kəlbəcərdən köçənlər arasında 41-45 (22,9%); 5) Laçından köçənlər arasında 41-45 və 50-dən yuxarı (19,7% və 18,2%); 6) Qubadlıdan köçənlər arasında 26-30 (29,7%); 7) Şuşadan köçənlər arasında 26-30 (20,6%); 8) Xocalıdan köçənlər arasında 41-45 (33,3%); 9) Xocavənddən köçənlər arasında 31-35 (29,0%) və 10) Zəngilandan köçənlər arasında 26-30 (24,3%) yaş qrupları üstünlüyə malikdirlər (bax: əlavə 4).

Respondentlərin yaşa görə cins bölgüsündə bütün yaş qrupları üzrə kişilər üstünlük təşkil edir. Öz növbəsində 20 yaşdan kiçik, 21-25 və 31-35 yaş qruplarında qadınlarla müqayisədə kişilərin xüsusi çəkisi xeyli yüksəkdir (72%-dən yuxarı). 50 yaşdan yuxarı yaş qrupunda isə qadınların və kişilərin xüsusi çəkisi arasındakı fərq azdır – cəmi 5 f.v. (cədv. 3.1.3).

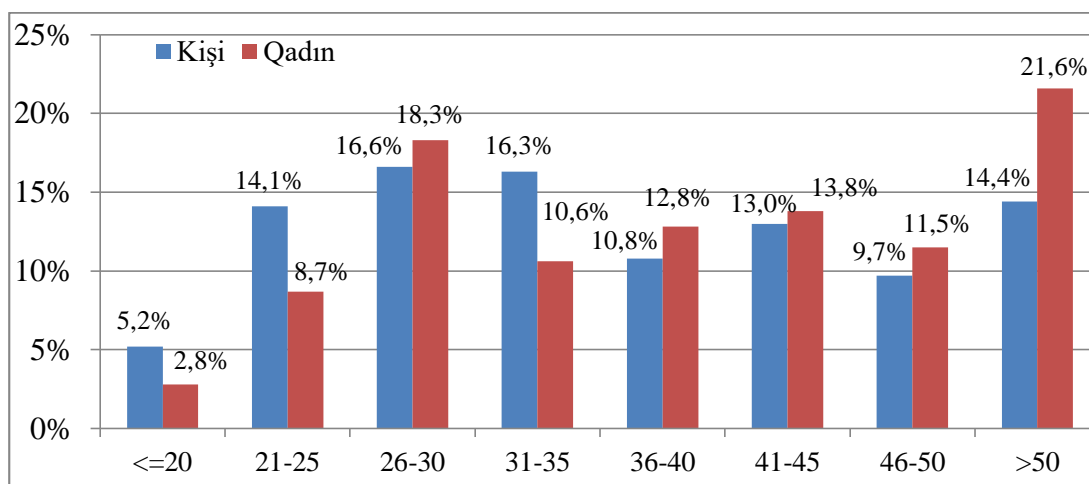
Cədvəl 3.1.3.

Məcburi köçkün respondentlərin yaş qrupları üzrə cins bölgüsü

Yaş qrupları		Cinsi		Cəmi
		Kişi	Qadın	
<=20	Say	19	6	25
	%	76,0%	24,0%	100,0%
21-25	Say	51	19	70
	%	72,9%	27,1%	100,0%
26-30	Say	60	40	100
	%	60,0%	40,0%	100,0%
31-35	Say	59	23	82
	%	72,0%	28,0%	100,0%
36-40	Say	39	28	67
	%	58,2%	41,8%	100,0%
41-45	Say	47	30	77
	%	61,0%	39,0%	100,0%
46-50	Say	35	25	60
	%	58,3%	41,7%	100,0%
>50	Say	52	47	99
	%	52,5%	47,5%	100,0%
Cəmi	Say	362	218	580
	%	62,4%	37,6%	100,0%

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Respondentlərin cinsə görə yaş bölgüsündə hər iki cins üzrə 20 yaşadək yeniyetmələr azlıq təşkil edir (kişilər – 5,2%, qadınlar 2,8%). Kişilər arasında 26-30 və 31-35 yaş qrupları (16,6% və 16,3%), qadınlar arasında isə 26-30 və 50-dən yuxarı yaş qrupları (18,3% və 21,6%) üstünlük təşkil edir (şək. 3.1.2).

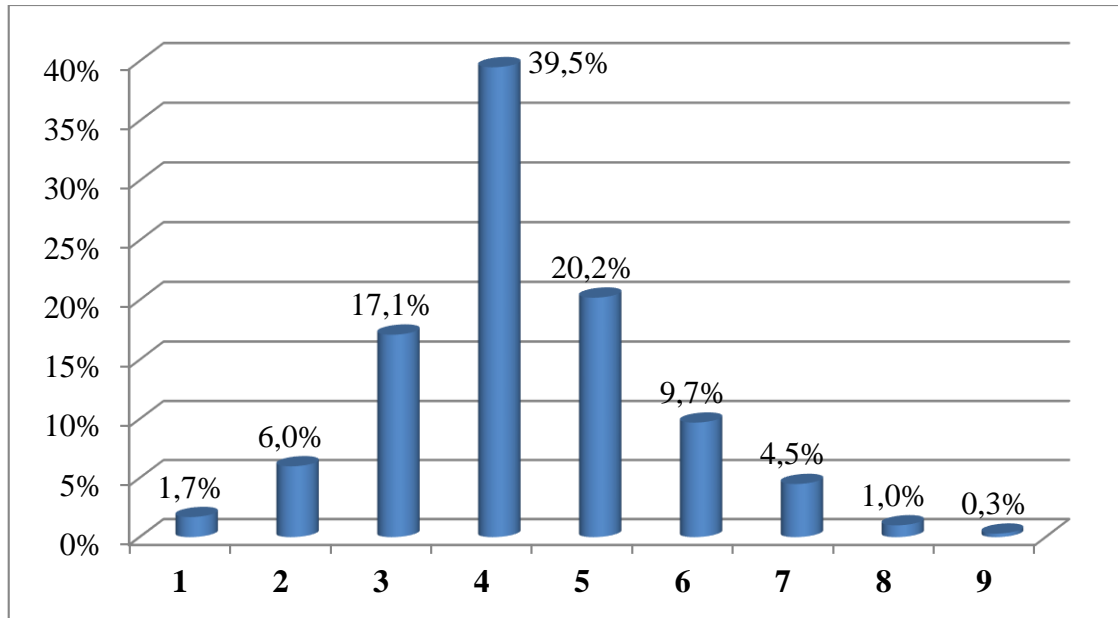
Şəkil 3.1.2. Məcburi köçkün respondentlərin yaşa görə cins strukturu (%-lə).

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sorğuya cəlb olunan məcburi köçkünlərin ailə vəziyyətinə görə bölgüsündə evli olanlar böyük əksəriyyət təşkil edir (69,5%). 24,3% subay, 5,8% dul və boşanmış, 0,3% qeyri-rəsmi ailəlidir.

Ailə üzvlərinin sayı və tərkibinin araşdırılması göstərir ki, məcburi köçkün

ailələrinin ümumi sayında 4 və 5 nəfərdən ibarət ailələrin xüsusi çəkisi daha yüksəkdir (şək. 3.1.3).

Şəkil 3.1.3. Məcburi köçkün ailələrin ailə üzvlərinin sayına görə bölgüsü.

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Şəkil 3.1.3-dən görüldüyü kimi, 4 nəfərdən ibarət ailələr 39,5%, 5 nəfərlik ailələr isə 20,2% təşkil edir. Narahat edici hal odur ki, böyük ailələrin (7 nəfərdən çox) xüsusi çəkisi çox aşağıdır – cəmi 5,8%. Tərkibində 1-2 nəfər olan kiçik ölçülü ailələr xüsusi çəkisi də nisbətən azlıq təşkil edir (7,7%).

Sosial-demoqrafik baxımdan əhəmiyyətli göstərici olan ailələrin orta ölçüsünü tapmaq üçün aşağıdakı formuldan istifadə etmək olar:

$$P_{orta} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N m_i * n_i \quad (3.1.1),$$

burada P_{orta} – ailələrin orta ölçüsü, N – ailələrin cəmi sayı, m_i – i -ci ailənin üzvlərinin sayı, n_i – m_i sayda üzvü olan ailələrin sayıdır.

Ailələrin orta ölçüsünün hesablanması aparıldığı cədvəl 3.1.4-dən görüldüyü kimi, məcburi köçkün ailələrin orta ölçüsü 4,3 nəfər təşkil etmişdir ki, bu da ölkə üzrə statistik göstəriciyə uyğundur (2009-cu il əhalinin siyahıyaalma məlumatlarına görə ölkə üzrə ailələrin orta ölçüsü 4,7 nəfər təşkil etmişdir).

Cədvəl 3.1.4**Məcburi köçkün ailələrin orta ölçüsünün hesablanması**

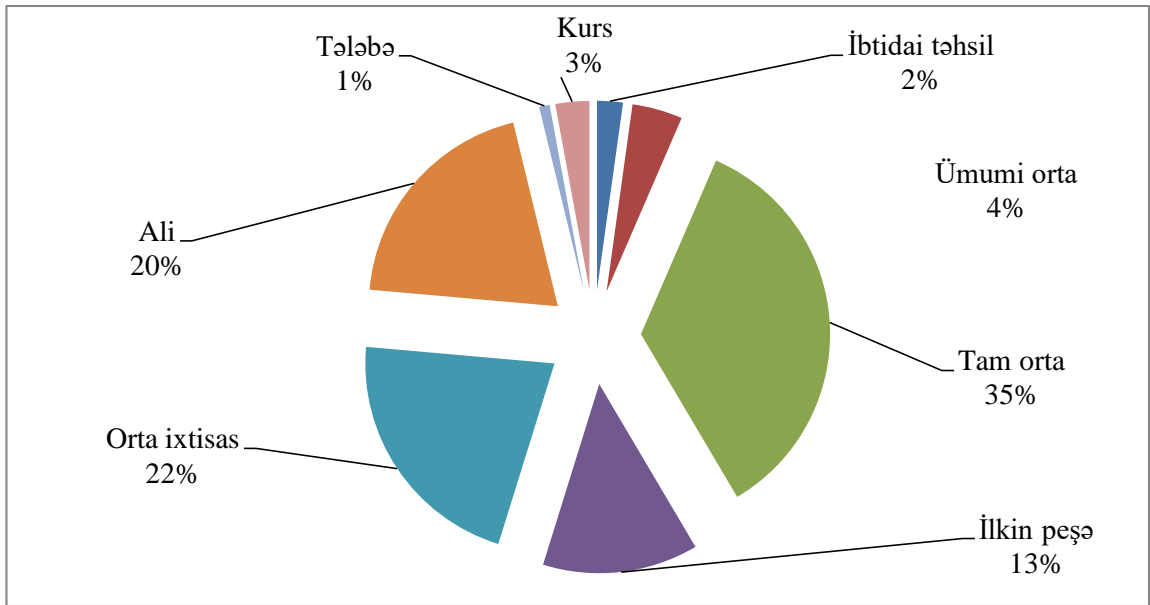
Ailə üzvlərinin sayı – m_i (nəfər)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Cəmi
Ailələrin sayı – n_i	10	35	99	229	117	56	26	6	2	580
$m_i * n_i$	10	70	297	916	585	336	182	48	18	2462
Ailələrin orta ölçüsü (nəfər)										4,3

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tərkibində 18 yaşınadək uşaqların mövcudluğuna görə təhlil göstərir ki, uşaqsız ailələr üstünlük təşkil edir (223 ailə və ya 38,4%). Uşaqlı ailələrdən nisbətən üstünlük təşkil edən iki uşaqlılardır (178 ailə və ya 30,7%). Bir uşaqlı ailələr 18,4% (107 ailə), üç uşaqlı ailələr 10,2% (59 ailə) təşkil edir. 4-dən çox uşaqlı ailələrin xüsusi çəkisi cəmi 2,3%-dir (13 ailə). Beləliklə, məcburi köçkün ailələrdə az uşaqlılıq meyli müşahidə olunur.

Müqayisə üçün qeyd etmək lazımdır ki, 2009-cu ilin siyahıyaalınma məlumatlarına görə Azərbaycanda ailələrin 60,2% 2-3 uşaqlı, 9,7% -ni isə 4 və çox uşaqlı ailələr təşkil etmişdir. Beləliklə, hazırda Azərbaycanda 2-3 uşaqlı ailələrin sayı artır və ailədə çoxuşaqlılıqdan orta uşaqlılığa keçid meyli müşahidə olunur [31].

Sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında onların təhsili və peşə-ixtisas səviyyəsi mühüm rol oynayır. Məcburi köçkünlüyün yaratdığı məhdudiyyətlər onların təhsil almaq imkanlarına təsir göstərir. Lakin buna baxmayaraq, onların böyük bir hissəsi ali və orta ixtisas təhsilinə malikdir (41,4%). İkinci yerdə tam orta təhsillilərdir – 35,0%. Respondentlərin 13,3%-i ilkin peşə təhsillidir. Ən aşağı xüsusi çəkiyə isə ibtidai təhsili (2,2%) və müxtəlif peşə kurslarını bitirənlər (2,9%) malikdir. Heç bir təhsili olmayanlar yoxdur, 1% isə tələbədir (şəkil 3.1.4).

Şəkil 3.1.4. Məcburi köçkünlərin təhsil səviyyəsinə görə bölgüsü.

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Məcburi köçkün respondentlərin cinsinə görə təhsil səviyyəsinin təhlili göstərir ki, kişilər arasında tam orta və ali (müvafiq olaraq, 37,8% və 23,2%), qadınlar arasında orta ixtisas və tam orta (müvafiq olaraq, 33,9% və 30,3%) təhsillilər üstünlük təşkil edir (cədvəl 3.1.5).

Cədvəl 3.1.5
Məcburi köçkünlərin cins üzrə təhsil səviyyəsinə görə bölgüsü

Cinsi		Təhsili							Cəmi	
		İbtidai	Ümumi orta	Tam orta	İlkin peşə	Orta ixtisas	Ali	Kurs		Tələbə
Kişi	Say	5	11	137	59	51	84	10	5	362
	%	1.4%	3.0%	37.8%	16.3%	14.1%	23.2%	2.8%	1.4%	100.0%
Qadın	Say	8	14	66	18	74	31	7	0	218
	%	3.7%	6.4%	30.3%	8.3%	33.9%	14.2%	3.2%	0.0%	100.0%
Cəmi	Say	13	25	203	77	125	115	17	5	580
	%	2.2%	4.3%	35.0%	13.3%	21.6%	19.8%	2.9%	0.9%	100.0%

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Respondentlərin təhsil səviyyəsi və yaş qrupları arasındakı əlaqənin təhlili göstərir ki, bütün yaş qrupları üzrə tam orta təhsillilər üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda, 20 yaşdan kiçik yaş qrupunda tələbələr, 21-25 yaş qrupunda ilkin peşə, 26-30, 31-35 və 41-45 yaş qruplarında ali, 36-40 yaş qrupunda ali və orta ixtisas, 50-dən yuxarı yaş qrupunda orta ixtisas təhsillilər nisbi üstünlüyə malikdirlər (bax: əlavə 5).

Təhsil səviyyəsinə görə yaş qruplarına nəzər saldıqda isə, ibtidai təhsillilər arasında 36-40, ümumi və tam orta təhsillilər arasında 26-30, ilkin peşə təhsillilər

arasında 46-50, orta ixtisas təhsillilər arasında 50-dən yuxarı, ali təhsillilər arasında 26-30 və 31-35, tələbələr arasında 20 yaşdan kiçik, müxtəlif kurslarda təhsil alanlar 21-35 arasında yaş qrupları üstünlüyə malikdir (bax: əlavə 6).

Məlumdur ki, əmək bazarında əhalinin işə düzəlməsində onların peşə-ixtisas səviyyəsi və peşəkar bacarıqları böyük rol oynayır. Cəmiyyətdə təbəqələşmə prosesinin getdiyi və aztəminatlı təbəqənin yarandığı yeni iqtisadi şəraitdə əmək bazarının tələblərinə uyğun peşə-ixtiasa malik olmanın sosial əhəmiyyəti gündəngünə artır. Eyni zamanda, son illərdə ölkədə müşahidə olunan iqtisadi inkişaf və yeni iş yerlərinin yaradılması işçi qüvvəsinin ixtisas səviyyəsi üzərinə yüksək tələblər qoyur. İşaxtaranların lazım gəldikdə yeni peşələrə yiyələnməsi üçün onların əvvəlki peşə, ixtisas və iş təcrübəsi, peşə meylləri, bacarıq və vərdişləri, eləcə də digər sosial-psixoloji faktorlar nəzərə alınmalıdır.

Bununla əlaqədar olaraq sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərə malik olduqları ixtisaslarla bağlı sual ünvanlanmışdır.

Tədqiqatın nəticələrinə görə məcburi köçkünlərin 66,7%-i müəyyən peşə-ixtiasa malikdir. Verilən cavablara görə respondentlərin peşə-ixtias tərkibinin təhlili göstərir ki, müxtəlif ixtiaslardan (cəmi 84 ixtias qeyd olunmuşdur) təhsil (13,4%), iqtisadiyyat və muhasibatlıq (9,8%), texniki xidmət, o cümlədən sürücü, çilingər, avtomobillərə texniki xidmət və s. (12,9%) sahələrə aid olan peşələr üzrə ixtias almış şəxslər üstünlük təşkil edir (cədvəl 3.1.6).

Cədvəl 3.1.6.
Məcburi köçkünlərin ixtiasına görə bölgüsü

İxtiaslar	Say	%
Təhsil	78	13,4
İqtisadiyyat və muhasibatlıq	57	9,8
Kənd təsərrüfatı	30	5,2
Səhiyyə	27	4,7
Mədəniyyət və incəsənət	26	4,5
Məişət xidməti	24	4,1
Texniki xidmət	75	12,9
İnformasiya texnologiyaları	21	3,6
Tikinti	7	1,2
Digər	42	7,2
İxtiasız	193	33,3
Total	580	100,0

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Respondentlərin müəyyən hissəsini kənd təsərrüfatı (5,2%), səhiyyə (4,7%), mədəniyyət və incəsənət (4,5%), məişət xidməti (4,1%), informasiya texnologiyaları (3,6%), tikinti (1,2%) və digərsahələr üzrə peşə və ixtisaslara yiyələnmiş şəxslər təşkil edir (ixtisasların tam siyahısı üçün bax: əlavə 7). Təəssüf doğuran haldır ki, onların üçdə bir hissəsinin (33,3%) heç bir ixtisası yoxdur ki, bunun da əsas səbəbi kimi məcburi köçkünlərin maddi-məişət şəraitinin uzun illər qeyri-qənaətbəxş olmasını göstərmək olar.

Sorğuda iştirak edənlərin cins-ixtisas strukturunun təhlili göstərir ki, sırf kişilərə məxsus ixtisaslarla yanaşı (hərbiçi, heyvandar, k/t işçisi, mühəndis, sürücü, müxtəlif texnikanın təmiri, tikinti işçisi, çilingər, dülgər, elektrik montyoru və s.) əmtəəşünas, geologiya mühəndisi, idarəetmə, otel və restoran xidməti, mühasibat uçotu və audit, musiqiçi, muzeyşünas və s. ixtisaslar 100% kişilərə məxsusdur (bax: əlavə 7). Bu da həmin ixtisasların səciyyəvi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir.

Bununla yanaşı kişilərin say baxımından üstünlük təşkil etdiyi ixtisaslara aqronom (66,7%), həkim (66,7%), iqtisadçı (90,9%), kompyuter mütəxəssisi (77,8%) daxildir.

Öz novbəsində qadınların psixofizioloji durumunun müəyyən peşələrə məxsus xüsusiyyətlərə uyğunluğu ilə əlaqədar olaraq bəzi ixtisaslar (dərzi, mama, kitabxanaçı, kosmetoloq, laborant, tibb bacısı, məktəbəqədər tərbiyəçi) üzrə onların xüsusi çəkisi 100% təşkil edir. Bəzi ixtisaslar üzrə isə qadınların xüsusi çəkisinin üstünlüyü müşahidə olunur. Belə ki, aşbaz (80,0%), mədəni maarif (80,0%), müəllim (65,2%), mühasib (63,6%), ticarətçi (66,7%) ixtisasları üzrə qadınlar əksəriyyət təşkil edirlər.

Bəzi ixtisaslar üzrə isə qadınların və kişilərin bərabər sayı müşahidə olunur. Misal olaraq, bərbər, hüquqşünas, toxucu, zootexnik ixtisaslarını göstərmək olar.

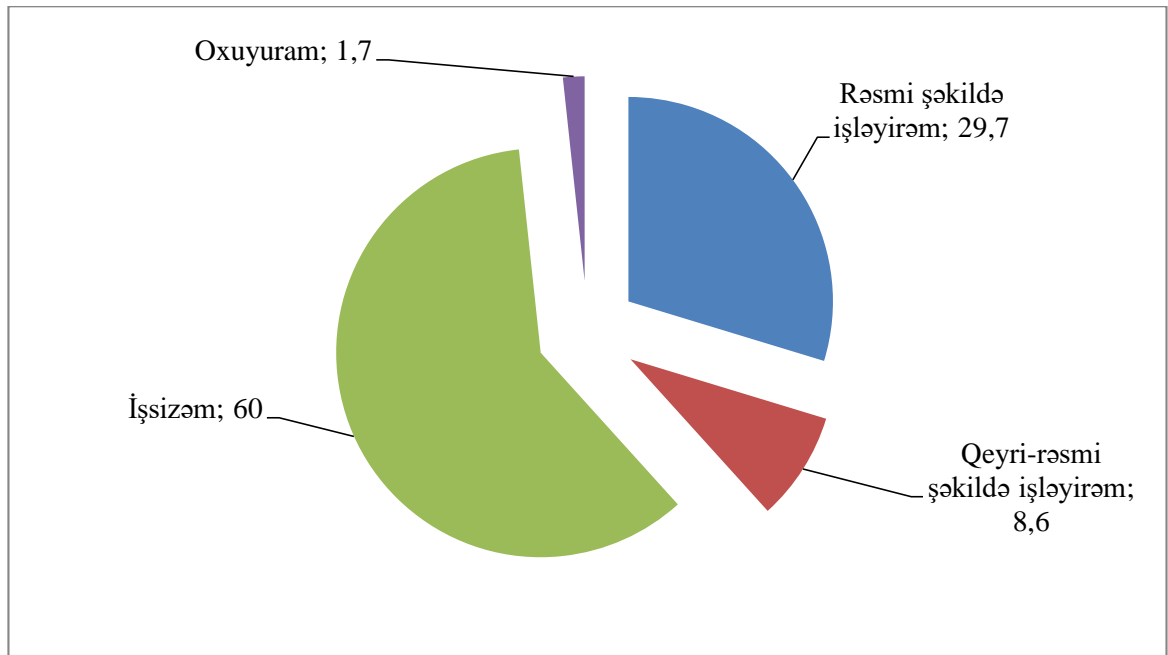
Göründüyü kimi, məcburi köçkünlərin peşə-ixtisas səviyyəsi müasir əmək bazarının tələblərinə lazımi qədər cavab vermir. Belə ki, yeni iqtisadi şəraitdə əmək bazarında yeni, müasir ixtisaslara və peşələrə tələbat artmışdır. Bunlardan yeni texnika və texnologiyalarla, o cümlədən kompyuter texnikası ilə işləməyi bacaran, habelə turizm, ictimai iaşə, müxtəlif xidmət sahələri üçün mütəxəssisləri göstərmək olar.

Tədqiqatda məcburi köçkünlərin mövcud məşğulluq və işsizlik vəziyyətinin

öyrənilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

Məşğulluğa dair məlumatlar bir neçə aspektdə: 1) hazırki əmək fəaliyyəti; 2) məşğul olduğu iqtisadi fəaliyyət növü; 3) məşğulluq forması; 4) iş stajının müddəti; 5) hal-hazırki işindən məmnunluq; 6) əvvəlki məşğulluq statusu; 7) məşğulluğun gender və yaş strukturu; 8) məşğulluğun təhsil səviyyəsi ilə əlaqəsi; 9) iş axtarma yolları və s. üzrə təhlil olunmuşdur.

Məcburi köçkünlərin mövcud məşğulluq vəziyyəti və işsizliyi ilə bağlı təhlil göstərir ki, onların içərisində işsizlər üstünlük təşkil edir (60,0%). Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlar cəmi 38,3%, o cümlədən rəsmi şəkildə işləyənlər 29,7%, qeyri-rəsmi şəkildə işləyənlər (8,6%) təşkil edir. 1,9% hal-hazırda təhsil alanlardır (şəkil 3.1.5).

Şəkil 3.1.5. Məcburi köçkünlərin hazırki əmək fəaliyyətinə görə bölgüsü (%).

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İşləyənlərin böyük hissəsi (65,8%), o cümlədən rəsmi şəkildə işləyənlərin 84,9%-i dövlət sektorunda çalışır. Yerdə qalanlar isə özəl sektorda (9,3%) muzzdlu işçi kimi çalışdığını, sahibkarlıqla (2,3%) və ya fiziki şəxs qismində fərdi əməklə (3,5%) məşğul olduğunu qeyd etmişdir. Qeyri-rəsmi şəkildə işləyənlərin hamısı fərdi şəkildə (əsasən günəməz və ya mövsümi fəhlə) fəaliyyət göstərir. Göründüyü kimi, az da olsa sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan məcburi köçkünlər vardır.

Məşğulluğun gender strukturuna baxsaq görərik ki, kişilərin 44,8%-i, qadınların

30,7%-i əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur. Başqa sözlə, qadınlar arasında məşğulluq səviyyəsi kişilərə nisbətən xeyli aşağıdır. Bunun səbəbini məcburi köçkünlüyün ağır yükü ilə yanaşı həm də xalqımızın tarixində, mentalitetində və ənənələrində axtarmaq lazımdır. Belə ki, qadınların əksəriyyəti ev işi və ailə-uşaq problemləri ilə məşğul olaraq öz təhsillərinə və məşğulluqlarına diqqət yetirməmişlər.

Məşğulluğun yaş strukturunun təhlili adətən dörd yaş qrupu üzrə aparmaq məqsədüyükün hesab edilir. Birinci qrup 15-24 yaşda olan əhalidir ki, bu yaşda insanların mənəvi və mədəni tələbatının formalaşması baş verir və onlar müəyyən ixtisas səviyyəsinə nail olurlar.

İkinci qrup 26-50 yaşlı əhalidir. Yüksək əmək fəallığı ilə xarakterizə olunan bu əhali qrupu bir qayda olaraq, artıq əldə edilmiş təhsil səviyyəsi və əmək fəaliyyətində müəyyən ixtisas yönümü olan insanlardır, yəni formalaşmış işçilərdir ki, onların arasında ən yüksək məşğulluq səviyyəsi müşahidə olunur.

Üçüncü qrup 50 yaşdan yuxarı əhali qrupudur ki, bu qrupun əmək fəallığı onların səhhətindən, təhsil səviyyəsindən və ixtisasından asılı olur. Belə ki, bu qrup əhali əmək fəallığının bir qədər azalması ilə xarakterizə olunur, lakin pensiya qabağı yaş həddi olduğuna görə onların arasında məşğulluq səviyyəsi yüksək olur.

İqtisadi nöqteyi-nəzərdən 26-50 yaş qrupu daha üstün sayılır. Bu yaş qrupundan olan məcburi köçkünlərin cəmi 28,8%-i əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur. Halbuki, 50 yaşdan yuxarı işləyənlərin xüsusi çəkisi 36,3% təşkil edir. 21-25 yaş qrupunda əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların xüsusi çəkisi 22,8%-dir. Ən yüksək məşğulluq səviyyəsi 31-35 yaş qrupunda müşahidə olunur – 57,3% (cədvəl 3.1.7).

Cədvəl 3.1.7

Məcburi köçkünlərin hazırki əmək fəaliyyətinin yaş strukturu

Yaş qrupları		Hazırki fəaliyyətiniz				Cəmi
		Rəsmi şəkildə işləyirəm	Qeyri-rəsmi şəkildə işləyirəm	İşsizəm	Oxuyuram	
<=20	Say	1	2	15	7	25
	%	4,0%	8,0%	60,0%	28,0%	100,0%
21-25	Say	8	8	52	2	70
	%	11,4%	11,4%	74,3%	2,9%	100,0%
26-30	Say	28	8	63	1	100
	%	28,0%	8,0%	63,0%	1,0%	100,0%
31-35	Say	32	15	35	0	82
	%	39,0%	18,3%	42,7%	0,0%	100,0%
36-40	Say	17	5	45	0	67
	%	25,4%	7,5%	67,2%	0,0%	100,0%

41-45	Say	29	6	42	0	77
	%	37,7%	7,8%	54,5%	0,0%	100,0%
46-50	Say	24	3	33	0	60
	%	40,0%	5,0%	55,0%	0,0%	100,0%
>50	Say	33	3	63	0	99
	%	33,3%	3,0%	62,7%	0,0%	100,0%
Cəmi	Say	172	50	347	11	580
	%	29,7%	8,6%	59,8%	1,9%	100,0%

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təhsil səviyyəsi ilə əlaqəsinin təhlili göstərir ki, ən yüksək məşğulluq səviyyəsi ali təhsillilərə məxsusdur (70,4%). Onu qeyd etmək lazımdır ki, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan ali təhsillilərin hamısı rəsmi şəkildə işləyirlər. Ən aşağı məşğulluq səviyyəsinə malik olanlar ümumi və tam orta təhsillilərdir – müvafiq olaraq, 20,0% və 25,1%. Maraqlıdır ki, ibtidai təhsillilərin və müxtəlif kursları bitirənlərin məşğulluq səviyyəsi nisbətən yüksəkdir – müvafiq olaraq: 38,5% və 29,4%. İlk peşə və orta ixtisas məktəblərini bitirənlər təxminən bərabər məşğulluq səviyyəsinə malikdirlər - müvafiq olaraq: 36,4% və 36,8%. İşsizlərin təhsil səviyyəsinə görə tərkibinə nəzər salsaq görərik ki, tam orta və orta ixtisas təhsillilər ən yüksək işsizlik səviyyəsinə malikdirlər (müvafiq olaraq: 43,1% və 22,4%) (cədvəl 3.1.8).

Cədvəl 3.1.8.

Məcburi köçkünlərin hazırki əmək fəaliyyəti ilə təhsil səviyyəsi arasında əlaqə

Təhsil səviyyəsi		Hazırki əmək fəaliyyəti				Cəmi
		Rəsmi şəkildə işləyirəm	Qeyri-rəsmi şəkildə işləyirəm	İşsizəm	Oxuyuram	
İbtidai	Say	2	3	8	0	13
	%	15,4%	23,1%	61,5%	0,0%	100,0%
Ümumi orta	Say	1	4	20	0	25
	%	4,0%	16,0%	80,0%	0,0%	100,0%
Tam orta	Say	29	22	150	2	203
	%	14,3%	10,8%	73,9%	1,0%	100,0%
İlkin peşə	Say	14	14	49	0	77
	%	18,2%	18,2%	63,6%	0,0%	100,0%
Orta ixtisas	Say	42	4	78	1	125
	%	33,6%	3,2%	62,4%	0,8%	100,0%
Ali	Say	81	0	31	3	115
	%	70,4%	0,0%	27,0%	2,6%	100,0%
Tələbə	Say	0	1	0	4	5
	%	0,0%	20,0%	0,0%	80,0%	100,0%
Kurs	Say	3	2	12	0	17
	%	17,6%	11,8%	70,6%	0,0%	100,0%
Cəmi	Say	172	50	348	10	580
	%	29,7%	8,6%	60,0%	1,7%	100,0%

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İşsizlərin ixtisasları üzrə bölgüsü göstərir ki, onların xeyli hissəsi (40,5%) heç bir peşə və ixtisasa malik olmayanlardır. Eyni zamanda, ixtisasları müasir əmək bazarının

tələblərinə cavab vermədiyinə görə özünə iş tapa bilməyənlərdən texniki xidmət (14,7%), təhsil (9,8%), iqtisadiyyat və muhasibatlıq (7,2%) və s. sahələr üzrə ixtisaslaşmış respondentlər vardır (bütün işsizlərin 59,5%-i).

İşsizlərin içərisində iki ixtisasa malik olanlara da rast gəlinir. Əlavə ixtisas kimi sürücü, kompyuter operatoru, çilingər, traktorçu kimi peşələri qeyd etmək olar.

İşləyən məcburi köçkünlərin məşğul olduqları iqtisadi fəaliyyət növü üzrə bölgüsü də maraqlıdır. Sorğu göstərmişdir ki, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların tərkibində təhsil, mədəniyyət, incəsənət, elm, dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanlarında çalışanlar üstünlük təşkil edir – cəmi 46,9% (cədvəl 3.1.9).

Cədvəl 3.1.9

Məcburi köçkünlərin məşğul olduqları iqtisadi fəaliyyət növü üzrə bölgüsü

	Say	%
Kənd və meşə təsərrüfatı	18	8,1
Tikinti	18	8,1
Nəqliyyat və rabitə	12	5,4
Ticarət və ictimai iaşə	21	9,5
Mənzil-kommunal təsərrüfatı	13	5,9
Səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial müdafiə	14	6,3
Təhsil, mədəniyyət, incəsənət və elm	54	24,4
Dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanları	50	22,5
Başqa	22	9,9
Cəmi	222	100,0

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 3.1.9-dan göründüyü kimi, ticarət və ictimai iaşə sahəsində çalışanlar 9,5%, kənd və meşə təsərrüfatı, habelə tikinti sahəsində çalışanlar 16,2%, nəqliyyat, rabitə və mənzil-kommunal təsərrüfatında çalışanlar 11,3%, səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial müdafiə sahəsində çalışanlar 6,3% olmuşdur.

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərin müəyyən iş stajına malik olub-olmaması maraqlıdır. Təhlil göstərir ki, məcburi köçkünlərin yalnız 31,2%-i müəyyən iş stajına malikdir ki, bunlardan da 5 ilədək stajı olanlar nisbətən böyük xüsusi çəkiyə (11,6%), 25 ilədək stajı olanlar ən kiçik xüsusi çəkiyə (2,1%) malikdir. 10 ilədək və 30 ildən yuxarıstajına malik olanlar hərəsi 3,4%, 15 ilədək və 25 ilədək stajı olanlar müvafiq olaraq, 4,0% və 4,3% təşkil edirlər.

Təhlil göstərir ki, məcburi köçkünlərin 68,8%-nin isə ümumiyyətlə iş stajı yoxdur.

İşsizlərin iş stajına görə təhlili göstərir ki, onların 92,2%-i heç bir iş stajına malik deyillər. Yalnız 7,8%-in müəyyən iş stajı var (onların içərisində 5 ilədək stajı olanlar 2,9% olmaqla nisbətən üstünlük təşkil edirlər). Məhz bu kateqoriyadan olan şəxslərin həm öz ixtisası üzrə işə düzəlməsi, həm də sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olması onların məşğulluq probleminin həllinə imkan verir. Bunu nəzərə alaraq, onlardan heç olmasa bir qisminin əvvəlki əmək fəaliyyətini davam etdirməsi üçün yerli icra hakimiyyəti və məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı.

Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların əməyin növünə görə təhlili göstərmişdir ki, fiziki əməklə məşğul olanlar zehni əməklə məşğul olanlara nisbətən cüzi üstünlüyə malikdirlər (müvafiq olaraq, 50,9% və 49,1%).

İşləyənlərin 69,7%-i daimi, 14,2%-i günəməzd, 13,8%-i müvəqqəti, 2,3%-i mövsümi formada çalışdıqlarını qeyd etmişlər.

Əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanların işinin ixtisasına uyğun olub-olmaması da maraq doğuran məsələdir. Sorğunun nəticələri göstərir ki, işləyənlərin 58,9%-nin işi ixtisasına bu və ya digər dərəcədə uyğundur, o cümlədən tam uyğundur – 27,5%, uyğundur -19,1%, nisbətən uyğundur – 12,3%. 25,8% respondent hesab edir ki, işi ixtisasına uyğun deyil. 15,3%-in ixtisası yoxdur, odur ki, uyğunluqdan söhbət gedə bilməz.

İşləyənlərin 53,1%-i işindən tam, 7,8%-i qismən məmnundur. 10,3% respondent işindən məmnun deyil. İşindən məmnun olmama səbəbləri kimi əsasən əməkhaqqının aşağı səviyyəsi (61,6%) göstərilmişdir. Bundan başqa, əlverişsiz iş rejimi (1,6%), maddi vəziyyətimin yaxşılaşdırılması perspektivinin olmaması (10,7%), iş yerinin evdən uzaq olması (5,4%), işin maraqsız olması (1,8%), işin daimi olmaması (1,8%) və ixtisasa uyğun olmaması (0,5%) kimi məmnun olmama səbəbləri də qeyd olunmuşdur.

İş yerində inkişaf üçün imkanların mövcudluğu ilə bağlı suala respondentlərin 47,9%-i “xeyr”, 15,4%-i “bilmirəm” cavabını vermişdir. Əslində “bilmirəm” deyənlərin də inkişaf üçün imkanları mövcud deyil. Yalnız 36,7% inkişaf üçün imkanların mövcud olduğunu bildirmişlər. Sonuncuların mütləq əksəriyyəti (95,0%)

dövlət sektorunda çalışanlardır. Respondentlərin yarıdan çoxu (57,7%) işini itirmək qorxusu olduğunu qeyd etmişdir.

Məcburi köçkün əhalinin əksəriyyəti pensiya və ya müavinət almaqdansa haqqı ödənilən işdə işləməyə daha çox üstünlük verirlər. Bunu sorğudakı müvafiq suala verilən cavablar sübut edir. Belə ki, respondentlərin 73,3%-i haqqı ödənilən işdə işləməyə üstünlük verirlər. Yalnız 4,3% pensiya və ya müavinət almağı üstün tuturlar.

Tədqiqatda məcburi köçkünlərin sosial-iqtisadi vəziyyəti də öyrənilmişdir. Təhlil göstərir ki, ailənin mövcud maddi vəziyyətini respondentlərin 35,3%-i orta, 33,1%-i kasıb, 28,4%-i yoxsul kimi qiymətləndirmişdir. Yalnız 3,1% respondent maddi vəziyyətin yaxşı olduğunu qeyd etmişdir. Respondentlərin 85,3%-ini ailə gəlirləri qane etmir. Qane etməmə səbəblərindən ən çox qida məhsulları almağa pul çatmamasını (27,2%), yalnız qida məhsullarını almağa pul çatmasını (29,5%), məişət əşyaları almağın çətin olduğunu (21,6%) və s. göstərmək olar (cədvəl 3.1.10).

Cədvəl 3.1.10
Məcburi köçkünlərin ailə gəlirlərinin qane etməməsi səbəbləri

	Say	%
Qida məhsulları almağa pul çatmır	158	27.2
Yalnız qida məhsullarını almağa pul çatır	171	29.5
Məişət əşyaları almaq çətindir	125	21.6
Bahalı əşyaları almaq çətindir	20	3.4
İstirahətimizə pul çatmır	21	3.6
Total	495	85.3
Cavab yoxdur	85	14.7
Cəmi	580	100.0

Mənbə: müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Tədqiqatda məcburi köçkünlərin əvvəllər yaşadıkları yerdə məşğulluq vəziyyəti də öyrənilmişdir. Bu, onların sosial statusunun bərpasında nəzərə alınmalı olan mühüm amildir. Respondentlərin əksər hissəsi (71,4%) uşaq, şagird, əsgər, tələbə olmuş və ya heç doğulmamışdı. Əvvəllər yaşadıkları yerdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmuşlar 23,4% təşkil etmişdir. Onların 60,3%-i hazırda işsizdir.

Beləliklə, məcburi köçkünlər arasında aparılmış sosioloji sorğu onların sosial statusunun müəyyənləşdirilməsinə imkan vermişdir. Düzdür, sosioloji sorğunu daha geniş həcmdə keçirmək və tədqiqat aparmaq imkanlarımız COVID-19 pandemiyası ilə bağlı nisbətən məhdudlaşmışdır. Təəssüf ki, 2020-ci il ərzində məcburi köçkünlərin

məskünləşdiyi şəhərciklərdə və ərazilərdə aparmaq istədiyimiz müşahidələri tam olaraq reallaşdırma bilmədik. Bu amillər baxımından, aparılan sorğunun daha optimal keçirilməsi imkanları yüksək olmamışdır. Bununla belə, hesab edirik ki, həyata keçirilən sorğu məcburi köçkünlərin sosial statusunun gücləndirilməsi məsələlərində müəllif yanaşmasının formalaşmasına və mövcud problemlərin mümkün həlli yolları üzrə təklif və tövsiyələrin hazırlanmasına nisbətən imkan vermişdir və bunlar tədqiqatın nəticə hissəsində ümumiləşdirilmişdir.

3.2. Yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yolları

Müasir sənaye cəmiyyətində təhsil və peşə-ixtisas hazırlığının səviyyəsi əmək bazarında dayanıqlı mövqe tutmaq üçün əsasdır. Təhsil və ixtisas müddətli işçiyə təkcə istehlak səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən deyil, həm də cəmiyyətdə sosial dayanıqlıq nöqtəyi-nəzərindən qazanc gətirir. Əmək bazarında bu və ya digər peşə və ixtisasa malik işçiyə olan tələbin strukturu bir qrup amillərin təsiri altında əsaslı dəyişikliklərə məruz qalır: 1) əmək ehtiyatlarının iqtisadiyyatın sahələri arasında hərəkəti; 2) texnoloji yeniləşmə və qloballaşma proseslərinin təsiri altında iqtisadiyyatda struktur dəyişiklikləri (məsələn, informasiya texnologiyaları sahəsində bilik və bacarıqlara malik işçilərə olan tələbatın artması); 3) yüksək ixtisaslı işçilərin sayının çox olmasına rəğmən onlara olan tələbatın azalması. Səmərəli məşğulluğun təmin edilməsində bütün bunları nəzərə almaqla dövlət məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu istiqamətdə məqsədli proqramların hazırlanması və həyata keçirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti və özünüməşğulluq üçün zəruri şəraitin yaradılması, kadr hazırlığı, o cümlədən peşə hazırlığı və ixtisasartırma sisteminin fəaliyyətinin əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırılması böyük əhəmiyyət daşıyır.

Məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası və işədüzəlmə problemləri dövlət orqanlarının, alimlərin və mütəxəssislərin daima diqqət mərkəzindədir. Burada əsas

diqqət bu kateqoriyadan olan insanların cəmiyyətin bütün sahələrinə sosial-iqtisadi inteqrasiyasının institusional əsaslarının işlənməsinə, onların sosial müdafiəsi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə, əmək hüquqlarının qorunması məsələlərinə yetirilir.

Cəmiyyətin sosial təbəqələşməsinə dərinləşdirən bazar iqtisadiyyatı şəraitində məcburi köçkünə çevrilmiş insanların işə düzəlmə problemi onlar üçün daha da acınacaqlı olur, çünki onların aldıkları pensiya, müavinət və digər yardımlar özlərinin və ailə üzvlərinin yeganə yaşayış vasitəsi kimi çıxış edir. Bu baxımdan məcburi köçkünlərin işə düzəlməsinin zəruriliyinə iki aspektdən baxılmalıdır: 1) iqtisadi və 2) sosial aspektlər. Bir tərəfdən, işləyərək qazandığı əməkhaqqı ilə öz maddi ehtiyaclarını ödəmək və başqasına möhtac olmamaq hər bir insan kimi məcburi köçkünlər üçün də vacibdir. Digər tərəfdən, bu insanların əmək fəaliyyəti ilə məşğul olması onların cəmiyyətdən təcrid olunmasının qarşısını alır və sosial-psixoloji vəziyyətinə müsbət təsir göstərir.

Birinci aspekt cəmiyyətin iqtisadi yükünün azaldılması prizmasından vacibdir. Belə ki, işləməyib hər hansı bir gəlir əldə edə bilməyən şəxsi təbii olaraq dövlətin himayə etməsi lazım gəlir. İkinci aspekt sosial gərginliyin yumşalması baxımından əhəmiyyətlidir. Belə ki, işsizlik cəmiyyətdə sosial gərginlik yaradır. Deməli, cəmiyyət özü məcburi köçkünlərin məşğulluğu və fəal həyata inteqrasiyasında maraqlı olmalıdır. Bu əhali qrupunun potensial imkanlarının maksimum səviyyədə reallaşdırılmasının təmin edilməsi cəmiyyətin mühüm vəzifəsidir.

Əmək prosesinə inteqrasiya üçün əlverişli şəraitin yaradılması və məşğulluğa yardım tədbirləri arasında əhalinin peşə yönümü, peşə hazırlığı, yenidən hazırlığı və ixtisasının artırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İşsiz vətəndaşların əmək bazarında münasib işlə təmin edilməsi daha çox onların müasir tələblərə cavab verən peşələr və ixtisaslar üzrə hazırlıq işinin təşkilindən asılıdır.

Müasir dövrdə innovasiyalı sahələr üçün yüksək təhsilli milli kadrların hazırlanmasına diqqət yetirilməlidir. Burada sahəvi peşə profili, təhsil səviyyələri üzrə işçi qüvvəsinə bazarın tələbatı, onların əmək bazarına çıxma şansı nəzərə alınmalıdır. İnsanların əmək prosesinə səmərəli şəkildə daxil edilməsi üçün müəyyən sosial zəmanətlər verilməlidir. Sosial zəmanət – cəmiyyət üzvlərinin sosial-iqtisadi, sosial-siyasi konstitusiyaya hüquqlarının və azadlıqlarının təmini üçün maddi və hüquqi şərtlər,

üsullar və vasitələrin məcmusudur. Əsas sosial zəmanətlərə əmək, istirahət, yaşayış yeri ilə təmin olunma, pulsuz təhsil və tibbi xidmət əldə etmək hüququ və s. aiddir. Müəyyən kateqoriyalı vətəndaşların həyat şəraitinin əlverişsiz xüsusiyyətlərini kompensasiya edən sosial güzəştlər sistemi də sosial zəmanətə aiddir [36, IV cild, s. 549].

Məcburi köçkünlərə münasibətdə sosial zəmanəti, onların daxil olduqları yeni cəmiyyətə uyğunlaşması və əmək prosesinə inteqrasiyası üçün əlverişli şəraitin yaradılması, tibbi və sosial yardım, tələb olunduqda hüquqi məsləhət, məşğulluğa yardım və s. tədbirlər sistemi kimi xarakterizə etmək olar.

Lakin dövlət tərəfindən həyata keçirilən bütün göstərilən tədbirlərin fayda verməsi üçün insanların özünün də iqtisadi fəallığı və özünütəsdiqə can atması mühüm faktordur. Belə ki, insanların iş axtarmada fəallığı onların işə düzəlməsində mühüm rol oynayır. Müşahidələr göstərir ki, məcburi köçkünlərin əksəriyyəti iş axtarmaq üçün fəallıq göstərmirlər. Bunu yuxarıda adı çəkilən sorğuda iştirak edən respondentlərin iş axtarma yolları ilə bağlı suala verdikləri cavabları da sübut edir. Belə ki, respondentlərin 4,7%-i iş üçün heç yerə müraciət etməyib. 64% suala cavab vermədiyinə görə hesab etmək olar ki, onlar da heç yerə müraciət etməyiblər. Beləliklə, respondentlərin 31,3%-i iş axtarmada fəallıq göstərmiş, işə düzəlmək üçün əsasən bir neçə ünvana müraciətlər etmişlər. İş üçün müraciətlər əsasən Məşğulluq xidmətinə (36,9%), Qaçqınların və məcburi köçkünlərin işi üzrə Dövlət Komitəsinə (23,3%) və birbaşa müəssisələrə (11,9%) olmuşdur. Bundan başqa, qohumlara və yaxın adamlara (7,1%) və icra nümayəndəsinə (0,5%) də müraciətlər edilmişdir (cədvəl 3.2.1).

Cədvəl 3.2.1.

Məcburi köçkünlərin işə düzəlmək üçün müraciətləri

İşə düzəlmək üçün müraciətin ünvanı	Say	%
Məşğulluq xidmətinə	214	36,9
Qaçqınlar Komitəsinə	135	23,3
Birbaşa müəssisələrə	69	11,9
Qohumlara və yaxın adamlara	42	7,2
İcra nümayəndəsinə	3	,5
Heç yerə	27	4,7
Cavab yoxdur	371	64,0

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan sorğu əsasında hazırlanmışdır.

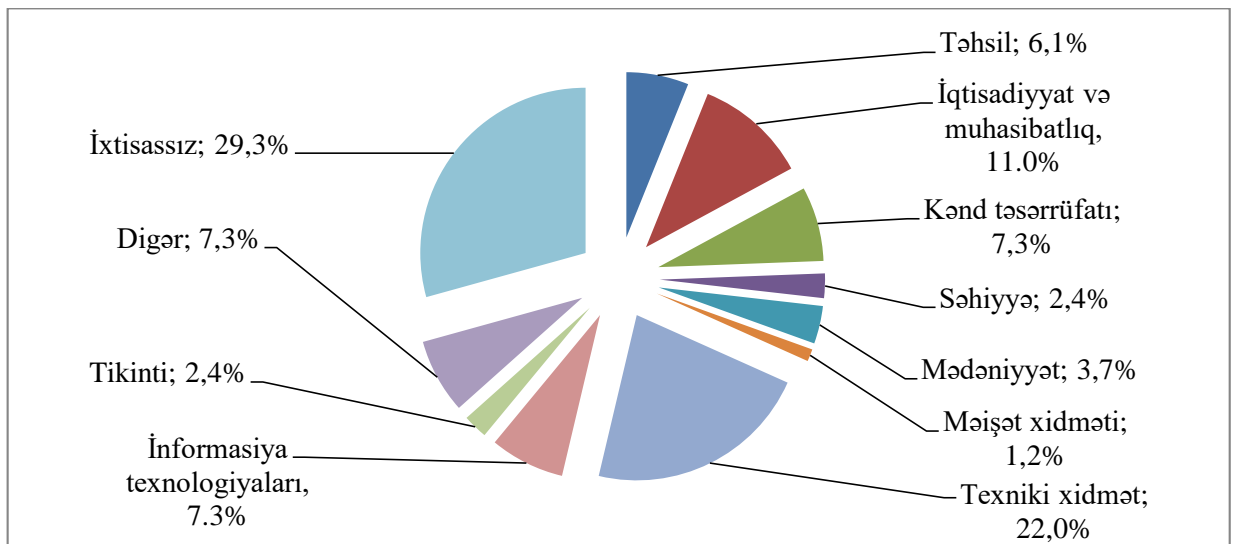
İşə düzəlmək üçün Məşğulluq xidmətlərinə müraciət etmiş məcburi köçkünlərin

ixtiasa görə bölgüsündə texniki xidmət (22,0%), iqtisadiyyat və mühasibatlıq (11,0%), kənd təsərrüfatı (7,3%) və təhsil (6,1%) sahələri üzrə ixtisaslaşmışlar nisbətən üstünlük təşkil edirlər. 29,3% isə ixtisasızdır (şəkil 3.2.1).

Məcburi köçkünlərin işə düzəlmək üçün müraciətlərinin nəticələrinin necə olması da maraq doğuran məsələdir. Belə ki, respondentlərin yalnız 13,9%-i bu müraciətin nəticəsi olaraq işə düzəldiyini qeyd etmişlər. Məşğulluq xidmətlərinə müraciət edənlərin 9,3%-i, Qaçqınların və məcburi köçkünlərin işi üzrə Dövlət Komitəsinə müraciət edənlərin 6,7%-i işlə təmin olunmuşdur.

Maraqlıdır ki, respondentlərin böyük hissəsi (62,2%) işlə təmin olunmanı sosial-iqtisadi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması üçün əsas hesab edirlər.

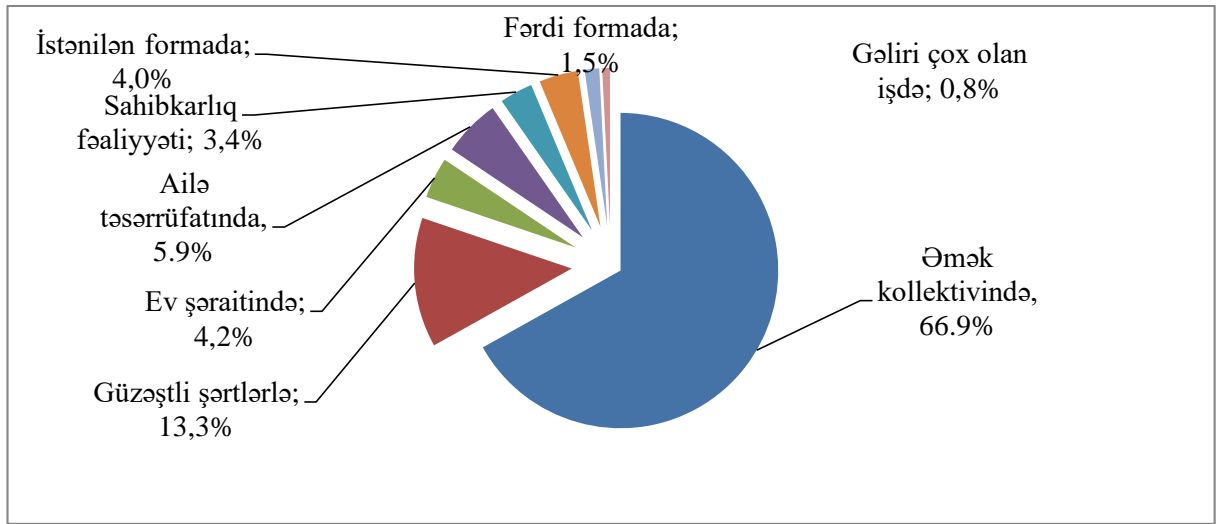
Tədqiqatın göstərdiyi kimi, hazırda işləməyən respondentlərin çox böyük qismi (97,7%) işə düzəlmək arzusundadır. Onların hansı formada və sahədə məşğul olmaq istəməsi işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Şəkil 3.2.1. İşə düzəlmək üçün Məşğulluq xidmətlərinə müraciət etmiş məcburi köçkünlərin ixtiasa görə bölgüsü (%)

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan sorğu əsasında hazırlanmışdır.

İşləmək istəyən respondentlərin əksəriyyəti (66,9%) əmək kollektivində məşğul olmaq arzusundadır. Ailə və sağlamlıq vəziyyətinə görə güzəştli şərtlərlə işləmək istəyənlər, ailə təsərrüfatında və ev şəraitində işləmək istəyənlər də az deyil (müvafiq olaraq, 13,3%, 5,9% və 4,2%). Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlər cəmi 4,0% təşkil edir (şəkil 3.2.2).

Şəkil 3.2.2. Məcburi köçkünlərin işləmək istədikləri məşğulluq formasına görə bölgüsü (%)

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan sorğu əsasında hazırlanmışdır.

Hansı sahədə əmək fəaliyyətilə məşğul olmaq istəməklə bağlı sualı cavablandıran məcburi köçkünlərin (77,8%) ən çox üstünlük verdikləri iqtisadi fəaliyyət sahəsi kənd təsərrüfatıdır. Belə ki, respondentlərin hər dörd nəfərindən biri (25,3%) bu sahədə çalışmaq istədiklərini bildirmişdir. Bu da anlaşılındır, çünki onların əksəriyyəti kənd yerlərindən köçkün düşmüşlər və dədə-babadan kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmuşlar.

Respondentlərin üstünlük verdiyi növbəti sahələr təhsil (12,0%) və ticarət (11,3%) sahələridir. İstənilən sahədə çalışmaq istədiyini bildirənlərin xüsusi çəkisi də yüksəkdir (12,6%). Eyni zamanda, tikinti (8,6%), maliyyə fəaliyyəti (4,2%), turizm, idman, mehmanxana və restoran (5,1%), kommunal və məişət xidməti, ictimai iaşə (6,2%), idarəetmə (2,7%), səhiyyə (2,7%), mədəniyyət və incəsənət (2,2%), nəqliyyat (1,8%), başqa (polis, hərbiçi, sağlamlığıma uyğun, şəxsi biznes, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar) sahələrdə (2,2%) məşğul olmaq istədiklərini bildirənlər də olmuşdur.

Beləliklə, məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması baxımından işsizlər (60%), müəyyən peşə və ixtisası olmayanlar (33,3%), peşə və ixtisası əmək bazarının müasir tələblərinə cavab verməyənlər (59,5%), müəyyən iş təcrübəsinə malik olanlar (7,8%), iş stajı olmayanlar (68,8%), bu və ya digər səbəbdən işindən məmnun olmayanlar (10,3%), iş yerində inkişaf üçün imkanları olmayanlar (63,3%), işi ilə ixtisası uyğun olmayanlar (25,8%), əvvəllər yaşadıkları yerdə əmək fəaliyyəti ilə məşğul olub, hazırda işini itirənlər (60,3%), fəal surətdə iş axtaranlar (31,3%), məşğulluğun konkret formasında və iqtisadi fəaliyyət sahəsində məşğul

olmaq istəyənlər xüsusilə diqqətə alınmalıdır.

Məcburi köçkünlərin böyük əksəriyyəti (92%) işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsindən sonra əvvəl yaşadıkları yerə qayıdacaqlarını bildirmişlər. Yalnız çox kiçik hissə qayıtmayacağını (0,7%), cavab verməkdə tərəddüd etdiyini (0,9%) qeyd etmiş, yerdə qalanlar (6,4%) fikir bildirməmişlər. Beləliklə, məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarını müəyyənləşdirərkən həm hazırda yaşadıkları ərazidə, həm də gələcəkdə yaşamağa davam edəcəkləri yerlərdə mövcud olan, xüsusilə Qarabağda – işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yaradılacaq və inkişaf etdiriləcək iqtisadi fəaliyyət sahələrində işləmək üçün yönləndirilməsi vacibdir. Bunlarla bərabər, tədqiqatda məcburi köçkünlərin əsas problemləri araşdırılmışdır. Sorğu göstərir ki, məcburi köçkünlər üçün ən əsas problemlər işin olmaması (57,4%) və yüksək qazanc əldə etmək imkanlarının məhdudluğu (42,6%). Təhsil almaq imkanlarının məhdudluğunu çox az sayda respondent qeyd etmişdir – cəmi 4,1%. Bunlardan başqa, yaşayış şəraitinin əlverişli olmaması (20,9%), asudə vaxtın keçirilməsində maddi çətinliklər (6,0%), əlverişsiz ekoloji şərait (5,3%) də əsas problemlər kimi göstərilmişdir.

İşaxtaran və işsiz vətəndaşların əmək bazarının tələblərinə uyğun, rəqabətə davamlı peşə və ixtisaslara yiyələnməsi, ixtisasın artırılmasına və hətta lazım gələrsə, dəyişdirilməsinə hazır olması onların işə düzəlməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yalnız əmək, sosial və ərazi mobilliyinin yüksək səviyyəsi insana imkan verir ki, əmək bazarında öz rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etsin. Odur ki, tədqiqatda məcburi köçkünlərin işə düzəlmə üçün potensial imkanlarının öyrənilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Bu məqsədlə öncə yeni ixtisasa yiyələnməyə və ya ixtisası artırmağa münasibət öyrənilmişdir.

Tədqiqat göstərmişdir ki, məcburi köçkünlərin əksəriyyəti yeni ixtisasa yiyələnməyə və ya ixtisası artırmağa meyilli deyillər. Belə ki, onların 46,2%-i yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəmədiyini, cüzi bir hissəsi (1,6%) qərar verməkdə tərəddüd etdiyini bildirmişdir. Respondentlərin yalnız 31,7%-i yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istədiyini qeyd etmişdir. Münasibət bildirməyənlər 20,5% təşkil etmişdir.

Bu məsələ ilə bağlı gender bölgüsünə nəzər salsaq görürük ki, yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyən kişilərin xüsusi çəkisi (40,6%) qadınlara (37,2%) nisbətən bir qədər çoxdur. Yaş bölgüsündə isə, yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyən arasında 35 yaşadək gənclər üstünlük təşkil edir (68,4%). Maraqlıdır ki, böyük yaş qruplarında da (hətta 50 yaşdan böyük qrupda belə) yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin xüsusi çəkisi 5,0%-lə 12% arasında dəyişir (bax: əlavə 8).

Yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin ixtisas seçimi maraq doğurur. Belə ki, onların seçimlərində müəllim (14,1%), iqtisadçı (13,1%), tikinti üzrə mütəxəssis (9,8%), kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssis (6,5%), kompyuter mütəxəssisi (6,5%), ticarətçi (6,0%), bərbər (4,9%), turizm üzrə mütəxəssis (4,9%) və s. ixtisaslar (cəmi 35 ixtisas) qeyd olunmuşdur (seçilən ixtisasların tam siyahısı üçün bax: əlavə 9). Bu cür seçim onların iqtisadiyyatın inkişafı və elmi-texniki tərəqqinin müasir mərhələsi haqqında məlumatlı olmadıqlarını göstərir. Belə ki, məcburi köçkünlər tərəfindən peşə seçiminin əmək bazarında tələbatın real vəziyyəti ilə uyğunluq dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi nəzdində Dövlət Məşğulluq Xidmətinin ([URL: www.ses.gov.az.](http://www.ses.gov.az)), hazırda isə bu xidmətin sələfi olan Dövlət Məşğulluq Agentliyinin rəsmi İnternet saytında verilən vakant iş yerləri haqqında məlumatlar təhlil edilmişdir ([URL: https://URL: www.dma.gov.az.](https://URL: www.dma.gov.az)). Bu məlumatlar əmək bazarındakı vəziyyəti tam əks etdirməsə də, əmək bazarında peşələrə olan tələbat haqqında müəyyən nəticələr çıxarmağa imkan verir.

2017-ci ildə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə fəaliyyət göstərən müəssisələr tərəfindən Məşğulluq İdarəsinə 8210 boş iş yeri təqdim edilmişdir. Boş iş yerlərinin ayrı-ayrı peşələr üzrə təhlili göstərir ki, ən çox tələbat təhsil və səhiyyə xidmətlərinə aid peşələrədir: həkim (28,2%), tibb bacısı, müəllim (12,5%). Nisbətən az tələbat çilingər (3,1%), mütəxəssis (3,2%), mühəndis (2,3%) peşələrinədir. Xalçaçı, toxucu, sağıcı, ofisiant və abunə agenti peşələrinin hər birinə olan tələbat 1%-dən bir qədər çoxdur. Məcburi köçkünlərin peşə seçimində önəm verdikləri hüquqşünas, iqtisadçı, tikinti üzrə mütəxəssis, kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssis, kompyuter mütəxəssisi,

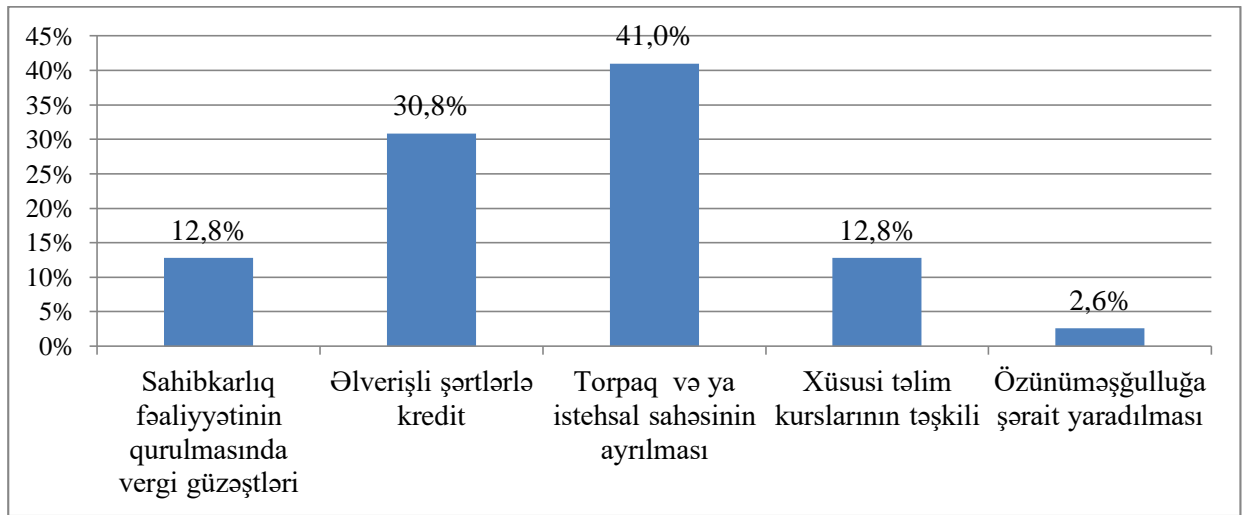
ticarətçi, bərbər, turizm üzrə mütəxəssis peşələri isə real əmək bazarında az tələbat olan peşələr siyahısındadır (boş iş yerlərinin tam siyahısı əlavə 10-da verilmişdir).

Beləliklə, müqayisəli təhlil göstərir ki, məcburi köçkünlər əmək bazarında müxtəlif peşələrə olan tələbat barədə o qədər də məlumatlı deyillər. Yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin əksəriyyəti bunu (65,2%) tədris müəssisəsində və kurslar keçməklə (24,5%) həyata keçirmək lazım olduğunu qeyd etmişlər. İş yerində (6,5%) və fərdi şəkildə (3,8%) yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlər də vardır. Müxtəlif kurslar keçməklə yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin Dövlət Məşğulluq Agentliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Bakı və Göyçay Regional Peşə Tədrisi Mərkəzlərində, habelə Təhsil Nazirliyinin, tədris bazası olan müəssisə və təşkilatların bazasında fəaliyyət göstərən peşə kurslarında peşə hazırlığına cəlb edilməsi məqsədəmüvafiq olar. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Dövlət Məşğulluq Agentliyi orqanlarında 85 müxtəlif peşə və ixtisas üzrə hazırlıq kursları təşkil edilir (bax: əlavə 11).

Məcburi köçkünlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə cəlb olunması onların məşğulluğunun təmin olunması baxımından çox önəmlidir. Belə ki, onların sahibkarlıqla məşğulluğu həm özlərinin, həm də bütövlükdə cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı prizmasından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu kateqoriyadan olan şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olması onların özləri ilə yanaşı ətraflarında olan digər məcburi köçkünlərin də işə düzəlməsinə imkan verir. Məcburi köçkünlərin heç olmasa bir qisminin sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirməsi üçün yerli icra hakimiyyəti və məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsəduyğun olar.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq arzusunu sorğuya cəlb olunan məcburi köçkünlərin az hissəsi bildirmişdir (3,4%). Respondentlərin 4,3%-i sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmağa cəhd etsələr də, müxtəlif səbəblər üzündən onların bu cəhdi müsbət nəticələnməmişdir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmağa cəhd göstərənlərdən 65,0%-i kredit ala bilməməsi, 12,5%-i torpağın olmamasını, 12,0%-i maddi imkansızlığı 10,5%-i digər maneələri əsas səbəb kimi göstərmişlər.

Məcburi köçkünlərin sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmasına əlverişli şəraitin yaradılması bu maneələrin aradan qaldırılması ilə bağlıdır. Respondentlər bu istiqamətdə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsini əsas kimi göstərmişlər: torpaq və ya istehsalat sahəsinin ayrılması (41,0%), əlverişli şərtlərlə kredit verilməsi (30,8%), vergi güzəştləri (12,8%), xüsusi təlim kurslarının təşkili (12,8%) və özünüməşğulluğa şərait yaradılması (2,6%) (şəkil 3.2.3)

Şəkil 3.2.3. Sahibkarlıq fəaliyyətinin reallaşdırılması üçün təkliflər (%-lə).

Mənbə: müəllif tərəfindən aparılan sorğu əsasında hazırlanmışdır.

Məlumdur ki, bütün dünyada qadınlar arasında yoxsulluq təhlükəsi yüksəkdir. Belə ki, qadınlar bir tərəfdən, cəmiyyətin istehsal gücünün vacib tərkib hissəsi olaraq maddi və mənəvi nemətlərin yaranmasında bilavasitə iştirak edir, digər tərəfdən, onlar analıq kimi mühüm və şərəfli funksiyaları həyata keçirirlər. Bu işə əhəlinin sözü gedən kateqoriyasının sosial cəhətdən zəifləmə riskini şərtləndirən bir sıra amillərin formalaşmasına rəvac verir: 1) evdar qadınların sayının artması; 2) əməkqabiliyyətli yaşda olan əksər qadınların işsizliyi; 3) qadınların əksər hallarda azmaşlı işdə çalışmağa məcbur olması və 4) əksər qadınların uşaqları müəyyən yaşa çatdıqdan sonra əmək fəaliyyətinə başlaması səbəbindən onların əmək stajının az olması və bununla əlaqədar pensiyalarının aşağı səviyyədə olması və s.

Qadınlar məcburi köçkünə çevrildikdə sosial cəhətdən zəifləmə riski daha da artır. Bu baxımdan məcburi köçkün qadınlar sosial müdafiə baxımından daha çox ehtiyacı olan təbəqə hesab edilə bilər. Sorğunun nəticələri də bunu göstərir. Belə ki, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olan məcburi köçkün qadınlar arasında məşğulluq səviyyəsi

kişilərə nisbətən xeyli aşağı olub, cəmi 30,7% təşkil edir. Qadınların təhsil səviyyəsi də kişilərə nisbətən aşağıdır. Odur ki, bu kateqoriyadan olan qadınların əmək potensialının rəşional istifadə edilməsi və onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması məsələsinin həllində bu problemin iqtisadi aspekti ilə bərabər təkrar istehsal (reproduktivlik) aspekti, yəni əmək fəaliyyətinin analıqla optimal uyğunlaşdırılmasının mümkünlüyü də nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə, məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli həm sosial, həm də iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi kontekstində kompleks yanaşma tələb edir. Bu mənada, məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə tədbirlərin ağırlıq mərkəzi sosial sferadan iqtisadi sferaya yönəldilməli, onların səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi vasitəsilə layıqlı həyat səviyyəsinin əldə edilməsinə keçilməlidir. Bu, həmin əhali qrupunun tədricən yoxsulluqdan çıxarılmasında potensial imkanların reallaşması mexanizmlərindən biri kimi də çıxış edə bilər.

Humanitar fəlakətlər və ekstremal vəziyyətlər nəticəsində insanların kütləvi surətdə yerdəyişməsi nəticəsində yaranan problemlərin həlli yolları üzrə müəyyən dünya təcrübəsi mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Birinci Vitse Prezidenti Mehriban Əliyeva Qaradağ rayonunda məcburi köçkünlər üçün yaşayış kompleksinin təməlqoyma mərasimindəki çıxışında Azərbaycan dövlətinin həm çadır şəhərciklərinin ləğvi, həm də demək olar ki, humanitar faciənin qarşısının alınması sahəsindəki fəaliyyətinin çox nadir bir təcrübə olduğunu, bu təcrübənin bütün beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çox yüksək qiymətləndirildiyini, Azərbaycan dövlətinin bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərin və təcrübənin artıq dünyada bir model kimi qəbul olunduğunu bildirmişdir [34].

Respublikamızda sosial müdafiəyə ehtiyacı olan digər əhali təbəqəsi kimi, məcburi köçkünlər üçün də idarə və müəssisələrdə kvota yerləri təyin olunur, heç bir peşə və ixtisası olmayan məcburi köçkünlər əmək bazarının tələblərinə cavab verən peşələrə yiyələnmək üçün müvafiq peşə kurslarına cəlb olunurlar. Bundan başqa, məcburi köçkün gənclərin peşəyönümünün düzgün istiqamətləndirilməsi məqsədilə məşğulluq orqanları tərəfindən məktəblərdə konfrans və seminarlar da keçirilir. Şagirdlərlə fikir mübadilələri aparılır, gələcəkdə hansı peşə seçimini edəcəkləri barədə sorğular təşkil olunur. Məcburi köçkün qadınlar arasında özünüməşğulluğun və qadın

sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi, xalq tətbiqi sənətinin öyrədilməsi və tətbiqi istiqamətində əməli işlər görülür. Lakin həyata keçirilən bütün tədbirlərə rəğmən hələ də məcburi köçkünlərin bir sıra sosial problemləri, o cümlədən işə düzəlməsi tam həllini tapmamışdır. Odur ki, məcburi köçkünlərin sosial problemlərinin həlli, o cümlədən işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması aktual olaraq qalır. Son illərdə qaçqınların və məcburi köçkünlərin cəmiyyətə sosial-iqtisadi inteqrasiyası üçün bütün dünyada özünəməxsus ənənələr yaranmışdır. Bu sahədə İsrail Dövlətinin böyük təcrübəsi vardır [118]. Belə ki, 1948-2012-ci illər ərzində İsrailə 3,1 mln. nəfər immiqrant gəlmişdir. Buna baxmayaraq, İsrail dövlətinin siyasətində dünyanın müxtəlif yerlərindən yəhudi mənşəli immiqrantların (intellektual immiqrantlara üstünlük verilməklə) ölkəyə qəbul edilməsi ön plandadır. Bu məqsədlə 1950-ci ildə xüsusi olaraq “Qayıdış haqqında” Qanun qəbul edilmişdir [142, s.87]. Burada immiqrantların cəmiyyətə inteqrasiyası üçün əsas diqqət onların işə düzəlməsinə yardım edilməsinə yönəldilir. Belə ki, ilkin mərhələdə dövlət intellektual immiqrantları işlə təmin edən işəgötürənlərə maddi yardım göstərir. Bu məqsədlə elmi tədqiqatlar sahəsində işə götürülən immiqrantların əməkhaqqı xərcləri qismən dövlət tərəfindən ödənilir. Bundan başqa, immiqrantların ixtisasları üzrə iş axtarışında xidmətlər göstərilir. Bu xidmətlər növbətiləri özündə ehtiva edir: 1) elmi xidmətlərin göstərilməsi və yenilikçi layihələr üçün biznes planlarının hazırlanmasında köməklik; 2) təlim günlərinin təşkili; 3) sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə peşəyönümü və məsləhət; 4) İsrail və digər ölkələr, xüsusilə Avropa İttifaqı arasında müqavilələr çərçivəsində birgə beynəlxalq araşdırmaların aparılmasına şərait yaratmaq və s.

Köçkünlərin intellektual potensialından maksimum istifadə etmək üçün milli “Texnoloji istixanalar” (“biznes inkubatorlar”ın analoqu) proqramı geniş tətbiq olunur. Bu proqram öz innovativ texnoloji ideyalarını inkişaf etdirmək və həyata keçirmək məqsədilə sahibkarlıq fəaliyyətinə yeni başlayan köçkünlərə kommersiya məhsullarının yaradılması və ideyaların daha da inkişaf etdirilməsi, habelə yeni kommersiya təşkilatının qurulması üçün əlverişli şərait yaradır. “İstixana”da işləmək investorları cəlb etmək, strateji tərəfdaşlar tapmaq və öz kommersiya müəssisəsinin rəhbəri olaraq istixananı tərk etmək üçün iştirakçıların şansını əhəmiyyətli dərəcədə

artırır. Hesab edirik ki, analogi yanaşmalar və mexanizmlər, məcburi köçkünlərin məskunlaşması modelləri baxımından, yaxın perspektivdə Qarabağda – postişğal ərazilərdə kifayət qədər aktual və adaptiv, həm də səmərəli ola bilər.

Qeyd edək ki, ilk dəfə XX əsrin 50-ci illərində ABŞ-da meydana gəlmiş biznes inkubatorlar hazırda bütün dünyada mövcuddur və müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərirlər. Biznes inkubator – sahibkarlıq fəaliyyətinə yeni başlayan gənclərin kiçik sahibkarlıq və biznes layihələrini layihənin işlənməsindən tam həyata keçirilməsinə qədər bütün mərhələlərdə dəstəkləyən, onlara hüquqi və təşkilati məsləhətlər (mühasibat uçotunun, kargüzarlığın aparılması, biznesin irəliləməsi strategiyasının hazırlanması və s.)v ə digər xidmətlərlə kömək edən təşkilatdır. Ofisin zəruri avadanlıqlarla təmin olunması, sərmayə axtarışı, biznesin aparılması və bu sahədə uğura nail olunması üçün müxtəlif təlimlərin, seminarların keçirilməsi də biznes inkubatorların fəaliyyət dairəsinə daxildir [35].

Qeyd edək ki, Azərbaycanda da biznes inkubatorların yaradılması ilə bağlı addımlar atılmaqdadır. Misal üçün, Quba-Xaçmaz Regional İnkişaf Mərkəzində biznes inkubator fəaliyyətə başlamışdır. Inkubator regionda sahibkarlıq fəaliyyətinə başlayan gənclərə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, onlar üçün biznes və işədüzəlmə imkanlarının yaradılması məqsədini daşıyır. Fikrimizcə, hazırda məcburi köçkünlərin daha çox məskunlaşdığı ərazilərdə, şəhərciklərdə və qəsəbələrdə biznes-inkubatorların təşkili zəruridir və gələcəkdə Qarabağa böyük qayıdış prosesində həmin qurumların, elə Qarabağın müxtəlif şəhər və rayonlarında fəaliyyətinin davam etdirməsi də məqsəduyğundur və bizə görə faydalı olacağını da proqnozlaşdırmaq mümkündür.

Qeyd edək ki, İsraildə gənc immiqrantların əmək bazarına daxil olmaq üçün hazırlanmasına xüsusi önəm verilir, texniki istiqamətli və kənd təsərrüfatı sahəsində gənc mütəxəssislərin hazırlığına xüsusi diqqət yetirilir. İmmiqrantlarla işdə qeyri-dövlət fondlarının və təşkilatlarının böyük rolu vardır. Bu təşkilatlar yəhudi mənşəli immiqrant haqqında məlumatların toplanması, onların ölkəyə cəlb edilməsi, maliyyələşdirilməsi, gələcək həyata, xüsusən də əmək həyatına hazırlanması kimi fəaliyyətlər həyata keçirirlər. Bütün bu fəaliyyətlər bir məntiqə söykənir: İsrail dövlətinə keyfiyyətli, yüksək ixtisaslı və təhsilli immiqrantların qəbul etmək və onların

cəmiyyətə uyğunlaşmasını və inteqrasiyasını təmin etmək [35]. Göründüyü kimi, İsrail intellektual immiqrasiya sahəsində unikal təcrübəyə malikdir və bu təcrübədən Azərbaycanda, əvvəldə qeyd etdiyim kimi, Qarabağ regionunda istifadə olunması məqsədmüvafiq olar.

Məcburi köçkünlərin və qaçqınların problemlərinin həlli ilə bağlı Rusiyada müsbət nəticələr əldə olunmuşdur. Rusiya ərazisində bütün məcburi köçkünləri şərti olaraq üç böyük qrupa bölmək olar: 1) Birinci və ən böyük qrup Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Rusiyaya köçmüş 34 milyon rus, ukraynalı və belaruslardan ibarət olan qrupdur ki, yalnız 1991-1996-cı illərdə qonşu ölkələrdən təxminən 3 milyon məcburi köçkün Rusiyaya gəlmişdir; 2) İkinci ən böyük qrup Çeçenistanı hərbi əməliyyatlar nəticəsində tərk etmiş Rusiyanın daxili köçkünləri və 3) Üçüncü qrup, uzaq xarici ölkələrdən, əsasən də Orta Asiyadan (Əfqanıstan, İraq) və Afrikadan (Angola, Konqo, Somali və s.) olan qaçqınlardır [145, c. 80]. Rusiyada miqrasiya sahəsində qanunvericilik qoruyucu-qadağanedici formasında inkişaf etmişdir. Doğrudur, son zamanlarda vətəndaşlıq haqqında qanun dəyişdirilmiş və MDB ölkələrindən gələnlər üçün müəyyən üstünlüklər yaradılmışdır. Lakin bu cür dəyişikliklər əcnəbilərin qalma haqqında qanuna daxil edilmir. Onlar əmək miqrantlarının əmək fəaliyyətinə, Rusiyada yaşama icazəsinin alınmasına aid deyil. MDB ölkələrindən olan məcburi köçkünlər üçün dəstək qanunları və proqramları hazırlandığı halda, Rusiyanın miqrasiya siyasəti uzaq xarici ölkələrdən gələnlərin hüquqi status almasına praktik olaraq imkan vermir. BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığında qeydə alınmış şəxslər də daxil olmaqla, onların əksəriyyəti Rusiyada qanunsuz yaşayanlardır.

Vətəndaş cəmiyyəti institutları, o cümlədən elmi və ekspert cəmiyyətləri, ictimai, müxtəlif təşkilatı və hüquqi formalarda olan insan hüquqları təşkilatları miqrasiya problemlərinin həllində fəal iştirak edirlər və müxtəlif sahələrdə miqrantlara yardım göstərməkdə olduqca böyük təcrübəyə malikdirlər. İctimai birliklərin, elmi və ekspert cəmiyyətinin, biznes strukturlarının mühüm fəaliyyət istiqamətləri inteqrasiya proseslərinin monitorinqi və nəzarətinin müxtəlif növlərinin həyata keçirilməsi, miqrantların hüquqlarının, o cümlədən əmək hüquqlarının pozulması, istehsalatda və məişətdə etnik ayrı-seçkilik hallarının müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Onların

funksiyaları, səlahiyyətləri, fəaliyyət sahələri ictimai, qeyri-kommersiya təşkilatları haqqında müvafiq qanunvericiliklə müəyyən edilmişdir [63, s.139].

Məcburi köçkünlərin köçmə və yeni yerə adaptasiya olunma ilə bağlı çox ağırlı və çətin iqtisadi, sosial və psixoloji problemlər yaşadığını və kənardan yardım olmadan yaşamlarını sürdürməyin mümkün olmadığını nəzərə alaraq, qaçqın və məcburi köçkünlərin iqtisadi müstəqillik əldə etməsi üçün onların məşğulluğu ilə bağlı xidmətlərin inkişaf etdirilməsi prioritet hesab olunur. Həyata keçirdikləri xidmətlərin xüsusiyyətlərindən asılı olmayaraq, qaçqınlar və məcburi köçkünlər üçün proqramların həyata keçirilməsi ilə məşğul olan insanlar, tez-tez bu problemlərlə məşğul olmaq məcburiyyətində qalırlar. Rusiya ərazisində qaçqınlar və məcburi köçkünlərə maddi, tibbi, sosial və hüquqi yardımlar, ilk növbədə qeyri-hökumət təşkilatları və qaçqınların və məcburi köçkünlərin öz-özünə kömək birlikləri tərəfindən göstərilir. Lakin, bu təşkilatların özlərinin də texniki yardıma, maliyyə resurslarına və səmərəli xidmət göstərən peşəkar mütəxəssislərə malik olmaq üçün peşə hazırlığına ehtiyacları var. Miqrantlarla işləyən mütəxəssislərin peşəkarlığı Rusiya üçün inkişaf etməkdə olan yeni bir istiqamətdir və bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilir [168, s.73].

Azərbaycanda işaxtaran və işsiz vətəndaşların işə düzəlməsinin təmin olunması məqsədilə həyata keçirilən aktiv məşğulluq tədbirlərindən biri də Əmək Yarmarkalarıdır. Respublikanın bütün bölgələrində hər il keçirilən Əmək Yarmarkaları işsiz və işaxtaran vətəndaşların layiqli işlə təmin olunmalarına köməklik göstərilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məsələn, 2019-cu il ərzində 57 şəhər və rayonlarda əmək yarmarkaları keçirilmişdir və həmin tədbirlərdə 1816 müəssisədən 19056 boş (vakant) iş yerləri təklif olunmuşdur. Nəticədə 3950 nəfər işsiz işə düzəlmək üçün göndəriş verilmiş, 306 nəfər işsiz vətəndaş peşə hazırlığı kurslarına, 311 nəfər isə haqqı ödənilən ictimai işlərə cəlb edilmişdir. Bakı, Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran şəhərlərində məzun və tələbələrin əmək bazarına səmərəli inteqrasiya olunması məqsədi ilə respublikanın 14 ali təhsil müəssisəsində “Karyerada ilk addım” devizi altında tədbirlər reallaşdırılmışdır [7, s. 6]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu yarmarkalar məcburi köçkün rayonlardan yalnız Ağdamda təşkil olunur. Halbuki, məcburi köçkünlər üçün xüsusi olaraq əmək yarmarkalarının təşkil olunması onların

iqtisadi fəallıqlarının yüksəldilməsində və işə düzəlməsində müsbət rol oynaya bilər. Artıq 2021-ci ildən başlayaraq, ən azından Qarabağa daxil olan və işğaldan azad edilən digər 7 rayonun işsiz məcburi köçkünləri üçün bir neçə dəfə – hələlik Ağdam və Füzuli rayonlarında – Quzanlıda və Horadiz şəhərində əmək yarmarkalarının keçirilməsi vacibdir və vakant iş yerləri kimi isə əsasən Qarabağın dirçəliş proseslərində həyata keçirilən layihələrdə fəaliyyət göstərən özəl və dövlət müəssisələrinin, həmçinin xarici şirkətlərin vakansiyaları çıxarıla bilər.

Qeyd olunan amillər baxımından, məcburi köçkünlərin iqtisadi fəallıqlarının artırılması və işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün proqramlar işlənib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Bu proqramlar peşəyönümü və məşğulluq məsələləri ilə yanaşı, onların əmək vərdişlərinin, sosial-iqtisadi fəallıqlarının, məişət müstəqilliklərinin, sosial əlaqələrin və s. inkişaf etdirilməsinə kömək məqsədlərini də nəzərdə tutmalıdır.

Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanları onların peşə seçimində düzgün qərar verməsindən də asılıdır. Onların seçdikləri peşə üzrə işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşması üçün peşə ilə əmək bazarının tələbləri arasında bir tarazlıq olmalıdır. Bu tarazlığı təmin etmək üçün isə, peşələr və onların əldə edilməsi yolları barədə məlumatlandırma sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir.

Məcburi köçkünlərin hazırda mövcud olan işsizlik problemi təkcə iş yerlərinin olmamasına görə deyil, eyni zamanda onların təhsilinin, peşə vərdişlərinin və təşəbbüskarlıq səviyyəsinin işəgötürənlərin tələblərinə uyğun olmaması nəticəsində iş tapmaqda çətinliklərlə üzləşməsindən irəli gəlir. Odur ki, bu kateqoriyadan olan insanların işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün onların peşə vərdişlərinin sürətlə dəyişən və rəqabətli əmək bazarının tələblərinə uyğun inkişaf etdirilməsi, lazım gələrsə yeni peşələrə yiyələnmələri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Burada məcburi köçkünlərin sosial statusunu, o cümlədən cins-yaş strukturunu, təhsil səviyyəsini, malik olduqları peşə və ixtisasları, maraq dairəsini və s. nəzərə alaraq, bir qrup tədbirlər həyata keçirilə bilər: 1) Yaşlılar üçün ilkin təhsil proqramları: icbari təhsil yaşını ötmüş şəxslərin oxuyub-yazma və hesablama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi; 2) Yaşlılar üçün məqsədli peşə inkişafı proqramları: bir-iki həftədən bir neçə ayadək davam edən

müxtəlif müddətli təlim kurslarında insanların görəcəkləri işlərə aid vəzifələri yerinə yetirərkən zəruri olan peşə biliklərinə və vərdişlərinə yiyələnmə; 3)

Yaşlılar üçün istehsalat mühitində texniki-peşə təlimi: real iş mühitində, yəni özəl və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrdə və şirkətlərdə peşə biliklərinə və vərdişlərinə yiyələnmə; 4) orta məktəbi bitirən, lakin sonrakı təhsilini davam etdirə bilməyən gənclərin işə düzəlmə imkanlarının artırılması üçün çevik təlim modulları vasitəsilə peşələrə yiyələnməsi üzrə fəaliyyət planının hazırlanması və tətbiq edilməsi; 5) iş axtarma vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi: işəgötürənlə əlaqənin qurulması, vakansiyaların mövcud olduğu müəssisələrin və iqtisadiyyat sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, tərcümeyi-halın yazılması, müsahibə zamanı özünü aparma və s. məsələlər üzrə təlimlərin təşkili; 6) peşə hazırlığı və yenidən hazırlıq üçün maliyyə stimulları: məcburi köçkünlərin təhsil aldığı müəssisələrə həvəsləndirici pul vəsaitlərinin verilməsi (ödəniş şəklində və ya vergi güzəştləri formasında); 7) məcburi köçkünlərin kompakt yaşadıqları yaşayış komplekslərində kiçik xalçaçılıq, çörəkbişirmə, tikiş sexlərinin açılması; onlar (əsasən qadınlar) burada işləməklə yanaşı, yeni ixtisasa yiyələnmə və ya ixtisaslarını artırma bilirlər; 8) nisbətən yaşlılar, əlilliyi olan şəxslər və uşaq qadınlar üçün evdə müxtəlif işlərin (müxtəlif təşkilatlardan və ya firmalardan xammal, material, avadanlıq və alətlər almaqla, evdə işin yerinə yetirilməsi və vaxtaşırı hazır məhsulun təhvil verilməsi) təşkili.

Müşahidələr göstərir ki, məcburi köçkün gənclər çox zaman əmək bazarında tələb olunan peşələr barədə məlumatsız olurlar və ona görə də yanlış peşə seçimi ilə gələcəkdə işə düzəlmədə problemlər yaşayırlar. Odur ki, məcburi köçkün gənclər arasında sahələr üzrə mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə əmək bazarında müxtəlif peşələrə olan tələbat və peşəyönümü haqqında maarifləndirmə, məlumatlandırma və təbliğat işinin aparılması, onların əmək bazarında ehtiyac olan peşələrə istiqamətlənmələrinə köməklik göstərilməsi; işəgötürənlə görüşlərin təşkili; şagirdlər və məzunlar üçün açıq qapı günləri; iş axtarma texnologiyası ilə tanışlıq; gənclərin ayrı-ayrı peşələr üzrə yararlılığını müəyyən etmək üçün test yoxlaması və s. tədbirlər onların gələcəkdə əmək bazarına daxil olmasını asanlaşdırar.

Sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq istəyənlərin mövcud imkanlarının

müəyyən edilməsi, onlara əmək qabiliyyətlərinə və maraqlarına uyğun müvafiq peşə növü seçməkdə yardım göstərilməsi və biznes təlimlərin təşkil edilməsi, sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaları üçün əlverişli şəraitin yaradılması və mövcud maneələrin aradan qaldırılması məcburi köçkünlər arasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təkan verir. Eyni zamanda, gənclər üçün biznes inkubatorların yaradılması da onlara sahibkarlıq bacarıqlarının öyrədilməsi, bununla da öz iş yerlərini yaratmağa həvəsləndirilməsi və sahibkarlıq sahəsində uğurlu ideyaların reallaşdırılması baxımından məqsədemüvafiq olar.

Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmuş açılması gözlənilən müəssisə və təsərrüfat obyektlərindəki iş yerlərinə ölkənin işsiz əhalisinin tərkib hissəsi kimi məcburi köçkünlərin işə qəbul edilməsi məqsədəuyğun hesab olunur. Bu məqsədlə yeni müəssisələr tərəfindən məcburi köçkünlər üçün peşə kurslarının təşkili və bu kursları bitirənlərin işə qəbul edilməsi üzrə lazımi təşkilati, iqtisadi və texniki tədbirlərin həyata keçirilməsi onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikanın regionlarında azad sahibkarlıq zonaları yaratmaqla, yeni iş yerlərinin açılması və işsiz məcburi köçkünlərin əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsi də onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına imkan verir.

Tədqiqatın göstərdiyi kimi, məcburi köçkün ailələrinin yalnız 6,7 %-i özünüməşğulluq proqramına daxil edilmişdir. Halbuki, məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün bu proqramlardan yararlanması onların özlərinin və ailələrinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına və dövlətin onların saxlanması üçün xərclərin azalmasına kömək edir.

Məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında məşğulluq orqanlarının əhəmiyyəti böyükdür. Lakin onlar bu işi yerinə yetirməkdə bir sıra çətinliklərlə rastlaşırlar. Belə ki, məcburi köçkün rayonların məşğulluq orqanları xidmət etdikləri kontingentin işədüzəlməsi ilə bağlı işlərini yerləşdikləri müxtəlif şəhər və rayonlarda fəaliyyət göstərən işəgötürənlərlə əlaqədə həyata keçirməlidirlər, işəgötürənlər isə yerli məşğulluq orqanları ilə işləməyə üstünlük verirlər. Digər tərəfdən, köçkün rayonların məşğulluq mərkəzləri yalnız yerləşdikləri şəhər və

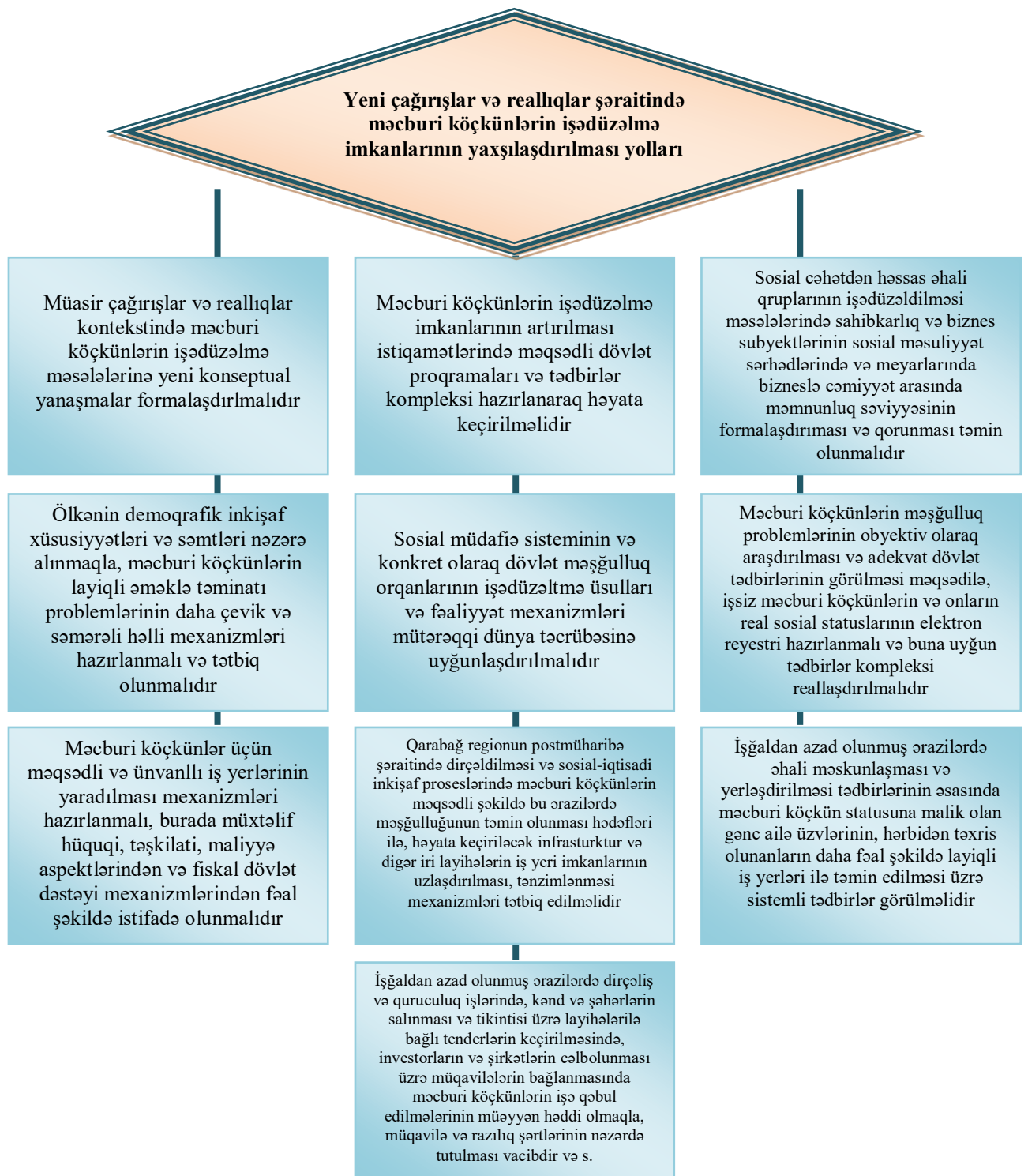
rayonlarda məskunlaşmış məcburi köçkünlərə xidmət göstərirlər. Respublikanın başqa yaşayış məntəqələrində məskunlaşanlara isə həmin yerin məşğulluq orqanları xidmət göstərirlər ki, bu da yerli məşğulluq orqanlarının işini çətinləşdirir və məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının pisləşməsinə səbəb olur. Odur ki, məcburi köçkün rayonların məşğulluq mərkəzlərinin strukturunun təkmilləşdirilməsi və kadr potensialının gücləndirilməsi (əlavə ştat vahidlərinin və yeni vəzifələrin ayrılması), eyni zamanda, digər regionlarda məskunlaşmış məcburi köçkünlərə yaşayış yerində operativ, keyfiyyətli yüksək peşəkarlıqla və davamlı şəkildə səyyar xidmətlərin göstərilməsinin təşkili məqsədi ilə müasir texniki avadanlıqlarla təchiz edilmiş avtobusların ayrılması məqsədmüvafiq olar. Eyni zamanda, məcburi köçkünlərlə işləyən mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması və bu sahədə sosial işçilərin hazırlanması da vacibdir. Belə ki, hazırda məcburi köçkün statusunda olanların sosial problemlərinin həlli ilə yanaşı, torpaqlar azad edildikdən sonra geri dönmə zamanı bu insanların qarşılaşacaqları sosial, iqtisadi, psixoloji, professional və s. problemlər hələ uzun müddət qalacaqdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, onların bir çoxu məcburi köçkün kimi doğulub-böyümüşdür və geri qayıtma zamanı köçmə ilə bağlı daha kəskin problemlərlə qarşılaşacaqlar. Odur ki, məcburi köçkünlər və onların ailələri ilə işləmək üçün yüksək peşəkarlığa malik sosial işçilərin hazırlanması tələb olunur.

Məcburi köçkünlərlə bağlı həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin müvəffəqiyyətli olması üçün müvafiq tədbirlər sisteminin həm hazırlanması, həm də həyata keçirilməsi prosesində onların mövcud vəziyyətinin və potensial imkanlarının təhlili də mühüm rol oynayır. Bunun üçün isə etibarlı informasiya mənbəyi olmalıdır. Tədqiqat göstərir ki, Respublikamızda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması ilə bağlı məsələlərin müasir tələblər səviyyəsində həll edilməsi üçün zəruri olan tam, dolğun, düzgün və hərtərəfli statistik məlumatların çatışmazlığı bu sahədə problemlər yaradır. Məsələn, məcburi köçkünlərin iqtisadi fəallığı və məşğulluğu, o cümlədən kvota ilə işədüzəlmə barədə rəsmi məlumatlar demək olar ki, yox dərəcəsindədir. Odur ki, məcburi köçkünlərlə bağlı xüsusi statistikanın aparılması və eyni zamanda alternativ məlumatların əldə edilməsi üçün mütəmadi olaraq sosioloji tədqiqatların və monitorinqlərin keçirilməsi məqsədəuyğundur. Belə tədqiqatların və

monitorinqlərin nəticələrindən istifadə edilməsi xüsusilə gənclərə və uzun müddət işsiz olanlara diqqət yetirməklə məcburi köçkünlərin cəmiyyətə sosial-iqtisadi inteqrasiyasına, işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və özünə güvənliliyi artırmağa xidmət edən optimal qərarların qəbul edilməsinə imkan verir.

Əvvəldə bildirdiyimiz kimi, biz bu tədqiqat işini bitirdiyimiz dövrdə – 2020-ci ildə bütün dünyanı məlum Covid-19 pandemiyası bürüdü, adi həyat və fəaliyyət çətinləşdi, məhdudiyətlər bütün sahələrdə məcburi bir mexanizm kimi tətbiq olundu və dissertasiya işinin müdafiəyə çıxarılması üzrlü səbəbdən gecikməli oldu. Pandemiyadan bir tərəfdən ciddi zərərlər çəksək və insan itkiləri versək də (bunlar davam etməkdədir), bizim üçün, bütövlükdə Azərbaycan xalqı və türk dünyası üçün tarixi bir zəfər ili oldu. Belə ki, 2020-ci ildə sentyabrın 27-dən başlayan 44 günlük Qarabağ müharibəsi müzəffər ordumuzun qələbəsi ilə nəticələndi, torpaqlarımız işğaldan azad olundu. Bu tarixi hadisə və qələbəmiz məcburi köçkünlərimiz üçün yeni bir situasiya və şərait yaratdı. Ölkəmizdə son dövrlərdə məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və onların işlə təmin olunma problemlərinin həlli istiqamətində təsirli, ardıcıl və kompleks tədbirlərin görülməsi təmin olunmuşdur. Ancaq, torpaqlarımızın işğaldan azad olunması daha böyük imkanlar və potensial yaratmışdır. Həmin ərazilərin resurslarından, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişaf etdirilməsi üçün mövcud olan torpaq, su, mineral ehtiyatlar, yeraltı və yerüstü sərvətlər, ö cümlədən filiz və qeyr-filiz ehtiyatlarından səmərəli və məhsuldar istifadə etməklə, rəqabət qabiliyyətli sənaye müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması, çoxlu sayda iş yerlərinin təşkili real olaraq qiymətləndirilir. Bu istiqamətdə ayrıca bir tədqiqata ehtiyac olduğunu qeyd etməklə yanaşı, bir qrup təklifləri işin nəticə hissəsinə daxil etmişik.

Ümumilikdə, yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının blok-sxemini Şəkil 3.3.1-dəki kimi hazırlamışıq və bunların reallaşdırılmasını vacib hesab edirik.

Şkil 3.3.1 Yeni çağırışlar və reallıqlar şəraitində məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının blok-sxemi (müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Ümid edirik ki, bu tədqiqat işində baxılan problemlər və məsələlər, əldə olunan elmi-praktiki nəticələr az da olsa, sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun məcburi köçkünlərin təmsalında müəyyən hissəsinin işə düzəlmə imkanlarının genişləndirilməsi istiqamətində fəaliyyət strategiyalarının və konsepsiyaların, dövlət proqramlarının və kompleks tədbirlərin hazırlanmasında gərəkli ola bilər.

NƏTİCƏ

Dissertasiya işinin nəticələrinin ümumiləşdirməyə çalışarkən, əldə olunan elmi yeniliklərlə nəticələrin uzlaşdırılmasına səy göstərmişik, eyni zamanda elmi yeniliklərin əsası kimi çıxış edə biləcək yekun müddəaların burada ifadəsinə və yer almasına çalışmışıq. Əvvəldə bildirdiyimiz kimi, Qarabağ zəfərindən sonra yaranmış yeni situasiya və perspektiv imkanlar baxımından, məcburi köçkünlərin timsalında sosial cəhətdən həssas əhali qrupunun işədüzəlmə mexanizmləri ilə bağlı fikirlərimiz az da olsa işin nəticə hissəsinə daxil edilmişdir.

Bütün bunlar nəzərə alınmaqla, dissertasiya işində aparılan tədqiqatlar bir sıra nəticə və təklifləri əsaslandırmağa imkan vermişdir. Bunlardan ən əsaslarını yığcam formada göstərmişik:

1. Kütləvi məcburi köçkünlüyün mövcudluğu və həll edilməmiş problemləri Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi siyasətinə güclü təsir edən amildir. Bütün insanlar kimi özlərindən asılı olmayan səbəblərdən daimi yaşayış yerini tərk etmək məcburiyyətində qalan əhali qrupu – məcburi köçkünlər də üzvü olduğu cəmiyyətin həyatında fəal iştirak etmək, o cümlədən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir.

Məcburi köçkünlər əsasən əmək bazarının əlamətlərinə görə ən əlverişsiz seqmentində iştirak edirlər ki, bunun da əsas səbəblərindən biri sosial statusun tam və ya qismən itirilməsidir. Odur ki, məcburi köçkünlərin əmək bazarının daha nüfuzlu seqmentinə keçid edə bilməsi üçün digər şərtlərlə yanaşı, onların sosial statusunun bərpası da zəruridir. Müxtəlif obyektiv və subyektiv səbəblərdən sosial statusunu tam və ya qismən itirmiş insanların əmək bazarına çıxışı üçün onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına, fərdi və peşə statusunun bərpasına yönəlmiş kompleks proqramların və tədbirlərin həyata keçirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır.

2. Məcburi köçkünlərin düşdükləri real vəziyyətin obyektiv olaraq qiymətləndirilməsi və adekvat tədbirlərin görülməsi vacib şərtlərdəndir. Belə ki, 2020-ci ilin 31 dekabr tarixinə Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərin sayı 2003-cü ilə nisbətən 77721 nəfər və ya 13,49 % artaraq 653921 nəfər təşkil etmişdir:

– məcburi köçkünlərin ölkə əhalisinin ümumi sayında xüsusi çəkisi 2003-2020-ci

illərdə demək olar ki, sabit qalmış və 2020-ci ilə 6,54 % təşkil etmişdir

- məcburi köçkünlərin ən çox məskunlaşdığı regionlar Bakı şəhəri, Aran və Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonları, ən az məskunlaşdığı regionlar isə Naxçıvan MR, Lənkəran və Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonlarıdır;
- məcburi köçkünlərin yaş-cins strukturu sosial-iqtisadi baxımdan demək olar ki, qənaətbəxşdir: gender əlamətinə görə kişilərin və qadınların cəmdə xüsusi çəkisi demək olar ki, eynidir; yaş strukturunda isə 18-59 yaş qrupuna aid olanlar üstünlük təşkil edir;
- məcburi köçkün ailələrin sayı 2016-cı ildə 2013-cü ilə nisbətən 4,3% artaraq 163,9 min təşkil etmişdir, 31 dekabr 2020-ci il tarixinə isə 170,2 min səviyyəsində olmuşdur;
- 18 və yuxarı yaşlı məcburi köçkün əhalinin tərkibində əsas və tam orta təhsillilər üstünlük təşkil etmişdir;
- məcburi köçkünlər arasında müəyyən peşə və ixtisasa malik olma səviyyəsi respublika üzrə orta göstəricidən aşağıdır;
- əsas və ümumi orta təhsillilər arasında qadınlar, ali, orta ixtisas və texniki-peşə təhsillilər arasında isə kişilər üstünlük təşkil edir;
- məcburi köçkün əhalinin ümumi sayında əməkqabiliyyətli yaşda olanlar 69,0% təşkil etmişdir. Kişilərin 69,3%-i, qadınların 68,6%-i əmək qabiliyyətli yaşdadır;
- işləyənlər və iş yeri olanlar arasında kişilər, işsizlər və iqtisadi qeyri-fəal əhali arasında qadınlar üstünlük təşkil edir;
- işsiz kişilər arasında 21-40 yaş qrupu, iqtisadi qeyri-fəal kişilər arasında isə 63 və ondan yuxarı yaş qrupu üstünlük təşkil edir;
- əmək qabiliyyətli yaşda olan əhaliyə nisbətəndə maddə ilə işləyənlərin xüsusi çəkisi 11,6% təşkil edir ki, bu da məcburi köçkünlər arasında məşğulluq probleminin olduğunu deməyə əsas verir;
- məcburi köçkünlərin gəlirlərin strukturunda özünüməşğulluqdan gəlirlər maddə ilə işdən gəlirlərə nisbətən üstünlüyə malikdir.

3. Dissertasiyanın strukturuna uyğun olaraq aparılan tədqiqatlar və təhlillər bunu deməyə əsas verir ki, əmək qabiliyyətli məcburi köçkünlər əmək fəaliyyəti ilə məşğul

olmağa kifayət qədər həvəslidirlər. Bu baxımdan, onların itirilmiş peşə qabiliyyətinin bərpası, hərbi təcavüzlə bağlı zəifləmiş və yaxud itirilmiş əmək funksiyalarının reabilitasiyası və həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, imkanlarına və peşə xüsusiyyətlərinə uyğun məşğulluqlarının təmin edilməsi, başqa sözlə məcburi köçkünlərin sosial adaptasiyası və sosial statusunun yüksəldilməsinə şərait yaradılması sahəsində məqsədyönlü işlərin görülməsi zəruridir. Dövlətin bu istiqamətdə apardığı siyasətin əsas məqsədi bu insanların potensial imkanlarından tam istifadəsinə və işə düzəlməsinə lazımi şərait yaratmaqdır, amma bunların müasir dövrün prizmasından baxmaqla təkmilləşdirilməsi vacibdir.

4. Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq normalara uyğun formalaşmış qanunvericilik sistemi məcburi köçkünlərin mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması, sağlamlıqlarının bərpası, məşğulluğu və sosial müdafiəsi üçün geniş imkanlar açır və bu məsələ dövlətin daima diqqət mərkəzindədir. Məcburi köçkünlərin məşğulluğunun təmin olunması istiqamətində həyata keçirilən dövlət siyasətinin əsas məqsədi kimi məcburi köçkünlərin potensial imkanlarından tam istifadə edilməsi, onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə bağlı görülən işləri müsbət qiymətləndirmək olar. Lakin, məcburi köçkünlərə münasibətdə həyata keçirilən siyasət sahəsində bir sıra nailiyyətlərin əldə olunmasına baxmayaraq, bunlar respublikamızda həyata keçirilən sosial islahatların yekunu kimi qiymətləndirilə bilməz və bu sahədə həyata keçirilən islahatların davam etdirilməsi üçün qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

5. Bir qrup obyektiv və subyektiv səbəblər nəticəsində məcburi köçkünlərin məşğulluğu lazımi şəkildə təmin olunmamışdır. Əvvəldə bildirdiyimiz kimi, məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsini tənzimləyən mövcud qanunvericilikdə bəzi boşluqlar vardır. Belə ki, yemək xərci üçün aylıq müavinətin məcburi köçkünlüyü yaradan hallardan əvvəl işğal olunmamış rayon sakini ilə nikaha daxil olmuş, həmin nikahdan uşaqları olmuş, lakin işğal olunmuş rayondakı (şəhərdəki) yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxmayan şəxslərə və onların uşaqlarına, habelə valideynlərindən biri “məcburi köçkün” statusuna malik olmayan uşaqlara verilməməsi onların maddi təminatına zərər vurur.

6. Sosial cəhətdən həssas əhali qruplarının, o cümlədən məcburi köçkünlərin işə düzəlməsində mühüm əhəmiyyətə malik olan “Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın həyata keçirilməsində bəzi boşluqlar mövcuddur və bunların aradan qaldırılması təmin edilməlidir: 1) sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxsləri, o cümlədən məcburi köçkünləri işlə təmin etmək məqsədilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş kvotaların yerinə yetirilməsində və əlavə iş yerlərinin yaradılmasında işəgötürənlərin həvəsləndirilməsi mexanizmi zəifdir; 2) məcburi köçkünlərin işə düzəldilməsi üçün nəzərdə tutulan kvotanı təmin etməyən və ya onları işə qəbul etməkdən imtina edən idarə, müəssisə və təşkilatlara qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət növlərinin tətbiq edilməsi qənaətbəxş deyildir; 3) “məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsinə dair Qaydaların bəzi maddələri ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi arasında uyğunsuzluqlar mövcuddur; 4) “məcburi köçkün” statusu olmayıb, “məcburi köçkün” şəxslə (kişi və ya qadın) nikaha daxil olan şəxslərə “məcburi köçkün” statusunun və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməməsi bir çox hallarda ailələrin formal da olsa, dağılmasına səbəb olur (“məcburi köçkün” statusundan və bununla bağlı imtiyazlardan əl çəkmək istəməyənlər nikahların pozulmasına üstünlük verirlər); 5) mövcud qanunvericilikdə məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi və məişət təminatına daha çox diqqət yetirilmişdir. Onların işə düzəlməsi, peşə hazırlığı və ixtisasartırma məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bilavasitə bağlı olan hüquqi sənədlər bir qədər azlıq təşkil edir.

7. Məcburi köçkün əhalinin sosial-demoqrafik tərkibinin və işə düzəlmə imkanlarının müəyyənləşdirilməsi üçün rəsmi statistik məlumatlar təəssüf ki, kifayət deyildir. Bu sahədə daha dolğun informasiya əldə etmək üçün sosioloji sorğular keçirilmiş və bir qrup nəticələr alınmışdır: 1) məcburi köçkünlərin əksəriyyəti işləmək istəsə də, iş axtarmaq üçün fəallıq göstərmirlər. Belə ki, respondentlərin 31,3%-i iş axtarmada fəallıq göstərmiş, işə düzəlmək üçün əsasən bir neçə ünvanla müraciətlər etmiş, onların da yalnız 13,9%-i işə düzəlmişdir; 2) məcburi köçkünlərin böyük hissəsi işlə təmin olunmanı sosial-iqtisadi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılması üçün əsas hesab edirlər; 3) hazırda işləməyən məcburi köçkünlərin çox böyük əksəriyyəti (97,7%) işə

düzəlmək, onların da əksəriyyəti (66,9%) əmək kollektivində məşğul olmaq arzusundadır; 4) məcburi köçkünlərin ən çox üstünlük verdikləri iqtisadi fəaliyyət sahələri kimi kənd təsərrüfatı, təhsil və ticarət göstərilmişdir; 5) məcburi köçkünlərin böyük əksəriyyəti (92%) işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsindən sonra əvvəllər yaşadıkları yerə qayıdacaqlarını bildirmişlər; 6) məcburi köçkünlər üçün ən əsas problemlər işin olmaması (57,4%) və yüksək qazanc əldə etmək imkanlarının məhdudluğu (42,6%); 7) məcburi köçkünlərin əksəriyyəti yeni ixtisasa yiyələnməyə və ya ixtisası artırmağa meyilli deyillər; yalnız 31,7%-i yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istədiyini qeyd etmişdir; 8) yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyən kişilərin xüsusi çəkisi qadınlara nisbətən bir qədər çoxdur; yaş bölgüsündə isə 35 yaşadək gənclər üstünlük təşkil edir; 9) yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin ixtisas seçimində müəllim, iqtisadçı, tikinti üzrə mütəxəssis, kənd təsərrüfatı sahəsində mütəxəssis, kompyuter mütəxəssisi, ticarətçi, bərbər, turizm üzrə mütəxəssis və s. ixtisaslar (cəmi 35 ixtisas) qeyd olunmuşdur; 10) məcburi köçkünlərin az hissəsi (3,4%) sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq arzusunu bildirmişdir; 11) məcburi köçkünlərin cəmi 4,3%-i əvvəllər sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmağa cəhd etsələr də, müxtəlif səbəblər (kredit ala bilməməsi, torpağın olmaması, maddi imkansızlıq və s.) üzündən onların bu cəhdi müsbət nəticələnməmişdir.

8. Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması müasir dövrdə, xüsusilə işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış proseslərində ən aktual məsələlərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Məcburi köçkünlərin işə düzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması baxımından işsizlər, müəyyən peşə və ixtisası olmayanlar, peşə və ixtisası əmək bazarının müasir tələblərinə cavab verməyənlər, müəyyən iş təcrübəsinə malik olub, hazırda işsiz olanlar, iş stajı olmayanlar, bu və ya digər səbəbdən işindən məmnun olmayanlar, iş yerində inkişaf üçün imkanları olmayanlar, işi ilə ixtisası uyğun gəlməyənlər, məcburi köçkünlüklə bağlı işini itirənlər, fəal surətdə iş axtaranlar, məşğulluğun konkret formasında və iqtisadi fəaliyyət sahəsində məşğul olmaq istəyənlər xüsusilə diqqətə alınmalı, onların işə düzəlməsi üçün daha təsirli tədbirlər görülməli, mexanizmlər hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.

9. Məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi sahəsində mövcud çatışmazlıqların aradan

qaldırılması və onların işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması məqsədilə bu istiqamətdə görülən işlərin davamı kimi bir qrup tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədmüvafiqdir: 1) məcburi köçkünlərin əmək bazarının ilkin seqmentinə keçidi üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır və 2) məcburi köçkünlərin sosial statusunun bərpası və cəmiyyətə inteqrasiyasının təmin edilməsi üçün sosial, psixoloji, peşəyönümü və işədüzəlmə üzrə kompleks xidmətlərin səviyyəsi daha da gücləndirilməlidir.

10. Məcburi köçkünlərin cəmiyyətə sosial-iqtisadi inteqrasiyası və işədüzəlməsi sahəsində problemlərin aradan qaldırılması məqsədilə qanunvericiliyin bir çox məqamları və xüsusilə, boşluqlarla bağlı müddəalar təkmilləşdirilməlidir, o cümlədən: 1) yemək xərci üçün aylıq müavinətin məcburi köçkünlüyü yaradan hallardan əvvəl işğal olunmamış rayon sakini ilə nikaha daxil olmuş, həmin nikahdan uşaqları olmuş, lakin işğal olunmuş rayondakı (şəhərdəki) yaşayış yeri üzrə qeydiyyatdan çıxmayan şəxslərə və onların uşaqlarına, habelə valideynlərindən biri “məcburi köçkün” statusuna malik olmayan uşaqlara da şamil edilməsi; 2) sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan şəxsləri, o cümlədən məcburi köçkünləri işlə təmin etmək məqsədilə qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş kvotaların yerinə yetirilməsində və əlavə iş yerlərinin yaradılmasında işəgötürənlərin həvəsləndirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi; 3) məcburi köçkünlərin işə düzəldilməsi üçün nəzərdə tutulan kvotanı təmin etməyən və ya onları işə qəbul etməkdən imtina edən idarə, müəssisə və təşkilatlara qanunvericilikdə nəzərdə tutulan inzibati məsuliyyət növlərinin tətbiq edilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi; 4) “məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsinə dair Qaydaların bəzi maddələri ilə Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi arasında uyğunsuzluqların aradan qaldırılması; 5) mövcud qanunvericilikdə məcburi köçkünlərin məşğulluğu (işədüzəlməsi), peşə hazırlığı və ixtisasartırma məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bilavasitə bağlı olan hüquqi sənədlərin təkmilləşdirilməsi; 6) məcburi köçkünlərin əmək bazarının ümumi əmək bazarının xüsusi seqmenti kimi elmi-metodoloji cəhətdən müəyyənləşdirilməsi və bununla bağlı qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi təmin olunmalıdır.

11. Məcburi köçkünlər arasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi məqsədilə yerli icra hakimiyyəti və məşğulluq xidməti orqanları tərəfindən müvafiq

tədbirlər həyata keçirilməlidir; 1) onların mövcud imkanlarının müəyyən edilməsi; 2) əmək qabiliyyətlərinə və maraqlarına uyğun müvafiq peşə növü seçməkdə yardım göstərilməsi və xüsusi təlim kurslarının təşkili; 3) torpaq və ya istehsalat sahəsinin ayrılması; 4) əlverişli şərtlərlə kredit verilməsi və 5) vergi güzəştlərinin tətbiqi; hüquqi məsləhətlərin verilməsi; özünüməşğulluğa şərait yaradılması tədbirləri görülməlidir.

12. Sosial cəhətdən həssas əhali qrupundan olan şəxslərin işə düzəlməsinin subsidiyalaşdırılması mexanizminin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. Məcburi köçkünləri işlə təmin edən işəgötürənlərə xərclərin dövlət tərəfindən qismən kompensasiya edilməsi mexanizmi hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır. Özünüməşğulluq proqramlarına daha çox məcburi köçkün ailələrinin daxil edilməsi ön plana çəkilməlidir.

13. Azərbaycan Respublikasının regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarında nəzərdə tutulmuş açılması gözlənilən müəssisə və təsərrüfat obyektlərindəki iş yerlərinə ölkənin işsiz əhalisinin tərkib hissəsi kimi işi olmayan məcburi köçkünlərin işə qəbul edilməsi məqsədilə həmin müəssisələr tərəfindən peşə kurslarının təşkili və bu kursları bitirənlərin işə qəbul edilməsi üzrə lazımi təşkilati, iqtisadi və texniki tədbirləri həyata keçirilməlidir. Respublikanın regionlarında azad sahibkarlıq zonaları yaratmaqla, yeni iş yerlərinin açılması və işsiz məcburi köçkünlərin əmək fəaliyyətinə cəlb edilməsi istiqamətində müvafiq tədbirlər reallaşdırılmalıdır.

14. Məcburi köçkünlərin kompakt yaşadıqları yaşayış komplekslərində kiçik istehsalat (xalçaçılıq, çörəkbişirmə, tikiş, kompyuter və digər elektron cihazların istismarı və təmiri və s.) sahələrinin yaradılması üzrə müvafiq təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsi, onların (əsasən qadınlar) burada işləməsinin təmin edilməsi ilə yanaşı, yeni ixtisasa yiyələnmə və ya ixtisaslarını artırma bilmələri üçün müvafiq mexanizmlər müəyyənləşdirilməli və həyata keçirilməlidir. Məcburi köçkünlərin kompakt yaşadığı qəsəbələrdə yeni tikilən evlərin həyətəyanı sahələrində müvafiq kommunal-məişət şəraitinin yaradılması və bu sahələrin yardımçı təsərrüfat kimi istifadəsi üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi tədbirlərinə zərurət vardır.

15. Torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ilə bağlı olaraq, böyük qayıdış proqramının reallaşdırılması və yeni kənd, qəsəbə, şəhərlərin inşa edilməsi zamanı məcburi

köçkünlərin fikirlərinin öyrənilməsi və onların nəzərə alınması, onların həm hazırda yaşadıkları ərazidə, həm də gələcəkdə yaşamağa davam edəcəkləri yerlərdə mövcud olan, yaradılacaq və inkişaf etdiriləcək iqtisadi fəaliyyət sahələrində işədüzmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi mütləq şəkildə təmin edilməlidir.

16. Məcburi köçkün qadınların əmək potensialının rəasional istifadə edilməsi və onların işədüzmə imkanlarının yaxşılaşdırılması məsələsinin həllində bu problemin iqtisadi aspekti ilə yanaşı, reproduktivlik aspekti, yəni əmək fəaliyyətinin analıqla optimal uyğunlaşdırılmasının mümkünlüyünün də nəzərə alınması üçün qısaltdılmış iş gününün müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir və bunun nəzərə alınması vacibdir. Nisbətən yaşlılar, əlilliyi olan şəxslər və uşaqly qadınlar üçün evdə müxtəlif işlərin (müxtəlif təşkilatlardan və ya firmalardan xammal, material, avadanlıq və alətlər almaqla, evdə işin yerinə yetirilməsi və vaxtaşırı hazır məhsulun təhvil verilməsi) təşkili mexanizmləri hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.

17. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə dirçəliş və reabilitasiya işlərində məcburi köçkünlərin işədüzməsi prioritetlik təşkil etməli və bunun üçün xüsusi olaraq əmək yarmarkaları və məqsədli biznes forumları təşkil olunmalıdır. Məcburi köçkünlərin iqtisadi fəallığının artırılması və işədüzmə imkanlarının yaxşılaşdırılması üçün məşğulluğa yardım proqramlarının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi tədbirləri görülməli; bu proqramlar vasitəsilə peşəyönümü və məşğulluq məsələləri ilə yanaşı, əmək vərdişlərinin, sosial-iqtisadi fəallığının, məişət müstəqilliyinin, sosial əlaqələrin və s. inkişaf etdirilməsinə kömək tədbirlərinin reallaşdırılmasına nail olunmalıdır;

18. İcbari təhsil yaşını ötmüş məcburi köçkünlər üçün ilkin təhsil proqramlarının (oxuyub-yazma və hesablama vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi), məqsədli peşə inkişafı proqramlarının (bir-iki həftədən bir neçə ayadək davam edən müxtəlif müddətli təlim kurslarında insanların görəcəkləri işlərə aid vəzifələri yerinə yetirərkən zəruri olan peşə biliklərinə və vərdişlərinə yiyələnmə), istehsalat mühitində texniki-peşə təliminin (real iş mühitində, yəni özəl və dövlət mülkiyyətində olan müəssisələrdə və şirkətlərdə peşə biliklərinə və vərdişlərinə yiyələnmə) təşkili təmin edilməlidir. Orta məktəbi bitirən, lakin sonrakı təhsilini davam etdirə bilməyən gənclərin çevik təlim modulları vasitəsilə peşələrə yiyələnməsi üzrə fəaliyyət planı hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir;

19. Gənc məcburi köçkünlərin iş axtarma vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə işəgötürənlərlə əlaqələrin qurulması, vakansiyaların mövcud olduğu müəssisələrin və iqtisadiyyat sahələrinin müəyyənləşdirilməsi, tərcümeyi-halın yazılması, müsahibə zamanı özünü aparma və s. məsələlər üzrə xüsusi təlimlər təşkil olunmalıdır. Məcburi köçkünlərin peşə hazırlığı və yenidən hazırlığı üçün maliyyə baxımından stimullaşdırılması, onların təhsil aldığı müəssisələrə subsidiyaların verilməsi (ödəniş şəklində və ya vergi güzəştləri formasında) mexanizmləri hazırlanmalı və tətbiq edilməlidir.

20. Məcburi köçkün gənclərin gələcəkdə əmək bazarına daxil olmasını asanlaşdırmaq üçün sahələr üzrə mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə əmək bazarında müxtəlif peşələrə olan tələbat və peşəyönümü haqqında maarifləndirmə, məlumatlandırma və təbliğat işinin aparılması, onların əmək bazarında ehtiyac olan peşələrə istiqamətlənmələrinə köməklik göstərilməsi, o cümlədən işəgötürənlərlə görüşlərin təşkili; şagirdlər və məzunlar üçün açıq qapı günlərinin keçirilməsi; iş axtarma texnologiyası ilə tanışlıq; gənclərin ayrı-ayrı peşələr üzrə yararlılığını müəyyən etmək üçün test yoxlaması və s. tədbirlər sistemli olaraq ardıcılıqla həyata keçirilməlidir.

21. Məcburi köçkünlərin məxsunlaşdıqları iri yaşayış massivlərində və işğaldan azad olunmuş ərazilərdə gənclərə sahibkarlıq bacarıqlarının öyrədilməsi, bununla da öz iş yerlərini yaratmağa həvəsləndirilməsi və sahibkarlıq sahəsində uğurlu ideyaların reallaşdırılması məqsədilə biznes inkubatorların yaradılması layihələri reallaşdırılmalıdır.

22. Yeni ixtisasa yiyələnmək və yaxud ixtisasını artırmaq istəyən əlilliyi olan məcburi köçkünlərin təliminin distant təhsil formasında, fərdi şəkildə, iş yerində və müvafiq kurslar vasitəsilə həyata keçirilməsinə lazımi şərait yaradılmalıdır. Müxtəlif kurslar keçməklə yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin Dövlət Məşğulluq Agentliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Bakı və Göyçay Regional Peşə Tədrisi Mərkəzlərində, habelə Təhsil Nazirliyinin, tədris bazası olan müəssisə və təşkilatların bazasında fəaliyyət göstərən peşə kurslarında peşə hazırlığına cəlb edilməsi prosesləri maksimum genişləndirilməlidir.

23. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin şəhər, rayon Məşğulluq oqranları, o cümlədən işğal altında olan rayonların Məşğulluq orqanları tərəfindən

məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi və işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması sahəsində fəaliyyətin daha da genişləndirilməsi və müasir texnologiyalara əsaslanan daha səmərəli tədbirlərin həyata keçirilməsi, o cümlədən məcburi köçkün rayonların məşğulluq orqanlarının strukturunun təkmilləşdirilməsi və kadr potensialının gücləndirilməsi (əlavə ştat vahidlərinin və yeni vəzifələrin ayrılması), eyni zamanda, digər regionlarda məskunlaşmış məcburi köçkünlərə yaşayış yerində operativ, keyfiyyətli yüksək peşəkarlıqla və davamlı şəkildə səyyar xidmətlərin göstərilməsinin təşkili məqsədi ilə müasir texniki avadanlıqlarla təchiz edilmiş nəqliyyat və texniki vasitələrin ayrılması, müvafiq infrastrukturun yaradılması təmin olunmalıdır.

24. Məcburi köçkünlərlə işləyən mütəxəssislərin peşəkarlığının artırılması və məcburi köçkünlər və onların ailələri ilə işləmək üçün yüksək peşəkarlığa malik sosial işçilərin hazırlanması; məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması istiqamətində beynəlxalq təşkilatların, yerli qeyri-hökumət təşkilatlarının, ictimai birliklərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və sosial tərəfdaşlar, o cümlədən, maraqlı QHT-lər, həmkarlar təşkilatları, sahibkarlar birlikləri, beynəlxalq və yerli donorlar və Hökumət nümayəndələri arasında məcburi köçkünlərin problemlərinə dair mütəmadi görüşlərin, dəyirmi masaların təşkili və birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər görülməlidir.

25. Məcburi köçkünlərin cəmiyyətə sosial-iqtisadi inteqrasiyasına, işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasına və özünə güvənliliyi artırmağa xidmət edən optimal qərarların qəbul edilməsi məqsədilə onların sosial-demoqrafik tərkibini, təhsil və peşə-ixtisas səviyyəsini, iqtisadi fəallığını, məşğulluq vəziyyətini və potensial imkanlarını təhlil etməyə imkan verən xüsusi statistikanın aparılması və eyni zamanda alternativ məlumatların əldə edilməsi üçün mütəmadi olaraq sosioloji tədqiqatların, seçmə müayinələrin və monitorinqlərin keçirilməsi, bu işlərə qeyri-hökumət təşkilatlarının və yerli icmaların cəlb edilməsi vacibdir.

26. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə məcburi köçkünlərin layiqli iş yerləri ilə təmin edilməsi və işədüzəlmə imkanlarının maksimum yaxşılaşdırılması məsələlərinə kompleks və sistemli yanaşma təmin olunmalıdır və bununla əlaqəli bir sıra məsələlər yüksək prioritetlik səviyyəsinə qaldırılmalı və nəzərə alınmalıdır:

- Qarabağ zəfərindən sonra regionun dirçəlişi və “Böyük qayıdış”ın təmin edilməsi ilə bağlı strateji yanaşmalar və prioritet vəzifələr əsas götürülməklə, 2030-cu ilədək fəaliyyətdə olan Məşğulluq Strategiyasının hədəfləri yenidən baxılmalı və təkmilləşdirilməlidir;
- 2030-cu ilədək olan milli prioritetlər üzrə hədəflər nəzərə alınmaqla, məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin həlli məsələlərinə yeni yanaşmalar təmin edilməli və bununla bağlı müvafiq mexanizmlər hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə aparılan tikinti-quruculuq işlərində, dirçəliş və bərpa tədbirlərində məcburi köçkünlərdən ibarət işsiz mütəxəssislərin, işçi qüvvəsinin fəal cəlb edilməsinə dair müvafiq qanunverilik aktı və ya dövlət başçısının fərmanı, sərəncamı ilə tənzimlənən müvafiq rəsmi sənədlərin hazırlanması, qəbul edilməsi və reallaşdırılması böyük səmərə verə bilər, bu halda məcburi köçkünlərin Qarabağ regionunda işlə təminatı məsələləri xeyli sürətləndirilmiş olar və böyük qayıdış proseslərinə müsbət təsir göstərir;
- İşsiz məcburi köçkünlərin vahid elektron bazasının yaradılması, təsnifləşdirilməsi, əmək bazarının tələblərinə uyğun modelləşdirilməsi, onların işə düzəlməsi ilə bağlı xüsusi proqram təminatının işlənilib hazırlanması məqsədə uyğundur;
- İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə “ağıllı kənd”, “ağıllı şəhər”, digər yüksək texnologiyaların tətbiqinin prioritetliyi nəzərə alınmaqla, işsiz məcburi köçkünlərin intellektual səviyyələrin artırılması, texnoloji yanaşmaların və biliklərin mənimsənilməsi, yüksək texnologiyalar əsaslı iş yerlərində hazırlıqlı olmaları üçün məqsədli kursların, təlim və treninqlərin təşkil olunması vacibdir;
- İşsiz məcburi köçkünlərin böyük qayıdış proseslərində öz işlərini qurmaq, bizneslərini yaratmaq istiqamətində məqsədli dövlət proqramları, o cümlədən “dövlət – özəl sektor” əməkdaşlığı çərçivəsində müxtəlif fəaliyyət proqramları, qrantlar hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir;
- Dövlət Məşğulluq Agentliyi tərəfindən Qarabağ regionunda münasib şəhər və rayon məşğulluq mərkəzlərinin birinin bazasında “Qarabağın dirçəlişi şəraf

işimizdir, həm də layiqli iş yerimizdir” – şərti devizi altında Qarabağ regionundan və işğaldan azad olunmuş ətraf 7 rayondan olan məcburi köçkünlərin bu regionda aparılan layihələrdə, infrastruktur və xidmət şəbəkələrində, formalaşan və fəaliyyətə başlayan dövlət strukturlarında və təşkilatlarında işədüzməsi məsələlərinin kompleks və koordinasiya olunmuş şəkildə həll olunması üçün xüsusi qərargahın yaradılması, ən azından bu Agentliyin rəhbərlərindən birinin və aparat işçilərindən bir qrupunun Qarabağ regionuna – həmin qərargaha ezam edilməsi, bu məsələlərin bütün ölkə üzrə oradan tənzimlənməsi, operativ əlaqələndirici tədbirlərinin görülməsinə ciddi ehtiyac vardır və s.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. 2000-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli fəaliyyət planı. / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 6 mart tarixli, 33 nömrəli sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
2. 2014-cü ildə məcburi köçkünlər üzrə ev təsərrüfatları tədqiqatının yekunları. / – Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı:– 2014.– 150 s.
3. Ağıllı şəhər (Smart City) və Ağıllı kənd (Smart Village) konsepsiyasının hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. / – Bakı şəhəri, 19 aprel 2021-ci il.
4. Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. / – Dövlət başçısının 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. – 39 s.
5. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
6. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması. / – 2009-cu il, II cild. Bakı, 2009: [Elektron resurs] / URL: <http://anl.az/el/Kitab/2015/2000-853.pdf>.
7. Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 2019-cu il üzrə hesabat. Bakı, 2020. – 27 s: [Elektron resurs] / URL: www.sosial.gov.az/uploads/yhs.pdf.
8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Məcburi köçkünlərə dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş müavinətlərin verilməsinin tənzimlənməsi haqqında” . / – 06.12.1993-cü il tarixli 587 nömrəli Qərarı.
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Əhalinin özünüməşğulluğunun təmin olunması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında. / – 7 aprel 2016-cı il tarixli Sərəncamı: [Elektron resurs] / URL: www.president.az/articles/18718.
10. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında. / – 2004-cü il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamı.

11. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəlikləri haqqında Əsasnamə. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 4 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
12. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. / – Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
13. Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Proqramı. / – 27 dekabr 2011-ci il: [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/articles/4017>.
14. Azərbaycan Respublikasında məcburi köçkünlərə (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərə) “məcburi köçkün” statusu və onu təsdiq edən vəsiqənin verilməsinə dair Qaydalar: [Elektron resurs] / URL: www.refugees-idps-committee.gov.az/az/laws/71.html.
15. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf Dövlət Proqramı (2008-2015-ci illər). / – Bakı:– 2008. URL: www.e-qanun.az/framework/15399.
16. Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005-ci illər). Bakı: “Qapp-Poliqraf” Korporasiyası, – 2003.– 288 s.
17. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: www.e-qanun.az/code/10.
18. Azərbaycan Respublikasının dövlət ali və orta ixtisas təhsil müəssisələrində ödənişli formada təhsil alan məcburi köçkünlərin təhsil xərclərinin ödənilməsi haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 sentyabr 2011-cü il tarixli, 1722 №-li Sərəncamı.
19. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. / – 1 fevral 1999-cu il 618-IQ nömrəli Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir.

20. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. / – 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir. – Bakı.
21. Azərbaycan Respublikasının Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin işləri üzrə Dövlət Komitəsi: [Elektron resurs] / URL: www.dxr.az/xidmetler/struktur/aed9eb02-5b67-e411-bf0d-6c3be51e53f4.
22. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015-ci illər). / – “Azərbaycan” qəzeti, 26 oktyabr 2005-ci il, № 184.
23. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2019-2030-cu illər). / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 oktyabr 2018-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. – Bakı: – 2018.
24. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər): [Elektron resurs] / URL: <http://ses.gov.az/az/menu-69.html>.
25. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2011-2015-ci illər). URL: <http://ses.gov.az/az/menu-69.html>.
26. Azərbaycan Respublikasının Miqrasiya Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: www.president.az/articles/8665.
27. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. / – AR Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
28. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosesual Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: www.genprosecutor.gov.az.
29. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi: [Elektron resurs] / URL: www.taxes.gov.az/modul.php?name=qanun&cat=3.
30. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında. / – Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 30 sentyabr 1998-ci il, № 527-IQ.
31. Azərbaycanın demoqrafik göstəriciləri. / – Bakı:–2020–532 s.
32. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. / – Bakı, 2020. – 772 s.
33. Bakı və Sumqayıt şəhərlərinin yataqxanalarında müvəqqəti məskunlaşmış qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin köçürülməsinə həsr olunmuş müşavirədə

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın çıxışı. / – 09 mart 2017: [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/articles/23612>.

34. Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva Qaradağ rayonunda məcburi köçkünlər üçün yaşayış kompleksinin təməlqoyma mərasimində iştirak edib. / – 30 may 2017: [Elektron resurs] / URL: www.president.az/articles/23979.
35. Biznes inkubator – gənclərə yeni imkan: [Elektron resurs] / URL: www.economy.gov.az.
36. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. 5 cilddə. / Baş red. Z.E.Səmədzadə. Bakı: Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, 2012.
37. Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış və özlərindən asılı olmayaraq iş yerindən məhrum olmuş məcburi köçkünlərin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 may 1994-cü il tarixli 181 №-li Qərarı.
38. Dövlət Məşğulluq Agentliyi: [Elektron resurs] / URL: www.dma.gov.az.
39. Dövlət rüsumu haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu: [Elektron resurs] / URL: www.e-qanun.az/framework/2860.
40. Erməni millətçilərinin apardığı etnik təmizləmə nəticəsində Ermənistan ərazisindəki öz tarixi torpaqlarından didərgin salınmış azərbaycanlıların məskunlaşması problemlərinin həlli haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 22 avqust 2001-ci il tarixli 562 №-li Fərmanı: [Elektron resurs] / URL: www.refugees-idps-committee.gov.az/az/laws/88.html.
41. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 13 mart 1996-cı il, № 41-IQ.
42. Əhalinin təhsil səviyyəsi. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: [Elektron resurs] / URL: www.stat.gov.az/source/education/.
43. Ələkbərov, U.K. Davamlı insan inkişafı və ekoloji sivilizasiyanın əsasları / U.K.Ələkbərov. Bakı, 2013, 448 s.
44. Əlirzayev, Ə.Q. Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi / Ə.Q.Əlirzayev. – Bakı: İqtisad Universitetinin nəşriyyatı, – 2010. – 326 s.

45. Əlirzayev, Ə.Q. Sosial-mədəni iqtisadi inkişaf və tənzimləmə / Ə.Q.Əlirzayev. –Bakı: – 2016.
46. Əliyev, Ş.T. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Sumqayıt Dövlət Universiteti / Ş.T.Əliyev – 2018. – 384 s.
47. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanda əmək bazarının vəziyyətinə təsir edən amillər və onun qiymətləndirilməsi məsələləri // Bakı: AMEA-nın Əmək və sosial problemlər elmi əsərlər toplusu, – 2018. № 2(10), – s. 73-80.
48. Əliyev, Ş.T. Qlobal çağırışlar şəraitində Azərbaycanda demoqrafik inkişaf prosesləri və məşğulluq məsələləri // Ş.T.Əliyev. Bakı: Bakı Biznes Universiteti – 2018. Audit № 03, – s. 42-57.
49. Əliyev, Ş.T. Pandemiya və postpandemiya dövründə Azərbaycanda iqtisadi təhlükəsizliyin aktual məsələləri // Ş.T.Əliyev. – “Xəbərlər”, AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, №5, 2020. - s. 5-12.
50. Əliyev, T.Q. İnsan resurslarının idarə edilməsi / T.Q.Əliyev, Ş.T.Əliyev, R.T.Əliyev. – Bakı: ADNA-nın mətbəəsi, – 2012. – 658 s.
51. Əmək bazarı. Statistik məcmuə. ADRSK. / – Bakı. 2020– 172 s.
52. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Əmək Müfəttişliyi Xidməti: [Elektron resurs] / URL: <http://sosial.gov.az/D%C6%8FMXstruktura>.
53. Əzizova, G.A. Azərbaycan əmək bazarının tarazlı inkişafı. İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2008, – 56 s.
54. Əzizova, G.A. Azərbaycanın əmək bazarı: problemlər və perspektivlər. Monoqrafiya / G.A.Əzizova. Bakı: İqtisad Universiteti, - 2017. - 276 s.
55. Hüseynov, T.H. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika / T.H.Hüseynov. Bakı: Elm, – 2015. - 466 s.
56. Xalqa həsr olunan illər. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. / – Bakı: – 2003.– 513 s.
57. Xəlilova, V.Ə. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında dövlət orqanlarının rolu. /Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzinin 20 illiyinə həsr olunmuş “Əmək, məşğulluq

- və sosial müdafiənin aktual məsələləri” Beynəlxalq elmi-praktiki Konfransın materialları, Bakı, 2017, s. 131-135.
58. Xəlilova, V.Ə. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasında aktiv məşğulluq tədbirlərinin rolu. / Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş “Azərbaycanda sosial müdafiə sisteminin inkişafı:dünən,bu gün və sabah” Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, “İdealprint” MMC Bakı, 2019, s.238-243.
59. Xəlilova, V.Ə. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin sosial-demoqrafik tərkibinin və məşğulluğunun təhlili. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası jurnalı. Bakı, 2018, № 2, s.24-32.
60. Xəlilova, V.Ə. Azərbaycanda məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılması yollarının tədqiqi // “Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi. V.Ə.Xəlilova, N.Q.Quliyeva. – Bakı: –2017, № 2(20), s.6-16.
61. Xəlilova, V.Ə. Məcburi köçkünlərin işədüzəlməsi onların sosial statusunun bərpasının əsas vasitəsi kimi. // “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnalı. Bakı:– 2017.–№ 3 (46), – səh. 258-264.
62. Xəlilova, V.Ə. Məcburi köçkünlərin məşğulluq problemlərinin həlli üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri. “Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi, Bakı, 2014, № 1 (14), s. 142-147.
63. Xəlilova, V.Ə. Məcburi köçkünlərin məşğulluqlarının artırılmasında dövlətin və beynəlxalq təşkilatların iştirakı //Əmək və sosial problemlər. Elmi əsərlər toplusu, – 2016-cı il. №1 (17), – s. 137-143.
64. Xəlilova, V.Ə. Sosial cəhətdən həssas əhali qrupu kimi məcburi köçkünlərin işədüzəlmə imkanlarının yaxşılaşdırılmasının nəzəri aspektləri. Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu. Əmək və Sosial Problemlər üzrə Elmi-Tədqiqat və Tədris Mərkəzi, Bakı, 2018, № 1 (21), s. 172-179.
65. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt. / – [Elektron resurs] / [URL:www.migration.gov.az/images/pdf/f2829d9389d6b035964bc37f3d611abe.pdf](http://www.migration.gov.az/images/pdf/f2829d9389d6b035964bc37f3d611abe.pdf)

66. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2016-cı ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclası keçirilib. / – 07 oktyabr 2016: [Elektron resurs] / URL: www.president.az/articles/21318.
67. İsgəndərov, R.K. Azərbaycanca sosial problemlərin həlli üzrə dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri // Bakı: Əmək və Sosial Problemlər elmi əsərlər toplusu,– 2011.– №1(7), – s. 13-21.
68. İsgəndərov, R.K. Elmi-texniki tərəqqi: sosial-iqtisadi aspektlər / Dərslik. R.K.İsgəndərov. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2010. –636 s.
69. İsgəndərov, R.K. Sosial problemlərin həllində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri // Əmək və sosial münasibətlər. Elmi-praktiki jurnal. Bakı: – 2014, №1(01), s.34-40
70. İşsiz məcburi köçkünlərin müvəqqəti məskunlaşdığı bölgələrdə yerli müəssisə və təşkilatlarda işə cəlb edilməsi haqqında / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. Bakı şəhəri, 20 avqust 1997-ci il, № 95.
71. Keyns, C.M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi / C.M.Keyns. Bakı: Qanun, –2001. –496 s.
72. Kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmaq üçün məcburi köçkünlərə torpaq sahələrinin ayrılması Qaydası / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2000-ci il 17 aprel tarixli, 67 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.
73. Kommunal, nəqliyyat və digər xidmətlər üzrə güzəştlərin müavinətlərlə əvəz olunmasının təmin edilməsi haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 26 dekabr tarixli, 613 sayılı Fərmanı.
74. Qaçqın statusu verilməsi haqqında vəsatətə baxılması Qaydaları. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 13 noyabr tarixli 419 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
75. Qaçqın və Məcburi Köçkünlərin İş üzrə Dövlət Komitəsinin 2009-2015-ci illərin yekununa həsr edilmiş hesabatı: [Elektron resurs] / URL: www.refugees-idps-committee.gov.az/az/pages/26.html.

76. Qaçqınlar və məcburi köçkünlər haqqında normativ hüquqi sənədlər toplusu. Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman), professor E.Süleymanovanın ümumi redaktəsi ilə. Bakı:– 2014.– 409 s.
77. Qaçqınlar və sığınacaq axtaran şəxslərlə bağlı qanunvericilik. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin (ölkə daxilində köçürülmüş şəxslərin) statusu haqqında. / – Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 21 may 1999-cu il, № 668-IQ
78. Qaçqınlara və məcburi köçkünlərə dövlət qayğısı. / – 2003-2013. Bakı: – 2013. – 173 s.
79. Qaçqınların statusuna dair BMT-nin 1951-ci il Konvensiyası. / – Qaçqınlar və sığınacaq axtaran şəxslərlə bağlı qanunvericilik. Normativ hüquqi aktlar toplusu. Bakı:– 2005.
80. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2017-ci il ərzində görülmüş işlər barədə məlumat: [Elektron resurs] / URL: <http://idp.gov.az/az/law/119/parent/15>.
81. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2016-cı il ərzində görülmüş işlər barədə məlumat: [Elektron resurs] / URL: <http://idp.gov.az/az/law/110/parent/15>.
82. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2018-ci il ərzində görülmüş işlər barədə məlumat: [Elektron resurs] / URL: <http://idp.gov.az/az/law/120/parent/15>.
83. Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən 2019-cu il ərzində görülmüş işlər barədə məlumat: [Elektron resurs] / URL: <http://idp.gov.az/az/law/126/parent/15>.
84. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin məsələləri ilə bağlı tədbirlər haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 15 yanvar 1993-cü il tarixli 32 №-li Qərarı.
85. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemlərinin həlli üzrə Dövlət Proqramı. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 17 sentyabr tarixli 895 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

86. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı. / – AR Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı şəhəri, 1 iyul 2004-cü il, № 298.
87. Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramına Əlavələr. / – AR Prezidentinin 2011-ci il 21 fevral tarixli 1346 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
88. Qarabağ Dirçəliş Fondunun Müşahidə Şurasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 4 yanvar 2021-ci il: [Elektron resurs] / URL: <https://president.az/articles/49877>.
89. Quliyev, T.Ə. Peşə-ixtisas üzrə təhsilin və işədüzəlmənin bəzi problemləri // Bakı: “Əmək və Sosial Problemlər” elmi əsərlər toplusu, – 2015. № 2(16), –s.14-26.
90. Quliyev, T. Əməyin iqtisadiyyatı / T.Quliyev. –Bakı: Nağıl evi, –2003. –694 s.
91. Quliyev, T.Ə. İnsan resurslarının idarə edilməsi / T.Ə. Quliyev. Nağıl evi, – 2013. –828 s.
92. Quliyev, T.Ə. Məşğulluğun makro-mikro səviyyəli problemləri // “Əmək və Sosial Problemlər” elmi əsərlər toplusu. Bakı:– 2010. № 1(6), – s.14-17.
93. Quliyeva, N.Q. Azərbaycanda qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinə dair // Bakı: “Ailə problemləri: sosial-demoqrafik aspektlər” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları, – 2004.– s.41-44.
94. Quliyeva, N.Q. Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması kontekstində pensiya və müavinət alan məcburi köçkünlərin sosial və demoqrafik vəziyyətinin tədqiqi. //Azərbaycan Respublikası «Təhsil» Cəmiyyəti, «Bilgi» dərgisi, «Sosial bilgiler» bölməsi, Bakı:–2003, №3,– s.30-34.
95. Mehbaliyev, S.S. Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi / S.S.Mehbaliyev, R.K.İsgəndərov. – Bakı: “Çaşıoğlu” nəşriyyatı, –2002. –544 s.
96. Menkyu, N.Q. Ekonomiksin prinsipləri. 2-ci nəşr - «Ali məktəblər üçün dərslik» - seriyası / rus dilindən tərcümə. Bakı: (İqtisad Universiteti)) nəşriyyatı, 2009. – 697 s.

97. Məcburi köçkün gənclər kiçik sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq üçün avadanlıqlarla təmin edilib. / – Azərbaycan Respublikası Qaçqınların və Məcburi Köçkünlərin İşləri üzrə Dövlət Komitəsi, 10 Dekabr, 2019. URL: <http://idp.gov.az/az/news/941>.
98. Məcburi köçkünlərə yemək xərci üçün dövlət büdcəsindən verilən aylıq müavinətin paylanılmasına dair Təlimat: [Elektron resurs] / URL: www.e-qanun.az/framework/10089.
99. Məcburi köçkünlərin birdəfəlik və mütəmadi pul yardımları, ərzaq və sənaye məhsulları ilə təmin edilməsi Qaydası. / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 1999-cu il 6 dekabr tarixli 184 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmişdir.
100. Məcburi Köçkünlərin İqtisadi İnkişafına Yardım Layihəsinin həyata keçirilməsi haqqında hesabat. / – Dünya Bankı və Azərbaycan Hökuməti arasında bağlanan Kredit Sazişi, Bakı: – 2015: [Elektron resurs] / URL: www.sfdi.gov.az/?options=content&id=51.
101. Məcburi köçkünlərin sosial problemləri uğurla həll olunur. 2011: [Elektron resurs] / URL: www.files.preslib.az/site/karabakh/gl5.pdf.
102. Məcburi köçkünlərin və onlara bərabər tutulan şəxslərin sosial müdafiəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı şəhəri, 21 may 1999-cu il. № 669-IQ.
103. Məcburi Köçkünlərin Yaşayış Şəraiti və Gəlir İmkanlarının Dəstəklənməsi Layihəsinin həyata keçirilməsi haqqında hesabat. / – Azərbaycan Hökuməti ilə Dünya Bankı arasında bağlanan Kredit Sazişi. Bakı:– 2015. URL: www.sfdi.gov.az.
104. Məmmədova, M.H., Quliyeva N.Q. Azərbaycan Respublikasında əlil insanların sosial müdafiəsi və məşğulluq problemləri. // “Əmək və Sosial Problemlər” elmi əsərlər toplusu. Bakı:– 2007. № 1 (4), – s. 3-11.
105. Məmmədova, M.H., Quliyeva N.Q. Azərbaycanda miqrasiyanın müasir meyilləri, səbəbləri və sosial-iqtisadi təsirləri. // “Əmək və sosial problemlər” elmi əsərlər toplusu, Bakı:– 2011. № 1(7), – s. 4-12.
106. Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı, 2 iyul 2001-ci il, №170-IIQ.

107. Məşğulluq sahəsində siyasət haqqında Konvensiya və Təvsiyələr (№ 122), 1964.
/ – BƏT-in Azərbaycan Respublikası tərəfindən ratifikasiya edilmiş Konvensiyaları və Təvsiyələri. Bakı:–1996.
108. Muradov, Ş.M. İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər / Ş.M. Muradov. Bakı: Elm, - 2004. - 660 s.
109. Musayev, A.F. Qarabağın bərpası və inkişafı prosesində xarici dəstək mühüm amildir: [Elektron resurs] / 27.01.2021. // A.Musayev, A.Zeynalov [URL: www.science.gov.az/news/open/15789](http://www.science.gov.az/news/open/15789).
110. Novruzov, V.T. Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyası fəaliyyətdədir //«İqtisadiyyat və həyat», –2002, №1-3, – s.69-88.
111. Ölkədən getmək, ölkəyə gəlmək və pasportlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı şəhəri, 14 iyun 1994-cü il. № 813.
112. Rəhmanov, F.P. Respublikada sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi problemləri. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elmi xəbərləri, cild 5, aprel- iyun 2017.
113. Səmədzadə, Z.Ə. Azərbaycan iqtisadiyyatında keçid dövrünün başa çatması: təhlil və nəticələr. Milli inkişaf modelinin formalaşması problemləri. Bakı: –2010. –982 s.
114. Smit, A. Xalqların sərvəti / A. Smit. Bakı: İqtisad Universiteti, –2010. –1312 s.
115. Sosial müdafiəyə xüsusi ehtiyacı olan və işə düzəlməkdə çətinlik çəkən vətəndaşlar üçün kvota tətbiq edilməsi Qaydası”nın və “Kvota şamil edilməyən müəssisələrin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi haqqında. / – Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 noyabr 2005-ci il 213 nömrəli Qərarı: [Elektron resurs] / [URL: www.customs.gov.az](http://www.customs.gov.az)
116. Şəkərəliyev, A., Şəkərəliyev Q. Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər. – Bakı: Turxan, NPB, – 2016, – 536 s.
117. Ünvanlı dövlət sosial yardımı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı şəhəri, 21 oktyabr 2005-ci il, № 1039–IIQ.
118. V Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumun “dəyirmi masa”larından biri də qaçqın və məcburi köçkünlərin problemlərinə həsr olunub. 01 Oktyabr, 2016: [Elektron resurs] / [URL: www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html](http://www.qachqinkom.gov.az/az/news/485.html).

119. Yaşayış yeri və olduğu yer üzrə qeydiyyat haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. / – Bakı şəhəri, 4 aprel 1996-cı il, № 55-IQ.
120. Бадараев, Д.Д. Социальный статус человека и критерии его определения. // Вестник Бурятского государственного университета. Выпуск № 5, –2009.– с. 224-228
121. Буланов, В.С. Труд как фактор социально-экономического развития / В.С.Буланов, Москва: – 2007. – 210 с.
122. Всеобщая декларация прав человека. / Принята резолюцией 217А(III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10.12.1948 года: [Elektron resurs] / URL: www.un.org/ru/documents/decl_conv.
123. Гасанов, В. Социально-экономическая политика государства в решении проблем уязвимых категорий населения. // Научный журнал Вестник Хмельницкого Национального Университета, Экономические науки, 2016, №6, с.142-145.
124. Генкин, Б.М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / Б.М.Генкин. - 8-е изд., пересмотр. и доп., – 2014. – 464 с.
125. Генкин, Б.М. Экономика труда: учебник для вузов / Б.М.Генкин. – Москва: Норма, – 2014. – 351 с.
126. Гинсбург, М.В., Максимов Д.С., Максимова М.Н.Реализация специальных программ по трудоустройству социально уязвимых групп населения в условиях центра занятости населения. // Экономические науки, – 2014. №9 (118), – с.44-47
127. Ефимова, М.Р., Бычкова С.Г. Социальная статистика. Москва: Финансы и статистика, – 2003.– 559 с.
128. Жогин, Б.Г. Интеграция вынужденных мигрантов в местное сообщество: опытпрактической и исследовательскойдеятельности/ Б.Г.Жогин, Т.Ф.Маслова, В.К.Шаповалов, Ставрополь: Ставропольсервисшкола, – 2002,– 432 с.

129. Зороастрова, И.В., Еремина А. В. Проблема успешного выхода на рынок труда: ожидания и решения студентов вузов. // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, – 2014. №16. – С. 130-139.
130. Каблов, А.Н. Беженцы и вынужденные переселенцы в современной России: Международно-правовые, политические, социальные аспекты проблемы и технологии ее разрешения: / автореферат дисс. канд. полит. Наук / – Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского, – 2004.– 32 с.
131. Кашепов, А.А. Рынок труда: проблемы и решения / А.А.Кашепов, С.С.Сулашкин, А.С.Молчинов. – Москва: Научный эксперт, – 2008. – 232 с.
132. Кибанов, А.Я. Экономика и социология труда / А.Я.Кибанов. – Москва: Изд. агентство КРПА Олимп, 2010, – 584 с.
133. Кокая, И.Ж. Современные международно-правовые аспекты статуса беженцев на примере России и Грузии: / автореферат дисс. канд. юрид. наук. / – Москва:– 2005.– 25 с.
134. Кужильная, А.В., Шмачилина-Цибенко С.В. Проблема выявления факторов, влияющих на формирование субъективного благополучия личности беженцев и вынужденных переселенцев // Вестник Краснодарского университета МВД России: №4(30), – 2015.– с.283-286.
135. Кузин, С.И., Константинова А. Г. Демографический потенциал: сущность и проблемы определения // Россия: тенденции и перспективы развития. 2017. №12-2. – С.665-671.
136. Кураков, Л.П. Трудовые ресурсы и занятость населения: учебное пособие /Л.П. Кураков - Москва: Пресс-сервис, 2015. - 420 с.
137. Леонова, Н.Л. Задачи линейного программирования и методы их решения. Учебно-методическое решение. Санкт-Петербург,– 2017. – 77 с.
138. Лохтина, Т.Н., Метелица В.И. Рынок труда и социально-экономические проблемы населения России // Вестник Евразийской науки, 2019 №1, с.1-11: [Elektron resurs] / URL: <https://esj.today/PDF/29ECVN119.pdf>.

139. Мазин, А.П. Экономика труда: учебное пособие./А.П. Мазин. - Москва: Юнити-Дана, 2015. - 575 с.
140. Мамедова, М.Г., Кулиева Н.Г. Современная миграционная ситуация в Азербайджане. Миграция и развитие. Пятые Валентеевские Чтения. Материалы международной конференции. Москва: Россия:13-15 сентября 2007 г.Том 1, – с. 388-392.
141. Мехтиев, Т.Р. Правовой статус беженцев и вынужденных переселенцев: Сравнительно-правовой анализ на примере законодательства Российской Федерации и Азербайджанской Республики: / автореферат дисс. канд. юрид. наук. / – Москва:– 2012.– 25 с.
142. Морозов, В. Опыт Израиля в привлечении высококвалифицированных мигрантов / Международные процессы.– 2013. Том 11 № 3–4(34–35), – с.85-94.
143. Муравьева, К.С. Современная миграционная ситуация рынка труда. // Теория и практика современной науки, №5(11), 2016, с. 653-656.
144. Мурадов, Ш.М., Глобализация, демографическое развитие и трудовая активность населения в Азербайджане. Ш.М.Мурадов, А.К.Гезалова, Р.Дж.Эфендиев. Глобализация Баку: Элм, – 2007. – 252 с.
145. Нарогнова, А.Ю. Социальные факторы миграции в современном мире / Нарогнова А.Ю., Левагин Ю.Г., Назаренко С.В. и др. – Ульяновск: Зебра, 2016. – 137 с.
146. Новикова, С.С. Социология: история, основы, институционализация в России. Акад. пед. и соц. наук, Моск. психолого-соц. ин-т. - М.; Воронеж: МПСИ: МОДЭК, 2000. - 458 с.
147. Олимпийских, Н.Н. Теоретические аспекты сегментации рынка труда. // Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право», Выпуск 2, 2014.– с. 62-71.
148. Павленок, П.Д. Технологии социальной работы с различными группами населения. Москва: Инфра-М., 2011, 272 с.

149. Паров, Р.Х. Государственное регулирование рынка труда с учетом миграционных потоков беженцев и вынужденных переселенцев: / автореферат дисс. канд. экон. наук. / – Ростов-на-Дону, 2002.– 26 с.
150. Письменная, Е.Е. Социология миграции и адаптации – Москва: Финансовый университет. – 2018. – 274 с.
151. Прокушева, Н.В. Социальная адаптация беженцев и вынужденных переселенцев в современном российском обществе: / автореферат дисс. канд. соц. наук. / – Улан-Удэ.–2007.–25 с.
152. Рахманов, Ф.П. Использование математико-статистических методов в обработке информации, полученной с помощью анкетирования. В сб. «Современные тенденции развивающегося общества: проблемы экономики, права, экологии (сб. научных статей) Москва, Гомель: МФ ЛГУ им. А.С.Пушкина, УО «БТЭУ ПК», –2014.–141 с.
153. Рофе, Ф.И. Рынок труда. Учебник для вузов. Москва: МИК, –2003.–272 с.
154. Руденко, Г.Г., Муртозаев Б.Ч. Формирование рынков труда. Учебное пособие. /Под ред. Одегова Ю.Г. – Москва: Изд-во «Экзамен», –2004.–416 с.
155. Самуэльсон, Пол Э., Нордхаус, Вилиам Д. Экономика: Пер.с англ. –Москва: ООО «И.Д. Вилиямс», 2012.–1360 с.
156. Симплексный метод решения ЗЛП: [Elektron resurs] / URL: www.math.semestr.ru/simplex/simplex.php.
157. Смирнова Т. Л. Кластерные структуры как фактор развития рынка рабочей силы //Вестник Томского государственного педагогического университета,Томск: Изд-во ТГПУ,–2012. №12 (127), –232 с.
158. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Издательская группа ЭКСМО, 2019. –1056 с.
159. Соглашение о помощи беженцам и вынужденным переселенцам 24 сентября 1993 года: [Elektron resurs] / URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/asylum/Rcis3.6.1.html>.

160. Соглашение стран СНГ от 24.09.1993 г. О помощи беженцам и вынужденным переселенцам: [Elektron resurs] / URL: <http://evolutio.info/content/view>.
161. Социальная политика. / Под ред. Н.А.Волгина. Москва: Экзамен, –2003.– 735 с.
162. Стэндинг, Г. Прекариат: новый опасный класс. Москва: Ад Маргинем Пресс, –2014.–328 с.
163. Ташкинова, О.А. Эффективность предоставления социальных услуг: некоторые аспекты анализа / О.А. Ташкинова, О.А. Лановенко // Социологические исследования: сборник научных материалов. Луганськ, 2010. – № 9. – С. 83–94.
164. Уткина, В.А. Сущность понятия «миграция» / В. А. Уткина, В. К. Слюсаренко. // Молодой ученый. — 2016. — № 30 (134). — С. 282-284.
165. Халилова, В.А. Правовые аспекты обеспечения социальной защиты и занятости вынужденных переселенцев в Азербайджане // Науковий висник Одеського національного економічного університету. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2017. №1-2 (243-244), –с.114-132.
166. Халилова, В.А. Улучшение возможностей трудоустройства и обеспечение занятости вынужденных переселенцев в Азербайджане / Science and Practice: new Discoveries: Proceedings of articles the international scientific conference. Czech Republic, Karlovy Vary - Russia, Moscow, November 29-30, 2017. –р. 190-197.
167. Шаркова, А.В. Теоретико-методологические проблемы воспроизводства трудовых ресурсов общества: / Дисс. д-ра экон. наук. / – Москва, 2008. – 319 с.
168. Щукина, Н. П. Технология социальной работы / Н. П. Щукина; Федер. агентство по образованию, Самар. гос. ун-т, Каф. социологии и политологии, Каф. теории и технологии социал. работы. - 2007. – 140 с.
169. Giddens, A. Central problems in social theory: Action, structure and contradiction in social analysis. L.: Macsimilian Press, –1979.–294 p.

170. Jacob Viner. Mr. Keynes on the causes of unemployment // The Quarterly Journal of Economics, - 1936, Vol. 51, № 1. - pp. 147-167.
171. Maine, G. Ancient Law, Its Connection with the Early History of Society and Its Relation to Modern Ideas (1 ed). London: John Murray, –1861.–433 p.
172. Mourshed, M., Farrell D., Barton D. Education to employment: Designing a system that works //McKinsey Center for Government, –2012.–T.18. p. 104: [Elektron resurs] / URL: <http://mckinseysociety.com/downloads/reports/Education-to-Employment>.
173. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation, 1817. Batoche Books, Kitchener, Ontario.–2001. – 333 p.
174. Rostow, W. The Take-off into Self-sustained Growth // The Economics of Underdevelopment. – 1960. 2nd Ed. L., – p. 154-186.
175. Shultz, T.W. Investment in human capital // The American Economic Review, - 1961, Vol.51, № 1. - pp. 1-17.
176. Smith, A. Wealth of Nations, edited by C. J. Bullock. Vol. X. The Harvard World Economic and Social Survey 2013. Sustainable Development Challenges. New York: – 2013.
177. Solow, R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. February Vol.70, No.1. – p. 65-94.

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1

“Büdcədən maliyyələşdirilən müəssisələrdə, təşkilatlarda çalışmış, özlərindən asılı olmayan səbəblərə görə iş yerindən məhrum olmuş və işlə təmin olunmamış məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsi üzrə əlavə tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları

1. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 28 oktyabr 1994-cü il tarixli 368 nömrəli Qərarı; URL: www.e-qanun.az/framework/13089.
2. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 14 fevral 1995-ci il tarixli 31 nömrəli Qərarı; URL: www.e-qanun.az/framework/13089.
3. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 mart 1999-cu il tarixli 56 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, №3, maddə 210).
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 10 may 1999-cu il tarixli 79 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, №5, maddə 328).
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 1999-cu il tarixli 211 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 1999-cu il, №12, maddə 775).
6. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 21 dekabr 2000-ci il tarixli 223 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2000-ci il, №12, maddə 874).
7. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 yanvar 2002-ci il tarixli 10 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2002-ci il, №1, maddə 89).
8. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 fevral 2003-cü il tarixli 21 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2003-cü il, №2, maddə 136).
9. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2 mart 2004-cü il tarixli 19 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004-cü il, №3, maddə 186).
10. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 aprel 2005-ci il tarixli 71 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2005-ci il, №4, maddə 385).
11. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 may 2006-cı il tarixli 132 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2006-cı il, №5, maddə 475).
12. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 22 avqust 2007-ci il tarixli 130 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2007-ci il, №8, maddə 856).
13. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 9 aprel 2009-cu il tarixli 60 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2009-cu il, № 04, maddə 278).
14. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 aprel 2010-cu il tarixli 58 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010-cu il, № 04, maddə 353).
15. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 9 mart 2011-ci il tarixli 39 nömrəli Qərarı (“Azərbaycan” qəzeti 10 mart 2011-ci il, № 54, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2011-ci il, № 03, maddə 233).
16. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 aprel 2012-ci il tarixli 77 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2012-ci il, № 04, maddə 389).
17. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 11 fevral 2013-cü il tarixli 21 nömrəli Qərarı (“Azərbaycan” qəzeti, 14 fevral 2013-cü il, № 34; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2013-cü il, № 02, maddə 191).
18. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 6 fevral 2014-cü il tarixli 38 nömrəli Qərarı (URL: www.refugees-idps-committee.gov.az/az/laws/75.html).
19. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 19 may 2014-cü il tarixli 157 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014-cü il, № 05, maddə 584).
20. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 16 mart 2015-ci il tarixli 79 nömrəli Qərarı (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2015-ci il, № 3, maddə 322).
21. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 18 sentyabr 2015-ci il tarixli 307 nömrəli Qərarı (“Azərbaycan” qəzeti, 2 oktyabr 2015-ci il, № 213).
22. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 17 mart 2016-cı il tarixli 132 nömrəli Qərarı (URL: www.cabmin.gov.az/?/az/pressreliz/view/1841/).

Məcburi köçkünlərin mövcud məşğulluq vəziyyətinin və işədüzəlmə imkanlarının
öyrənilməsiməqsədi ilə keçirilən sosioloji sorğunun

A N K E T İ

I. ÜMUMİ MƏLUMATLAR

1. Cavab verən şəxsin soyadı, adı və atasının adı (kənüllü qaydada) _____

2. Məskunlaşdığı yer _____

3. Köçdüğü yer _____

4. Cinsi:

a) kişi

b) qadın

5. Doğulduğu il _____

6. Ailə vəziyyəti:

a) Evli

b) Subay

c) Dul

e) Boşanmış

f) Qeyri-rəsmi nikah

7. Ailə üzvlərinin sayı _____ nəfər

8. Himayəsində olan 18 yaşınadək uşaqların sayı _____ nəfər

9. Təhsili:

a) İbtidai

b) Ümumi orta (9 illik)

c) Tam orta

d) İlk peşə

e) Orta ixtisas

f) Ali

g) Başqa (özü qeyd etməli) _____

10. İxtisası _____

II. ƏMƏK FƏALİYYƏTİNƏ DAİR

11. Hazırkı məşğulluq vəziyyətiniz:

1. Rəsmi şəkildə işləyirəm

1.1. dövlət sektorunda

1.2. özəl sektorda

1.3. sahibkarlıqla məşğulam

2. Qeyri-rəsmi şəkildə işləyirəm _____

3. İşsizəm

4. Oxuyuram

4.1. orta məktəbdə

4.2. texniki-peşə məktəbində

4.3. kollecdə (texnikumda)

4.4. ali məktəbdə

12. Məşğul olduğu müəssisənin mülkiyyət forması:

a) Dövlət

b) Özəl

c) Xarici şirkət

d) Fərdi sahibkarlıq

e) Başqa (özü qeyd etməli) _____

13. Hansı iqtisadi fəaliyyət növü üzrə məşğulsunuz?

- a) sənaye
- b) kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq
- c) tikinti
- d) nəqliyyat və rabitə
- e) ticarət və ictimai iaşə
- f) mənzil-kommunal təsərrüfatı
- g) səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial müdafiə
- h) təhsil, mədəniyyət və incəsənət
- i) elm
- j) dövlət və təsərrüfat idarəetmə orqanları
- k) başqa (özü qeyd etməli) _____

14. Məşğulluq forması:

- a) daimi
- b) müvəqqəti
- c) mövsumi
- d) günəmuзд

15. İş stajının müddəti: _____

16. Sizin işiniz əməyin hansı növünə aiddir?

- a) Fiziki əmək
- b) Zehni əmək

17. İşiniz ixtisasınıza uyğundurmu?

- a) tam uyğundur
- b) uyğundur
- c) nisbətən uyğundur
- d) uyğun deyil
- e) bilmirəm

18. Hal-hazırkı işinizdən məmnunsunuzmu?

- a) bəli
- b) xeyr
- c) qismən

19. Məmnun olmamaq səbəbləri:

- a) aşağı səviyyədə əməkhaqqı
- b) əlverişsiz əmək şəraiti
- c) müdiriyyətlə neqativ münasibət
- d) kollektivdə qeyri-stabil psixoloji mühit
- e) maddi vəziyyətimin yaxşılaşdırılması perspektivinin olmaması
- f) iş yerinin evdən uzaq olması
- g) iş yükünün artıq olması
- h) işin maraqsız olması
- i) başqa (özü qeyd etməli) _____

20. İş yerində inkişaf üçün imkanlar mövcuddurmu?

- a) bəli
- b) xeyr
- c) bilmirəm

21. İş itirmək qorxusu varmı?

- a) bəli
- b) xeyr
- c) qismən

22. Haqqı ödənilən işdə işləməyə daha çox üstünlük verirsiniz yoxsa pensiya/müavinət almağa?

- a) işləməyə
- b) pensiya/müavinət almağa

23. Əvvəl yaşadığınız yerdə məşğulluq statusu:

- a) işləyən
- b) işləməyən
- c) tələbə, şagird

24. Əvvəl yaşadığınız yerdə məşğul olduğunuz müəssisənin mülkiyyət forması:

- a) Dövlət
- b) Özəl
- c) Xarici şirkət
- d) Fərdi əmək
- e) başqa (özü qeyd etməli) _____

25. Əvvəlki işinizdən məmnun idinizmi?

- a) bəli
- b) xeyr
- c) qismən

III. İŞSİZLİYƏ DAİR

26. İşsizliyin səbəbləri:

- a) əlillik
- b) təhsilin aşağı səviyyəsi
- c) ailə vəziyyətilə bağlı
- d) sağlamlıq imkanı məhdud uşağa qulluğa görə
- e) başqa (özü qeyd etməli) _____

27. İşə düzəlmək istəyirsinizmi?

- a) bəli
- b) xeyr

28. İşə düzəlmək üçün hansı qurumlara və ya kimə müraciət etmişiniz?

- a) Məşğulluq xidmətinə
- b) Qaçqınlar Komitəsinə
- c) Birbaşa müəssisələrə
- d) Qohum və yaxın adamlara
- e) Başqa (özü qeyd etməli) _____

29. Nəticə necə olub?

- a) işə düzəlmişəm
- b) işə düzəlməmişəm

30. İşə düzəlmək arzusunda olmama səbəbləri (bir neçə variant seçə bilərsiniz):

- a) səhhətim yol vermir
- b) təhsilim yoxdur və ya aşağı səviyyədədir
- c) ailə vəziyyətimlə bağlı
- d) başqa (özü qeyd etməli) _____

IV. GƏLİRLƏR VƏ SOSIAL-İQTİSADI VƏZİYYƏT

31. Ailənizin mövcud maddi vəziyyətini necə qiymətləndirə bilərsiniz?

- a) yaxşı
- b) orta
- c) kasıb
- d) yoxsul

32. Ailənin ümumi gəliri Sizi qane edirmi?

- a) bəli
- b) xeyr

c) qismən qane edir

33. Hansı səbəblərə görə qane etmir?

- a) qida məsulları almağa pul çatmır
- b) yalnız qida məhsulların almasına pul çatır
- c) məişət əşyaları almaq çətindir
- d) bahalı əşyaları almaq çətindir
- e) istirahətimizə pul çatmır
- f) başqa (özü qeyd etməli) _____

34. Ailənin ümumi gəliri hansı mənbədən formalaşır (bir neçə variant qeyd oluna bilər)?

- a) əməkhaqqı
- b) işləyənlərin əlavə qazancı
 - 1) mütəmadi
 - 2) vaxtaşırı
 - 3) nadir hallarda
- c) kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından gəlirlər
- d) pensiya
- e) müavinət
- f) təqaüd
- g) ünvanlı dövlət sosial yardımı
- h) qohumların köməyi
- i) başqa (özü qeyd etməli) _____
- j) işsizlik müavinəti

35. Sizin üçün ən önəmli problemlər (bir neçə variant qeyd oluna bilər):

- a) işin olmaması
- b) yüksək qazanc əldə etmək imkanlarının məhdudluğu
- c) təhsil almaq imkanlarının məhdudluğu
- d) asudə vaxtın keçirilməsində maddi çətinliklər
- e) yaşayış şəraitinin əlverişli olmaması
- f) əlverişsiz ekoloji şərait
- g) başqa (özü qeyd etməli) _____

36. Sizin sosial-iqtisadi vəziyyətinizi yaxşılaşdırmaq üçün hansı tədbirlər görülməlidir? (bir neçə variant qeyd oluna bilər)

- a) İş yerlərinin yaradılması
- b) Əməkhaqqının artırılması
- c) Əmək şəraitinin yaxşılaşdırılması
- d) Sosial yardımların məbləğinin artırılması
- e) başqa (özü qeyd etməli) _____

37. İşğal olunmuş ərazilər azad edilməsindən sonra əvvəl yaşadığınız yərə qayıdacaqsınız mı?

- a) Bəli
- b) Xeyr
- c) Bilmirəm

V. İŞƏDÜZƏLMƏ PERSPEKTİVLƏRİ

38. Hansı formada məşğul olmaq istərdiniz?

- 1. Əmək kollektivində
- 2. Güzəştli şərtlərlə
- 3. Ev şəraitində
- 4. Ailə təsərrüfatında
- 5. Başqa (özünüz göstərin) _____
- 6. Sahibkarlıq fəaliyyəti

39. Hansı sahədə məşğul olmaq istərdiniz?

1. Sənaye
2. Kənd təsərrüfatı
3. Tikinti
4. Ticarət
5. Təhsil
6. İncəsənət
7. Turizm və idman
8. Mehmanxana və restoran
9. Maliyyə fəaliyyəti
10. Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar
11. Kommunal xidmətlər
12. Başqa (özünüz göstərin) _____

40. Yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasınızı artırmaq istərdinizmi?

a) bəli

b) xeyr

41. Hansı ixtisasa? _____

42. Hansı formada yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasınızı artırmaq istərdiniz?

1. Tədris müəssisəsində

1.1. ali

1.2. orta ixtisas

1.3. peşə məktəbi

2. Fərdi şəkildə

3. İş yerində

4. Kurslar keçməklə

43. Sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq üçün hansı addımları atmısınız? _____

44. Sahibkarlıq fəaliyyətilə məşğul olmaq üçün hansı tədbirlərin görülməsi vacibdir?

1) Sahibkarlıq fəaliyyətinin qurulmasında vergi güzəştləri

2) Əlverişli şərtlərlə kredit

3) Torpaq və ya istehsal sahəsinin ayrılması

4) Xüsusi təlim kurslarının təşkili

TƏŞƏKKÜRLƏR

Əlavə 3

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərin əvvəl yaşadığı yerə görə müvəqqəti məskunlaşdığı yer üzrə bölgüsü

Köçdüğü yer	Məskunlaşdığı yer										
	Abşeron	Ağcabədi	Ağdam	Bakı	Bərdə	Mingəçevir	Sumqayıt	Tərtər	Yevlax	Cəmi	
Ağdam	Say	0	0	48	0	23	45	0	0	0	116
	%	0.0%	0.0%	41.4%	0.0%	19.8%	38.8%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
Cəbrayıl	Say	0	6	1	22	7	18	2	0	0	56
	%	0.0%	10.7%	1.8%	39.3%	12.5%	32.1%	3.6%	0.0%	0.0%	100.0%
Füzuli	Say	0	7	0	10	20	1	1	22	31	92
	%	0.0%	7.6%	0.0%	10.9%	21.7%	1.1%	1.1%	23.9%	33.7%	100.0%
Kəlbəcər	Say	0	4	6	3	2	9	0	32	14	70
	%	0.0%	5.7%	8.6%	4.3%	2.9%	12.9%	0.0%	45.7%	20.0%	100.0%
Laçın	Say	3	9	0	47	0	3	4	0	0	66
	%	4.5%	13.6%	0.0%	71.2%	0.0%	4.5%	6.1%	0.0%	0.0%	100.0%
Qubadlı	Say	2	28	0	2	1	0	4	0	0	37
	%	5.4%	75.7%	0.0%	5.4%	2.7%	0.0%	10.8%	0.0%	0.0%	100.0%
Şuşa	Say	4	4	0	51	0	4	0	0	0	63
	%	6.3%	6.3%	0.0%	81.0%	0.0%	6.3%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
Xocalı	Say	0	2	0	8	0	2	0	0	0	12
	%	0.0%	16.7%	0.0%	66.7%	0.0%	16.7%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
Xocavənd	Say	0	4	10	0	8	1	0	0	8	31
	%	0.0%	12.9%	32.3%	0.0%	25.8%	3.2%	0.0%	0.0%	25.8%	100.0%
Zəngilan	Say	5	0	0	31	0	0	1	0	0	37
	%	13.5%	0.0%	0.0%	83.8%	0.0%	0.0%	2.7%	0.0%	0.0%	100.0%
Cəmi	Say	14	64	65	174	61	83	12	54	53	580
	%	2.4%	11.0%	11.2%	30.0%	10.5%	14.3%	2.1%	9.3%	9.1%	100.0%

Əlavə 4

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərin əvvəl yaşadığı yerə görə yaş qrupları üzrə bölgüsü

Köçdüğü yer	yaş qrupları									Cəmi
	<=20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	>50		
Ağdam	Say	3	15	24	19	13	11	14	17	116
	%	2.6%	12.9%	20.7%	16.4%	11.2%	9.5%	12.1%	14.7%	100.0%
Cəbrayıl	Say	9	15	3	5	4	1	5	14	56
	%	16.1%	26.8%	5.4%	8.9%	7.1%	1.8%	8.9%	25.0%	100.0%
Füzuli	Say	1	6	15	10	10	13	14	23	92
	%	1.1%	6.5%	16.3%	10.9%	10.9%	14.1%	15.2%	25.0%	100.0%
Kəlbəcər	Say	1	11	10	6	10	16	8	8	70
	%	1.4%	15.7%	14.3%	8.6%	14.3%	22.9%	11.4%	11.4%	100.0%
Laçın	Say	4	4	7	9	8	13	9	12	66
	%	6.1%	6.1%	10.6%	13.6%	12.1%	19.7%	13.6%	18.2%	100.0%
Qubadlı	Say	0	4	11	4	6	5	1	6	37
	%	0.0%	10.8%	29.7%	10.8%	16.2%	13.5%	2.7%	16.2%	100.0%
Şuşa	Say	3	10	13	10	5	6	5	11	63
	%	4.8%	15.9%	20.6%	15.9%	7.9%	9.5%	7.9%	17.5%	100.0%
Xocalı	Say	0	0	2	2	1	4	0	3	12
	%	0.0%	0.0%	16.7%	16.7%	8.3%	33.3%	0.0%	25.0%	100.0%
Xocavənd	Say	3	2	6	9	3	4	2	2	31
	%	9.7%	6.5%	19.4%	29.0%	9.7%	12.9%	6.5%	6.5%	100.0%
Zəngilan	Say	1	3	9	8	7	4	2	3	37
	%	2.7%	8.1%	24.3%	21.6%	18.9%	10.8%	5.4%	8.1%	100.0%
Cəmi	Say	25	70	100	82	67	77	60	99	580
	%	4.3%	12.1%	17.2%	14.1%	11.6%	13.3%	10.3%	17.1%	100.0%

Əlavə 5

Məcburi köçkün respondentlərin təhsil səviyyəsinin yaş qrupları üzrə bölgüsü

Təhsili		Yaş qrupları								Cəmi
		<=20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	>50	
İbtidai	Say	0	1	2	2	4	0	0	4	13
	%	0.0%	7.7%	15.4%	15.4%	30.8%	0.0%	0.0%	30.8%	100.0%
Ümumi orta	Say	2	3	5	3	4	3	2	3	25
	%	8.0%	12.0%	20.0%	12.0%	16.0%	12.0%	8.0%	12.0%	100.0%
Tam orta	Say	12	29	39	26	28	32	12	25	203
	%	5.9%	14.3%	19.2%	12.8%	13.8%	15.8%	5.9%	12.3%	100.0%
İlkin peşə	Say	1	13	10	8	7	12	14	12	77
	%	1.3%	16.9%	13.0%	10.4%	9.1%	15.6%	18.2%	15.6%	100.0%
Orta ixtisas	Say	3	11	17	15	14	15	14	36	125
	%	2.4%	8.8%	13.6%	12.0%	11.2%	12.0%	11.2%	28.8%	100.0%
Ali	Say	2	8	23	24	10	15	15	18	115
	%	1.7%	7.0%	20.0%	20.9%	8.7%	13.0%	13.0%	15.7%	100.0%
Tələbə	Say	4	1	0	0	0	0	0	0	5
	%	80.0%	20.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	0.0%	100.0%
Kurs	Say	1	4	4	4	0	0	3	1	17
	%	5.9%	23.5%	23.5%	23.5%	0.0%	0.0%	17.6%	5.9%	100.0%
Cəmi	Say	25	70	100	82	67	77	60	99	580
	%	4.3%	12.1%	17.2%	14.1%	11.6%	13.3%	10.3%	17.1%	100.0%

Əlavə 6

Məcburi köçkün respondentlərin yaş qruplarına görə təhsil səviyyəsi üzrə bölgüsü

Təhsili		Yaş qrupları								Cəmi
		İbtidai	Ümumi orta	Tam orta	İlkin peşə	Orta ixtisas	Ali	Tələbə	Kurs	
<=20	Say	0	2	12	1	3	2	4	1	25
	%	0.0%	8.0%	48.0%	4.0%	12.0%	8.0%	16.0%	4.0%	100.0%
21-25	Say	1	3	29	13	11	8	1	4	70
	%	1.4%	4.3%	41.4%	18.6%	15.7%	11.4%	1.4%	5.7%	100.0%
26-30	Say	2	5	39	10	17	23	0	4	100
	%	2.0%	5.0%	39.0%	10.0%	17.0%	23.0%	0.0%	4.0%	100.0%
31-35	Say	2	3	26	8	15	24	0	4	82
	%	2.4%	3.7%	31.7%	9.8%	18.3%	29.3%	0.0%	4.9%	100.0%
36-40	Say	4	4	28	7	14	10	0	0	67
	%	6.0%	6.0%	41.8%	10.4%	20.9%	14.9%	0.0%	0.0%	100.0%
41-45	Say	0	3	32	12	15	15	0	0	77
	%	0.0%	3.9%	41.6%	15.6%	19.5%	19.5%	0.0%	0.0%	100.0%
46-50	Say	0	2	12	14	14	15	0	3	60
	%	0.0%	3.3%	20.0%	23.3%	23.3%	25.0%	0.0%	5.0%	100.0%
>50	Say	4	3	25	12	36	18	0	1	99
	%	4.0%	3.0%	25.3%	12.1%	36.4%	18.2%	0.0%	1.0%	100.0%
Cəmi	Say	13	25	203	77	125	115	5	17	580
	%	2.2%	4.3%	35.0%	13.3%	21.6%	19.8%	0.9%	2.9%	100.0%

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərin ixtisaslar üzrə bölgüsü

Müəllim	69	11.9
Sürücü	46	7.9
İqtisadçı	22	3.8
Mühasib	22	3.8
Tibb bacısı	21	3.6
Kompyuter mütəxəssisi	18	3.1
Musiqiçi	12	2.1
Çilingər	11	1.9
Aqronom	9	1.6
Məktəbəqədər tərbiyəçi	8	1.4
Traktorçu	8	1.4
Dərzi	7	1.2
İxtisası yoxdur	193	33.3
Cəmi	446	77.0
Digər ixtisaslar, cəmi	134	23.0
O cümlədən		
Aşbaz	5	.9
Avtomobil çilingəri	5	.9
Avtomobil istismarı	6	1.0
Barmen	1	.2
Baytar həkimi	3	.5
Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər	2	.3
Beynəlxalq ticarət və kommersiya	1	.2
Bərbər	6	1.0
Biznesin təşkili və idarə edilməsi	3	.5
Cihazqayırma, informasiya ölçmə texnikası	1	.2
Dülgər	1	.2
Elektrik	1	.2
Əczaçı	1	.2
Əmtəəşünas	3	.5
Feldşer	1	.2
Geologiya mühəndisi	1	.2
Gizir	1	.2
Gömrük işinin təşkili və idarə edilməsi	4	.7
Heyvandar	1	.2
Həkim	3	.5
Hərbiçi. Zirehli texnika istismarı	2	.3
Hüquqşünas	4	.7
İdarəetmə	1	.2
İnzibati idarəetmə	2	.3
K/t işçisi	2	.3
Kimyaçı	1	.2
Kitabxanaçı	5	.9
Kosmetoloq	1	.2
Laborant	3	.5
Mama	1	.2
Maşınqayırma üzrə texnoloq	1	.2
Memar	1	.2
Meşə-yaşıllaşdırma	1	.2
Mexanik	2	.3
Mexanizator	4	.7
Mədəni maarif	5	.9
Müaliyyə və bank işi	1	.2
Mühasibat uçotu və audit	3	.5
Mühəndis	4	.7
Muzeyşünas	1	.2
Nəqliyyatda daşınmalar və idarəetmənin təşkili	1	.2

Nəzarətçi-kassir	1	.2
Otel işi	1	.2
Poliqrofiya	1	.2
Polis	1	.2
Politoloq	1	.2
Qaynaqçı	2	.3
Qida məhsullarının texnologiyası	1	.2
Rabitəçi	1	.2
Regionşünas	1	.2
Rəngsaz	2	.3
Satıcı	1	.2
Sənaye emalı	1	.2
Şərqşünas	1	.2
Sığorta işinin təşkili	1	.2
Sosial təminat hüququ	1	.2
Soyuducu təmiri	1	.2
Texnik	1	.2
Texnoloq	2	.3
Tərcüməçi	2	.3
Ticarətçi	3	.5
Tikinti ustası	2	.3
Tikintinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi	1	.2
Toxucu	2	.3
Yerüstü nəqliyyat vasitələri nəqliyyatın texniki istismar	2	.3
Yol hərəkətinin təşkili	1	.2
Yol inşaatçısı	1	.2
Zoomühəndis	1	.2
Zootexnik	2	.3
Cəmi	580	100.0

Əlavə 8

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərdən yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istəyənlərin yaş qrupları üzrə bölgüsü

Yeni ixtisasa yiyələnmək və ya ixtisasımızı artırmaq istərdinizmi?		yaş qrupları								Cəmi
		<=20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	>50	
Bəli	Say	12	35	46	30	17	22	9	9	180
	%	6.7%	19.4%	25.6%	16.7%	9.4%	12.2%	5.0%	5.0%	100.0%
Xeyr	Say	8	25	34	37	34	39	36	56	269
	%	3.0%	9.3%	12.6%	13.8%	12.6%	14.5%	13.4%	20.8%	100.0%
Bimirəm	Say	0	0	1	1	1	1	2	3	9
	%	0.0%	0.0%	11.1%	11.1%	11.1%	11.1%	22.2%	33.3%	100.0%
Cəmi	Say	20	60	81	68	52	62	47	68	458
	%	4.4%	13.1%	17.7%	14.8%	11.4%	13.5%	10.3%	14.8%	100.0%

Əlavə 9

Sorğuya cəlb olunmuş məcburi köçkünlərdən ziyələnmək və ya ixtisasını artırmaq istədikləri ixtisaslar

	Say	%
Müəllim	26	14.1
İqtisadçı	24	13.1
Tikinti üzrə mütəxəssis	18	9.8
K/t sahəsində mütəxəssis	12	6.5
Kompyuter mütəxəssisi	12	6.5
Ticarət	11	6.0
Bərbər	9	4.9
Turizm üzrə mütəxəssis	9	4.9
Hüquqşünas	7	3.8
Sürücü	7	3.8
Aşbaz-kulinar	6	3.3
Tibb bacısı	6	3.3
Dərzi	4	2.2
İdarəetmə	4	2.2
Polis	3	1.6
Avtomobil təmiri	3	1.6
Həkim	2	1.1
Jurnalistika	2	1.1
Psixoloq	2	1.1
Xarici dil	2	1.1
Arxitektör	1	.5
Baytar həkimi	1	.5
Avtomobil istismarı	1	.5
Diplomat	1	.5
Gömrük	1	.5
Mühasibatlıq	1	.5
Musiqi müəllimi	1	.5
Mədəni maarif	1	.5
Peşə yönümlü	1	.5
Rabitəçi	1	.5
Rejissor, bəstəkar	1	.5
Rəssam	1	.5
Texnik	1	.5
Texniki xidmət	1	.5
Toxucu	1	.5

Məşğulluq Xidməti orqanlarının məlumat bazasında olan iş yerləri (2017 – ci il)

№	Peşə adları	Vakanisiya sayı	Xüsusi çəki (%)
1.	Həkim	2313	28,17
2.	Tibb bacısı	1435	17,48
3.	Fəhlə	1116	13,59
4.	Müəllim	1024	12,47
5.	Mütəxəssis	267	3,25
6.	Çilingər	258	3,14
7.	Mühəndis	187	2,28
8.	Xalçaçı	132	1,61
9.	Xadimə	126	1,53
10.	Toxucu	123	1,50
11.	Sağıcı	110	1,34
12.	Ofisiant	96	1,17
13.	Abunə agenti	93	1,13
14.	Laborant	68	0,83
15.	Sürücü	67	0,82
16.	Elektrik montyoru	60	0,73
17.	Mühasib	49	0,60
18.	Hüquqşünas	27	0,33
19.	Elmi işçi	38	0,46
20.	Qaynaqçı	34	0,41
21.	Usta	33	0,40
22.	Bağban	32	0,39
23.	Sanitar	31	0,38
24.	Əczaçı	31	0,38
25.	Mebel ustası	30	0,37
26.	Menecer	20	0,24
27.	Aqranom	29	0,35
28.	Gözetçi	29	0,35
29.	Kuryer	27	0,33
30.	Tornaçı	25	0,30
31.	Aşpaz	23	0,28
32.	Müfəttiş	22	0,27
33.	Elektrik	16	0,19
34.	Stomatoloq	16	0,19
35.	Mexanik	12	0,15
36.	Maşinist	18	0,22
37.	Dispetçer	15	0,18
38.	Frezerçi	12	0,15
39.	Energetik	11	0,13
40.	Mühafizəçi	10	0,12
41.	Dizayner	6	0,07
42.	Kimyaçı	9	0,11
43.	İqtisadçı	8	0,10
44.	Kassir	8	0,10
45.	Poçtalyon	8	0,10
46.	Ocaqçı	8	0,10
47.	Kitabxanaçı	6	0,07
48.	Kargüzar	6	0,07
49.	Elektronçu	6	0,07

50.	Bəna	6	0,07
51.	Diktor	6	0,07
52.	Kompyuter operatoru	5	0,06
53.	Dərzi	5	0,06
54.	Xəzinədar	5	0,06
55.	Ekspert	5	0,06
56.	Baytar	5	0,06
57.	Çoban	5	0,06
58.	Proqramçı	4	0,05
59.	Çəkməçi	3	0,04
60.	Məşəbəyi	3	0,04
61.	Zooloq	3	0,04
62.	İnspektor	3	0,04
63.	Texnoloq	2	0,02
64.	Dəmirçi	2	0,02
65.	Dülgər	2	0,02
66.	Qəlibçi	2	0,02
67.	Texnoloq	2	0,02
68.	Sarıyıcı	2	0,02
69.	Ekskovatorçu	2	0,02
70.	Yanğınsöndürən	2	0,02
71.	Baş mexanik	2	0,02
72.	Santexnik	1	0,01
73.	Manikürçü	1	0,01
74.	Şirniyyatçı	1	0,01
75.	Torpaq şünas	1	0,01
	Cəmi	8210	100,0

Məşğulluq Xidməti orqanlarında hazırlıq kursları təşkil edilən peşə və ixtisaslar

№	Peşənin adı	Müddəti
1	Ofisiant	2 ay
2	Satıcı - nəzarətçi kassir	2 ay
3	Çörəkçi	2 ay
4	İngilis dili	3 ay
5	Katibə-referent	2 ay
6	Makinaçı-kargüzar	2 ay
7	Həsir hörən	2 ay
8	Avtomobil təmiri üzrə çilingər	3 ay
9	Meyvə-tərəvəz məhsullarının konservləşdirilməsi	2 ay
10	Kompyuter istifadəçisi	2 ay
11	Xalçaçı	2 ay
12	Traktorçu-maşınçı	3 ay
13	Elektrik montyoru	2 ay
14	Quraşdırıcı çilingər	3 ay
15	Dərzi	3 ay
16	Mühasib	2 ay
17	Sahibkarlığın əsasları	2 ay
18	Dülgər	1 ay
19	Kompyuter mühasibliyi	2 ay
20	Bərbər	2 ay
21	Sığorta agenti	2 ay
22	Əllə xalça toxuma	1 ay
23	Toxucu	2 ay
24	Qənnadçı	2 ay
25	Buldozer maşinisti	2 ay
26	Tornaçı	3 ay
27	Elektrik qaz qaynaqçısı	3 ay
28	Mikroelektron (mobil) telefon aparatlarının təmiri üzrə mexanik	3 ay
29	Lift mexaniki	2 ay
30	Soyuducu qurğularının təmiri üzrə mexanik	2 ay
31	Kompüter texnikasının təmiri ustası	3 ay
32	Radio, televiziya aparatlarının, video texnikasının təmiri ustası	2 ay
33	Məişət elektrik avadanlıqlarının təmiri ustası	2 ay
34	Alüminium və plastik materiallardan məmulatların yığıcı çilingəri	2 ay
35	Qazanxana maşinisti	2 ay
36	Mebel quraşdırıcısı	2 ay
37	Məişət qaz cihazlarının təmiri üzrə çilingər	2 ay
38	Ayaqqabının fərdi tikişi və təmiri ustası	2 ay
39	Körpülü kran maşinisti	3 ay
40	Daşkəsən maşınların maşinisti	3 ay
41	Nəft və qaz quyularının operatoru	3 ay
42	Eynək təmiri ustası	1 ay
43	İnternet üzrə operator	1 ay
44	Kompüterçi dizayner	2 ay
45	Videoperator	2 ay
46	Saatsaz	2 ay
47	Zərgər	3 ay
48	Tikişçi	2 ay
49	Geniş profilli dəzgahçı	3 ay
50	Misgər-tənəkəçi	3 ay
51	Daş üzərində oyma	3 ay

52	Duluzçu	3 ay
53	Şəbəkəçi	3 ay
54	"B" kateqoriyalı sürücü	3 ay
55	"D" kateqoriyalı sürücü	3 ay
56	Proqramla idarə olunan dəzgahlar üzrə təmirçi çilingər	3 ay
57	Rəqəmlə idarə olunan dəzgahlar üzrə təmirçi çilingər	3 ay
58	Radioelektron cihaz və aparatlarının montaçısı	3 ay
59	Çap lövhələrinin hazırlanması texnologiyası	3 ay
60	Çirkab sularının təmizlənməsi üzrə aparatçı	3 ay
61	Çilingər-yığıcı	3 ay
62	Çəkiç və presdə dəmirçi	3 ay
63	Qalvançı	3 ay
64	Termist	3 ay
65	Ştampalayıcı	3 ay
66	Təmirçi çilingər	3 ay
67	Pardaqlayıcı	3 ay
68	Kimyəvi misləşdirmə operatoru	3 ay
69	Presləyici	3 ay
70	Plastmastökən	3 ay
71	Alətçi çilingər	3 ay
72	Elektrik avadanlıqlarının tənzimləyicisi	3 ay
73	Kompüter biliklərinin əsasları	21 gün
74	Mexaniki yığıma işləri üzrə çilingər	3 ay
75	Bələdçi (Gid)	3 ay
76	Barmen	3 ay
77	Kastelyanşa	3 ay
78	Mehmanxana qulluqçusu	3 ay
79	Fotoqraf	3 ay
80	Aşbaz köməkçisi	3 ay
81	Kansyerj	3 ay
82	Mehmanxana qapıçısı	3 ay
83	Qeydiyyatçı (mehmanxanada)	3 ay
84	Ekskursiya təşkilatçısı	3 ay
85	Səyahət təşkilatçısı	3 ay

Mənbə: Dövlət Məşğulluq Agentliyi. URL: www.dma.gov.az.